

Љиљана Манић • Наташа Симеуновић Бајић
ЈАВНОСТ, СТАРИЈИ ЉУДИ И МЕДИЈИ

Издавачи

Проф. др Миливоје Павловић
(за Факултет за културу и медије Универзитета „Дон Незбит“)
Др Лидија Козарчанин
(за Геронтолошко друштво Србије)

Уреднице тематског зборника

Проф. др Лиљана Манић
Проф. др Наташа Симеуновић Бајић

Рецензенти

Проф. др Слађана Драгишић Лабаш
Проф. др Зоран Јевтовић

Лектура и коректура

Марија Брковић

Превод

Татјана Миливојевић
Радојка Јевтић

Дизајн

Милош Мајсторовић

Техничка обрада

Небојша Стамболија

Ова књига је део пројекта
Јавности, ствари и медији који је финансијски подржало
Министарство културе и информисања
Републике Србије

Геронтолошко
друштво Србије

UNIVERZITET
DŽON NEZBIT
OBRAZOVANJE. OD 1989.

Љиљана Манић • Наташа Симеуновић Бајић

ЈАВНОСТ, СТАРИЈИ ЉУДИ И МЕДИЈИ

Београд
2016

Садржај

Уводна реч | 5

Предговор | 7

Из историје...

Старост у јавном и приватном животу Србије 19. века
(Ивана Спасовић) | 13

У савремености...

Старост у кривом огледалу: (поглед на) свет који обесмишљава
целовитост трајања кроз животне доби
(Татјана Миливојевић) | 33

Ејџизам и ејџистичка пракса – рефлексije на социјалну
сигурност старих у Србији
(Наталија Перишић) | 61

Разматрање страха од смрти у популацији старијих људи
(Јасна Вељковић) | 89

Резултати емпиријских истраживања...

Анализа медијских садржаја о старијим људима
(Наташа Симеуновић Бајић, Љиљана Манић) | 101

Ставови јавности о старости и представљању
старијих особа у медијима
(Нада Сенић, Славица Јосифовић) | 119

About the book | 141

A propos du livre | 145

О ауторкама радова | 149

Реџистар имена и њихова | 155

Уводна реч

Да ли је старост само природно опадање биолошких функција, или је то пре свега стање духа? Да ли је питање објективних показатеља или ствар самоперцепције?

Да ли је то време емоционалне испражњености и безвољности, или време сазревања, искуства и мудрости која се стиче погледом на пређени пут?

Колико је слика старости коју нуде медији важна за доживљај коју јавност има о овој теми? Колико нам медијска слика помаже да се прилагодимо променама и припремимо за треће доба, а колико нас плаши, стварајући осећај аверзије? Да ли су старије особе жртве медијске дискриминације? Колико се њихов положај променио последњих деценија?

„Остарео човек“ рекао је Андрић, „то је природна ствар, али оно што је ружно и тешко то је застарео човек – онај који је пре времена остарео, који је одустао од себе и без обзира на године не учествује у ономе што је плодно, радосно и напредно, већ још жив, али изван живота, посматра га немоћно, без речи и покрета“.

Да ли су управо медији допринели да се у делу јавности старији људи перципирају као застарели, а њихово знање превазиђено и непотребно?

На ова и друга питања у вези са старошћу покушаће да одговори књига која је пред вама речима историчара, психолога, социолога, културолога и истраживача медија. Трудећи се да понуди емпиријске податке и избегне уопштавања тако карактеристична за говор о старијим људима овом књигом покушали смо да покренемо размишљање и евентуално другачији увид у сву сложеност старијег животног доба у условима транзиције.

Уреднице

Предговор

Зборник који је пред вама резултат је рада на пројекту „Јавност, стари и медији“, који су у другој половини 2016. године заједно реализовали Факултет за културу и медије Универзитета „Дон Незбит“ и Геронтолошко друштво Србије. За потребе овог пројекта проф. др Љиљана Манић и проф. др Наташа Симеуновић Бајић, са својим сарадницима, крајем 2015. године урадиле су истраживање везано за медијско извештавање о старости и старијима у Србији. Анализирано је пет најутицајнијих дневних новина које излазе у Србији („Политика“, „Вечерње новости“, „Данас“, „Блиц“ и „Курир“) и у њима 14.199 текстова у којима се писало о старости и старијима од 65 година.

Свесни чињенице да је у савременом свету, па и у Србији, улога масовних медија у обликовању ставова и понашања грађана скоро пресудна, учесници пројекта су се упустили у истраживање о томе какву слику о старости и старијима шаљу јавности наши најпрестижнији штампани медији. Разлози који су их определили баш за ову тему могу се наћи у чињеници да је то крајње маргинализована тема, најчешће лоцирана у црној хроници и са ејдистичким конотацијама. Теоријско образложење проблема и извођење закључака базирано је на анализи референтне литературе из најразличитијих области. Један од основних циљева пројекта, па и овог Зборника, јесте унапређивање и ширење позитивне медијске слике о старијим особама.

Уреднице су веома вешто и промишљено, по хронолошком и тематском критеријуму, одабрале текстове за Зборник, заокружујући читав проблем у логички смислену целину. Зборник има три посебна одељка:

1. „Из историје...“ је уводни одељак у коме је дат текст Иване Спасовић (Архив САНУ) „Старост у јавном и приватном животу Србије 19. века“. То је време када се у Кнежевини и Краљевини Србији

о старости углавном писало поводом државних докумената који су регулисали пензиони систем, да би се касније штампа бавила и питањима здравља, исхране, вежбања, дружења, а изношени су и ставови о улози старијих особа у приватном, сеоском и градском животу. Осим штампе, анализа је обухватила питање дуговечности у Старом завету и у књижевним делима, питање позиције старијих у породичној хијерархији (у кућној задрузи код Јужних Словена), све до лапота. Ауторка закључује да је то време када су старији били поштовани и уважавани и у јавној и у породично-приватној сфери, што се може јасно видети и на уметничким сликама и фотографијама (поза, гардероба, позиција на слици), а да је лапот само заблуда.

2. „У савремености...“ је други одељак, који се састоји од три текста, а то су текст Татјане Миливојевић (Факултет за културу и медије) „Старост у кривом огледалу: (поглед на) свет који обесмишљава целовитост трајања кроз животне доби“, потом текст Наталије Перишић (Факултет политичких наука) „Ејдизам и ејдистичка пракса – рефлексије на социјалну сигурност старих у Србији“ и најзад текст Јасне Вељковић (Факултета политичких наука) „Разматрање страха од смрти у популацији старијих људи“. У овом делу ауторке се баве дефинисањем старења и старости у светлу нових сазнања и различитих научних дискурса. Указује се на чињеницу да истраживања у многим земљама света показују да су прилози о старијима недовољно присутни у медијима, али, и кад јесу, углавном се ослањају на стереотипе. Са међународног плана прелази се на национални, да би се расветлио положај старијих у систему социјалне сигурности у Србији, при чему се анализирају различите врсте накнада и услуга у оквиру пензијског и инвалидског осигурања, здравственог осигурања и социјалне заштите. Упркос свим накнадама, старији остају једна од најугроженијих група, као и у државама благостања. У овом делу Зборника у фокусу су се нашли психолошки аспекти старости, који се тичу смрти, а који су веома ретко присутни у медијима. Закључује се да сваки човек, без обзира на свесност о томе да је смрт коначан исход наших живота, жели да верује да његов крај никада неће доћи – сваки човек је имао извесну фантазију вечне младости, сопствене бесмртности и вечног живота.

3. „Резултати емпиријских истраживања“ дати су у трећем делу Зборника. У питању су резултати већ поменутог истраживања проф. др Наташе Симеуновић Бајић и проф. др Љиљане Манић (обе са Факултета за културу и медије Универзитета „Дон Незбит“) „Анализа медијских садржаја о старијим људима“, као и резултати телефонске анкете спроведене марта 2016. на стратификованом и вишеетапном узорку од 1200 пунолетних особа из Србије (без КиМ), коју су спровеле Нада Сенић и Славица Јосифовић (обе из Центра за истраживање јавног мњења, програма и аудиторijума Радио-телевизије Србије), под називом „Ставови јавности о старости и представљању старијих особа у медијима“.

Резултати и једног и другог истраживања су компатибилни и показују да су старији и њихови проблеми недовољно присутни у медијима, а и када се о томе извештава, то се чини сензационалистички и стереотипно. У светлу демографске чињенице да је по просечној старости становништва Србија једна од најстаријих земаља Европе и света, и да старији од 60 година чине скоро трећину њеног становништва, овакав однос медија према овој, нарастајућој популационој групи добија нове димензије. Илустративан је податак да се од 14.199 анализираних новинских текстова само у 596 пише о старијим особама, што чини 4,2%. Уз то треба нагласити да је $\frac{1}{4}$ од тих текстова посвећена старијим људима који нису из Србије.

Ако вас читање овог Зборника наведе на размишљање, и ако, бар у неким сегментима, промени вашу перцепцију о старењу и старијим људима, и ако вас подстакне да критички примате медијске информације – наш труд неће бити узалудан. Уколико резултати спроведених истраживања стигну до доносиоца одлука везаних за медијско извештавање, па их подстакну да бар мало унапреде извештавање о старости и старијим особама, сагледавајући сложеност њиховог живота и њихових потреба, наш циљ ће бити остварен, а задовољство да смо и сами томе допринели – биће велико.

Др Драгана Динић,
научни сарадник Института за политичке студије
и секретар Геронтолошког друштва Србије

Из историје...

УДК 316.346.32-053.9(497.11)"18"
316.728-053.9(497.11)"18"

Др Ивана Спасовић
Архив САНУ
Београд

Старост у јавном и приватном животу Србије 19. века

Сажетак: Рад се бави третманом старости у Кнежевини и Краљевини Србији почев од доношења *Уредбе о пензији чиновника*, коју је 1841. донео кнез Михаило Обреновић, и других законских аката, преко ставова опозиционих странака, до улоге старијих особа у приватном, сеоском и градском животу. Посебна пажња посвећена је заступљености старијих у српској штампи и књижевним делима 19. века.

Кључне речи: старост, пензија, Кнежевина/Краљевина Србија, старији на фотографијама

Увод

Појам генерације је истоветан поколењу и нараштају. Припадност одређеној генерацији вишезначна је и може да има биолошки, породични и политички смисао, чак и онај одређен заједничким правцем у науци, уметности, политици, економији или спорту. Постоје генерације људи по идејама, а не по рођењу (нпр. српски владари 19. века), или оних који то јесу по рођењу, али не и по идеји (Светозар Марковић и Никола Пашић). Постоје и целе периодизације историје и историографије засноване на генерацијама (Љушић, 1998: 394-398). Ипак, основно значење генерације односи се на људе рођене у истој календарској години. Природно, различите дужине живота међусобно преплићу различите генерације по рођењу.

Кроз целу историју било је примера дуговечности и тежње ка њој. Стари завет, поред осталог, говори о изгубљеној бесмртности (протеривање Адама и Еве из раја), али и помиње примере дуговеч-

ности. Слично је и са осталим традицијама у свету, па и у српском народу. У народној епској поезији истичу се примери дуговечних јунака Марка Краљевића и Старине Новака (Кнежевић, 2002). Међу српским историјским личностима новијег доба по дуговечности се истичу сликари. Сликари и чланови Српског ученог друштва (СУД-а) и Српске краљевске академије (СКА) Стеван Тодоровић (1832–1925), Урош Предић (1857–1953) и Паја Јовановић (1859–1957) живели су 93, односно 96, односно 98 година, вајар и члан СКА Ђорђе Јовановић (1861–1953) дочекао је 92 а сликарка Бета Вукановић (1872–1972) прославила је и 100. рођендан. Композитори и чланови СУД-а и СКА Даворин Јенко (1835–1914) и Јосиф Маринковић (1851–1931), доживели су 80. годину.

Од српских здравствених просветитеља по значају за здравље народа, али и по сопственој виталности и дуговечности, истиче се проф. др Милан Јовановић Батут (1847–1940), лекар, универзитетски професор, утемељивач Медицинског факултета, ректор Велике школе у Београду. Био је председник Српског лекарског друштва, Југословенског лекарског друштва, Друштва за чување народног здравља, Главног санитарног савета, уредник Српског архива за целокупно лекарство и листа „Здравље“. Батут је „до последњих дана био у духовној свежини и радљивости... у оданости послу и љубави према књизи и перу, у пуноћи, богатству и једрој изражајности идеја и мисли“, подвлачећи у многим од својих дела „да је у здрављу лепота, снага и дуговечност сваког појединца а тиме и људских заједница, задруга, племена, држава и целог људства” (Јоксимовић, 1932: 72).

*Старији људи у државним документима и програмама стиранака
Кнежевине и Краљевине Србије*

Шездесетих и седамдесетих година 19. века Србија је имала 1.200.000–1.350.000 становника. После проглашења краљевине 1882. године, први попис становништва обављен 1884. године показао је да Србија има укупно 1.901.336 становника. Највећи раст становништва Србија је доживела у периоду 1881–1885, с природним прираштајем од 21 промила. Мада је од средине осамдесетих природни прираштај опадао, пред Први светски рат износио је 14,8 промила. Између 1880. и 1910. године број становника је порастао за 71,3%.

Упркос болестима и ратовима 1876–1878. и 1885. године, на то су утицали рано ступање у брак и рађање првог детета, број деце у породицама, као и доба успона Србије од Српске револуције до балканских и Првог светског рата. Поред тога, ослобађање делова српског народа – проширење на Нишки, Пиротски, Топлички и Врањски округ – и појачана брига о здрављу учинили су да Србија бележи пораст броја становника, па је после Берлинског конгреса имала око два милиона, на размеђи векова два и по милиона, а пред Први светски рат три милиона становника (Чалић, 2004: 47-57).

После обнародовања Другог хатишерифа 1830. године кнез Милош (1815–1839. и 1858–1860) забранио је спахијама да преко својих људи или самостално сакупљају десетак и остале приходе без његовог допуштења; када је сакупљање свих дажбина прешло у руке српских власти, долази до прекидања сваког контакта између сељака и спахија. Од тада су се о убирању пореза старали кнез и *Суд народа српског*, чиме су „почетком 1831. године феудални односи између спахија и српских сељака *de facto* укинати“ (Љушић, 1986: 48-54). Исход Српске револуције (1804–1935) означен је стицањем статуса аутономне Кнежевине Србије, али и укидањем феудализма. Национални и социјални значај дају Првом и Другом српском устанку, као и дипломатији кнеза Милоша, карактер револуције.

Ова одлука тицала се свих слојева и сваког појединачног становника Србије, па и оних који су припадали старијој популацији. Међутим, као што француски научник Жорж Мино каже да нема признате старости све док нема законом предвиђене старости за одлазак у пензију, положај старијих није био уређен. Додуше, њихов помен у законодавству тек стваране Србије и брига државе о њима први пут се помињу 1820. године, када је кнез Милош, у договору са Народном скупштином, ослободио од плаћања пореза кметове, свештенике, народне службенике, заслужна лица, задружне очеве, али и „лица изнад 70 година живота, *сиромаше људе и њихове*“ (Милосављевић, 2013: 70-95).

Прекретницу ипак представља *Уредба о пензији чиновника* из 1841. године (Кочовић, 2005: 33), коју је у својој првој владавини, 2. августа 1841, донео кнез Михаило Обреновић (1839–1842. и 1860–1868). Овом уредбом први пут су у историји Србије системски решена питања пензионисања и материјалног обезбеђења чиновни-

ка након престанка службе (Каћански, 2002: 283-293).

Сви чиновници, који су указом постављени у службу а који из ње иступају из *законској узрока*, имали су право на пензију која се стицала годинама службе, болешћу и *јодинама високе старости, с којом је и немоћ иакова скоичана*. Доња граница услова за пензионисање била је постављена на десет година проведених у служби. За чиновнике који су из оправданих разлога иступали из службе пре навршених десет година стажа била је прописана накнада у висини једногодишње зараде. Право на доживотну накнаду у висини плате из последње године службовања имао је сваки чиновник који је провео четрдесет година у раду, а при одређивању висине пензије водило се рачуна и о душевној и о телесној снази чиновника који иступа из службе. Чиновницима који су отпуштани из службе *здој невалалсїва или здој неуредној и јорочној живоїша* није припадала пензија. У случају оздрављења рано пензионисаног чиновника било је предвиђено његово враћање на посао. За посебне заслуге постојала је могућност годишњег додатка на пензију. Процедура пензионисања подразумевала је писмену молбу и писани доказ – лекарски атест о томе коју је службу подносилац вршио, какве је заслуге за њу или отацбину начинио, какво му је *домаће и фамилијарно сїање*, као и о томе колико му је година и какве су му умне и телесне способности. Уколико се насели изван земље, бившем чиновнику одузимана је пензија. Немоћни су добијали половину пензије која би им припала да су остварили пуно право на њу ако су радили бар 15 година, а уколико имају 25 година стажа – целу пензију (*Зборник закона и уредаба у Књажевсїву Срдији у досадањим зборницима нешїамїаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875. јод, 1877, стр. 21*).

Идеја немачког канцелара Ота фон Бизмарка о социјалној заштити преточена је 1883. године у *Закон о социјалном осїурању*, према којем запослени и послодавци уплаћују средства доприноса у одговарајуће фондове социјалног осигурања, на основу којих се могу остварити права по реализацији социјалних ризика: старости – право на старосну пензију, и болести – право на здравствену заштиту итд. (Кочовић, Ракоњац – Антић, 2007: 11). Земље које су усвојиле бизмарковски модел осигурања, у које поред Немачке спадају Аустријско царство, Француска република и Краљевина Италија, вре-

меном су прошириле покривеност својих пензионих система и, макар делимично, успоставиле елементе минималне заштите.

У Србији је, поред поменуте Уредбе, напредовање државних чиновника могуће пратити и путем *Грађанској законика* из 1844. године, *Закона о чиновницима шемајџизама* и *Указа о њосијављењу и враћању*, објављиваних у „Српским новинама“.

Од 1881. године у Србији су формиране прве модерне политичке партије – Радикална, Напредна и Либерална странка (Стојановић, 2005: 120). Влада Милана Пироћанца из Напредне странке, блиска тада још увек кнезу а од 1882. краљу Милану Обреновићу (1868–1889) („Српске новине“, бр. 41, 22. фебруар/6. март 1882), основала је Учитељски фонд и тиме начинила искорак ка уређењу пензијског система („Просветни гласник“, бр. 18, 30. септембар 1881). *Закон о њензији учитељских удовица* (фонд) донесен је 15. и 31. јануара 1885. године („Просветни гласник“, бр. 9–10, 15. мај 1885, и сомборски „Школски лист“, бр. 11, 10. новембар 1885; „Школски лист“ бр. 4–5, 1. мај 1890). Према члану 189. *Закона о државним чиновницима њензија за чиновнике*, 1. октобра 1900. године одлучено је да се учитељи стављају у пензију после навршене 65. године живота и 40 година стажа, са средњом платом 121 ливара годишње, а учитељице са 2/3 те суме („Отаџбина“, бр. 30, 1. јануар 1892). *Уредбом о њензионом фонду* у Београду регулисана је исплата пензија чиновницима од месечних улога, повећаних плата, ванредних улога, доходака од казни, завештања, камате 5% годишње, редовне помоћи општине, доходака од забава. Право на пензију остваривало се са 26 година стажа (најмање 6) или 60 година живота; пензија је исплаћивана у износу последње плате, а рат је доносио две године стажа за једну на фронту („Београдске општинске новине“, бр. 33, 9. август 1895). Сумирајући десетогодишње резултате у свом програму који је утврђен 1889. године, Напредна странка истакла је доношење *Закона о учитељским њензијама* и *Закона о њензијама учитељских удовица и сирочади*. Ови резултати били су постигнути за време њиховог учешћа у власти које је окончано 1887. године (Крестић, Љушић, 1991: 183-188).

Академик Јован Гавриловић (1796–1877) завештао је Министарству просвете и црквених послова све своје имање за оснивање пензионог фонда за удовице и сирочад учитеља и учитељица основ-

них школа. Оставио је и Српском ученом друштву (СУД) *три медаље и тридесет колајни* (Архив САНУ, СУД, бр. 10, 5/17. мај 1891).

Обраћајући се председнику СУД-а Владимиру Јовановићу, 23. јануара 1884. године др Владан Ђорђевић (1844–1930) писао је да не може да долази редовно на седнице јер је често на путу и много ради, пише и објављује, а не зато што је стар: „Не зазирање од незгодних гласача на главном скупу, него најузвишенија љубав к науци побудила је управу да се сети једног параграфа друштвеног уређења који тако живо подсећа на §76. *Закона о чиновницима краљ. рета.* Побуда је ова: наша наука и књижевност тако је срећна да су ето приспеле многе *млађе* научне снаге, које не могу да се развију само зато, што им ми, лењи *старици*, који никако не долазимо у седнице, запремамо место. Истина, ја бих се од те пресуде могао бранити мојим крштеним писмом, из кога би управа могла видети да ми је тек настала четрдесета година живота, да сам дакле тек настао у оно доба, када почиње прави озбиљни научни рад, али ја то нећу, јер кад помислим да има већ 23 године како се у јавности бавим књижевним и научним пословима, ја морам признати да председништво Срп. ученог друштва има право, и могу га уверити да ћу ја бити најсрећнији ако каквој млађој и бољој снази уступим моје место у Српском ученом друштву” (Архив САНУ, СУД, број 20. за 1884).

Када се седамдесетих година заслугом Светозара Марковића појавила и левичарска струја, изострен је поглед на питање старијих. У првом броју „Социјал-демократа“ 1895. године захтевано је увођење социјалног осигурања. Наиме, у уводном тексту под насловом „Да се представимо“, тачком 15 захтевано је „да се свим радницима који су напунили 55 година осигура пензија“, а заговарана је и идеја да се ово добно ограничење може и смањити према здравственом стању радника. Везу између захтева и међународних оквира могуће је наћи у брошури „Законско осигурање радника у болести, инвалидности и старости, несрећним случајевима и беспослици“ коју је написао Димитрије Туцовић 1907. године. Делови брошуре односе се на њен део који је насловљен „Осигурање у старости и инвалидности“ (Туцовић, 1975: 547-550).

Прве законске мере за социјално осигурање занатлија и њихових породица држава је предузела 1898. године доношењем помену-

тих *їравила о уређењу еснафа занатлискої рега*, док је опширна правила о *їензионом фонду за занатлије и њихове їородице* донео министар народне привреде 1901. године. Сви занатски еснафи у Србији добили су заједнички пензиони фонд са седиштем у Београду. Према утврђеним правилима, члан фонда могао је постати сваки мајстор или калфа под условом да није старији од педесет година и да није осуђиван за *дешчасна дела* (Вучо, 1958: 133).

Брига младе Краљевине Србије о старима приметна је кроз бригу о здрављу целокупног становништва. У „Српским новинама“ излазили су огласи којима се грађанство обавештава да Општа амбулаторија ради у здању Општег суда, 14–15 сати, са по два лекара („Српске новине“, бр. 110, 13/25. јун 1884). Међу књижевним огласима био је и *їозив за їреїїлаїиу* на књигу „Састав, живот и нега човековог тела за школу и кућу“ Андрије Матића, професора из Књажевца. У њој су поједностављено и пријемчиво представљени: наука о природи – јестаственица, жива бића, њихови организми, правила, потребе и услови за здрав живот, брига о здрављу према различитим занимањима, лековито биље и минералне воде, лечење болести. Све за дужи животни век. Са истим циљем покренуто је и Прво београдско друштво за гимнастику и борење, које је од 18 до 19 и од 19 до 20 сати организовало часове вежбања у Вежбаоници Друштва (локал Црвеног крста) под управом Љ. Илијћа, наставника гимнастике и Ф. Мхоковића, управника Вежбаонице; касније су вежбања одржавана и у гимнастичкој сали Војне академије („Српске новине“, бр. 19, 26. јануар/7. фебруар 1882). Њихова мисија била је развој телесне снаге и здравља, обука учитеља гимнастике, ширење свести и развој дружина, што се постизало народним играма уврштеним у систем хигијене и гимнастике, предавањима и вежбама за жене, децу, сиромашне. Протектор Друштва је био престолонаследник Александар Обреновић („Српске новине“, бр. 35, 14/26. фебруар 1882). Висока свест о важности здравог живота за дуговечност сеоског и градског становништва и успон земље огледала се и у предавањима и књигама иза којих је, сарађујући са Српским ученим друштвом, Матицом српском и страним научним удружењима, стајало Српско лекарско друштво (СЛД). Њихове теме биле су посвећене хигијени, превентиви, лековима („Главна годишња скупштина СЛД“, „Српске новине“, бр. 25, 30. јануар 1882). Редовни члан и потпредсе-

дник СЛД-а др Клинковски 10/22. децембра 1880. одржао је предавање „О боловању и умирању у Београду“.

Као мало које историографско дело, роман „Вукадин“ Стевана Сремца, који је по основној професији био професор историје, сведочи о социјалној сфери Краљевине Србије.

У њривајном живоју

Српски народ је до 20. века живео претежно у селима и у кућним задругама, у којима је под једним кровом живело више генерација. Милан Ђ. Милићевић, учитељ, касније угледни члан СУД-а и СКА, начинио је верну и подробну студију тог живота. Његов „Преглед задружног стања Срба сељака“ објављен је у „Гласнику“ из 1857. године. Мало је тога што се није нашло у том тексту: хијерархија задруге на челу са старешином, подела кућних и послова на имању, наслеђивање, положај жена и њихови односи који су указивали на наличје идиличне слике сложне и вредне заједнице, све учесталије деобе. Милићевић је на крају дао своје и мишљење о *Грађанском законнику* из 1844. године („Српске новине“, бр. 251, 14. новембар 1884) и о кућним задругама у Кнежевини Србији. Проучавања задружног живота побудила су шира интересовања и отворила цео један раскошни свет сеоског живота у Србији. Равно деценију касније, Милан Милићевић почео је објављивање тротомног дела „Живот Срба сељака“ у којем је овековечио ритуале током послова и празника у години, обичаје за свадбе и остале догађаје *од колевке до мошике*, изглед и уређење кућа, ношњу различиту од краја до краја, исхрану и начине лечења, веровања *ваља се и не ваља се*. О кућној задрузи код Јужних Словена писао је и Лавалеј, који је у време свог истраживања одсео и код бискупа Штросмајера у Ђакову. Једна старица причала му је о разлици времена њене младости и тадашњег, величајући вуну уместо садашњег памука за одећу, јелеке уместо капутића од сомота, опанке уместо ципела итд. Девојке су доносиле мираз, а сада троше, остављале су свој наслеђени накит за потомке, а сада купују, излазе и кваре понашање, лење су и нетрпељиве („Отаџбина“, бр. 69-72, 1. јануар 1888).

Деобе задруга, у почетку тајне, учестале су крајем 19. века. Њен оквир постао је тесан за економске и емотивне потребе чланова

(Веселиновић, 1898). Успон привреде и школства, појава индустрије, железнице и телекомуникација, нетрпељивост и борба жена за равноправност, правне новине – све се то одразило и на промену односа према старости. Уследио је и пад ауторитета, нарочито на селу, јер је патријархат у задрузи подразумевао привилегије старешине – најстаријег члана. У градовима је положај старијих обележен увођењем пензије (Чалић, 2004: 47-57).

Дуго је била уврежена заблуда о постојању обичаја убијања старих људи, познатог као лапот. За овај феномен, познат у усменој традицији, не постоје етнографски докази, али су многи аутори убеђени у његово постојање (Бандић, 1991: 25). Помињу га и истраживачи историје српског села, али и других цивилизација. Приписује се забаченим, сиромашним, заосталим, паганским и патријархалним крајевима, а описује се као ритуални чин који се обављао јавно, пред очима целог села. Према писању Симе Тројановића, обичај је укинут у 9. веку, након што су људи схватили да греше зато што убијањем старих „беспотребно лишавају заједницу њихове мудрости и искуства“ (Тројановић, 1898). У источној Србији наводно је, уз стављање проје на главу и замах чекићем, овај обичај био праћен речима: *Не удијамо ти ми, већ овај хлед!* Веселин Чајкановић је оборио теорију о економским, а истакао религијске мотиве (Радовановић, 1930: 72). Хришћанство је, заговарањем љубави према ближњем (и Богу), поштовањем родитеља и заповешћу *Не удиј!* сасвим оспорило и последње остатке неразумних разлога за такав злочин, као што су спас од дуге смрти, мучења и повампирења. Антрополог Бојан Јовановић, аутор књиге „Тајна лапота“ (2013), упозорава да лапот заправо није ни обичај ни ритуал, већ мит, *ирича с дубљим психолошким конотацијама* и превентивном социјалном функцијом. Смештање обреда у далеку и непроверљиву прошлост отвара питање доказа. Говорити о праисторијским ритуалима са сигурношћу и сматрати их реалним значи занемарити резултате досадашњих историографских истраживања у области археологије, митологије, религије, лингвистике и етнологије.

Присуство старијих људи на првим фотографијама могло би да се узме као једно од мерила њихове улоге у породици у 19. веку. Идеал породице, у коме доминира фигура оца, оличен је и у породичним албумима (Тодић, 93: 28-52). У Кнежевини Србији фотографи-

је су постојале још од појаве њихових претеча – дагеротипија, четрдесетих година 19. века. Поред чувеног литографа Анастаса Јовановића и, у другој половини 19. века, дворског фотографа Милана Јовановића (брата сликара Паје Јовановића), заслуга за овековечавање великана и обичних људи, предела и догађаја, историјских и актуелних, припада и путујућим фотографима, аматерским, професионалним и уметничким, као и бројним атељеима по градовима Србије. Анализа тих фотографија показује да се стари на њима појављују у не сасвим малом броју и на различите начине.

Увид у збирку фотографија Фотомузеја¹ дочарава учесталост и начин појављивања старијих особа на фотографијама у Србији 19. века. На слици из 1861–1870, снимљеној у Атељеу Николе Штокмана, налази се старији брачни пар у столицама. Она у дугој, тамној свиленој хаљини на ситне беле туфне, с белом крагном и забрађена тамном марамом, руку прекрштених на крилу и насмешена, а он десном руком налакћен на наслон столице, док му је лева спуштена на ногу, сед, проћелав, са седим брковима, у тамном чојаном оделу. Прва жена која је имала фотографску радњу у Београду била је Ана Фелдман и, поред осталих, она је сликала и старију жену с Библијом у руци (Александрић, 2012: 73). Старија госпођа у градској ношњи, фотографисана такође у Атељеу Ане Фелдман, у истом периоду (1865–1870) обучена је у антерију, фистан и либаде, с плетеницама обмотаним око главе, десном руком ослоњена на сто; траг некадашње лепоте на лицу је остао, а благ и замишљен поглед указују на добру и паметну жену.

И на две фотографије из седамдесетих година 19. века сачувани су ликови старијих жена у грађанској ношњи – једне која стоји (из Атељеа С. Адлера, 1870–1875) и друге која је представљена портретом, са сплетеном косом (из Атељеа Ђоке Краљевачког, 1871–1880). Са самог краја века потиче слика старије госпође с лепезом; са смешком и ведрином која исијава са лица, огрнута је цветним огртачем који има тамне ресе, а на глави су јој је исто такав тамни шеширић, минђуше и коса скупљена у пунђу (Атеље Николе Лекића, 1890–1895). У чувеном Атељеу Милана Јовановића настала је фото-

¹ Удружење за прикупљање и презентацију историјске грађе и дигитални музеј фотографије.

графија старијег мушкарца с брковима (1895–1900). Сам старији мушкарац, само с брадом и брковима, налази се и на слици Леополда Кенига с почетка 20. века (1900–1905). Тих година је Алберт Баубин фотографисао млађег мушкарца са старијом женом, вероватно сина и мајку; он је у грађанском оделу и стоји, она седи с рукама на крилу, умотана у мараму и шал, обучена у топлу, једноставну одећу. Две старије жене са својим синовима и снахама сликане су у атељеима Николе Драгићевића и В. Призренца (Исто, 60, 173), старија жена и жена средњих година у Атељеу Љубише Ђонића (Исто, 63), а старија жена с петоро деце у Атељеу М. Ј. Крстића (Исто, 116).

Старост у српским новинама 19. века

Судећи по насловним странама новина, времешнији људи повремено су се налазили у жижи јавности. Тако је портрет епископа вршачког Вићентија Поповића освануо у „Српским илустрованим новинама“ (Нови Сад, бр. 13, 15. јануар 1882), поред текстова о српским, словенским и страним уметницима и научницима – о Његошу, Вуку, Тургеневу, Ранкеу, Игоу, Корнелију Станковићу и њиховим делима, текстовима о установама културе, изложбама, путописима итд. Слично Поповићу, фотографијом су представљени и песник, професор и прота Васа Живковић, добротвор Сава Текелија, епископ бачки Платон Атанацковић, („Српске илустроване новине“, бр. 1, 16. јул 1881).

Српска штампа током друге половине 19. века обиловала је текстовима о старима, а став који је у њима преовладавао може да се сведе на величање и одбрану старости. Повремено је, мада ретко, провејавао и понеки другачији поглед.

Да су стари једнако мудри – мислили су и у новинама „Пастир“ (бр. 30, 30. новембар 1869), када су њима, старима и мудрима, приписали изреку *Боже длаи, леја ии је сивар кад се човек лаии своја сойсивена занайа!*

Приметно је и упињање аутора да старост не значи пад интелектуалних способности. У тексту „Заблуде и празноверице у нашим пословицама“ („Глас народа“ бр. 23, 9. јун 1874) на страни 4. обрачунава се и с пословицом *Стари људи ио иојову деца*. Аутор текста сматра да наведени став, како људи с годинама губе разум и подети-

ње, мисле исти они који доказују да човек нема душу и да је оно што му омогућава да мисли и осећа дејство мозга, а да се мозак с телом развија и опада. Уместо било ког другог оповргавања ове теорије, аутор се послужио цитатом енглеског државника Лорда Бројема: „Извесно је да силе нашег тела, његова окретност и снага да терете савлађује, да све његове способности попуштају од 30-е године, а дух ипак брзо од 30. до 50. напредује, мало или нимало пре 60-е не опада и кад му је тело већ малаксало у бољем се стању налази него кад је тело на врхунцу свих способности било...“. Овај став поткрепио је примерима из антике, онима које Цицерон наводи у свом делу „О старости“: да је филозоф Платон умро у 81. години с пером у руци и да је говорник Исократ, који је живео 99 година, у 95. написао „Панатенаик“. Упркос старости, у науци су били активни Питагора, Демокрит, Ксенократ, Зенон, Клеант. Постојања Већа старца не само да потврђују менталне способности времешних људи него указују и на поверење које су им друштво и држава поклањали. А француски књижевник, историчар и филозоф Волтер, за кога је Д’Аламбер рекао да му филозофија и науке највише *имају блајогаритији*, расправу „Похвално слово разуму“ (Д’Аламберу омиљену) написао је у својој 80. години.

24 „Стармали“ бр. 33, од 30. новембра 1881. у тексту „Стојковић је стар“ одговара Стојковићевим противницима тако што каже да онда ни римски папа, ни Виктор Иго, ни бечки професори медицине, ни српске мецене не би радили своје послове. Иронично, додају и да је против старог Угарска, која ни Омладину (мисли се на Уједињену омладину српску – прим. И. С.) не дозвољава. Да се тако размишљало, закључују у „Стармалом“, не би постојали ни окретање Земље, лађе, шибице, штампа, сатови, машине за шивење, железница, телеграф.

Није само врлина мудрости приписивана зрелом добу. Истичу се и вредноћа и скромност коју су сачували из свог времена. Једна од тема је жал старих за прошлим временима. Тако „Стармали“ (бр. 3, 31. јануар 1881) у једном тексту објављује и реченицу: „Ми стари живимо у сећањима, а прошлост је лепша и боља од садашњости“. „Просветни гласник“, који је повремено знао и да осуди идеализовање прошлог, у броју од 15. октобра 1887. писао је слично о промени у свим слојевима у односу на давно време: код свештеника, учи-

теља, ђака и њихових породица, у обичајима. Наводно је некада свуда било више родољубља, а онда је уследило оптерећење материјалним, као и спремност да се због веће плате одлази у друге земље. Новине „Дабро-босански источник“ (бр. 23, 1. фебруар 1890) пишу како људи идеализују прошлост, а заборављају да су им преци били вреднији и скромнији и да је ново доба донело нове потребе, такође и неке помаке, као и да ни све прошло није било без мана. Аутор зато закључује да се треба угледати на паметне људе, свеједно да ли су из прошлости или садашњости, страни или наши. Међу народима он издваја кинески, а од професија – учитеље.

Уврежен генерацијски јаз, сведен на разлику идеала, оличен је и почетку песме Ђуре Јакшића „Отац и син“ (1872). Отац и син, у ствари Сима и Вуле Милосављевић Паштрмац, један учесник устаника, други професор Крагујевачке гимназије (Љушић, 1998: 394-398), на различите начине су доприносили земљи и народу, али је то у очима песника било повод да оца велича, а сина исмеје.

У очима млађих, можда више него данас, позне године изгледале су као доба седе косе, наборане коже и слабости тела, али и доба искуства и мудрости које завређује поштовање.

Неке од пословица, које су објављене у Летопису Матице српске у периоду од 1859. до 1869. године, то потврђују: *Старијем њојусијиши нек није млађем срамоша; Старачки савети њола је дела; Дешић је крајиковид, старица дујовид; Старио је лисца њешко уловиши; Стариости и лудости никада једне њамеши нису* (Милосављевић, 2013: 53).

Редак пример помињања старије особе која припада тзв. обичним људима појавио се тужним поводом. Био је то случај пребијања старица. На Дорћолу, близу џамије, живеле су у државној кућици две сиромашне и старе удовице, Станија Ђорђевић и Гаврила Станковић. У истом дворишту је био и практикант у полицији Ђока Павловић, који их је неколико пута злостављао. Комшије су им притекле у помоћ и пријавиле насилника, али члан дорћолског кварта Карамарковић није хтео ништа да предузме. Из Управе вароши Београда 12. марта 1882. демантовали су сумње да Карамарковић штити Павловића и изговарали су се тиме да је дело пресудом од 8/20. марта 1882. године расправљено, а да се друго ислеђује („Самоупра-

ва“, бр. 46. и *Званична исправка* у Додатку „Српских новина“, бр. 59, 14/26. март 1882).

Књижевна дела су на свој начин отварања тему позног доба. Књижевници су, сликајући живот у јасним контурама, посветили своје теме и његовом заласку. По много чему први, највише у дејој поезији, др Јован Јовановић Змај је у песми „Последња жалост бакина“ („Невен“, бр. 2, год. 6, 1885, Архив САНУ, 9309) писао о старици која је имала само једну птицу, а онда остала и без ње.

Упадљиво је и прерано називање људи старима. *Зар мени сџаром на дну животоа...?* писао је Лаза Костић (1841–1910) у једној од најлепших песама у историји српске књижевности „Santa Maria della Salute“. Педесетогодишњи песник упознаје деветнаестогодишњу Ленку, заљубљује се у њу, али због велике разлике у годинама плаши се исхода те љубави. Касније је овај аутобиографски мотив искоришћен у наведеној песми објављеној 1909. У причи „Промашен живот“ аутора др О. Д. (?) („Зора“, бр. 6, 1. јун 1897, уредници Алекса Шантић и Светозар Ђоровић) стоји: „Као младић какав, иако у 50 и којој години корачаше главном престоничком улицом г. Влада Јовановић, пензионисани председник суда...“. Својој неоствареној љубави Теодори, за коју у младости није имао храбрости, сада удовици, каже: „Ми смо у дубоким годинама, за нас је све то прохујало...“. У приповеци Миливоја Љубинковића „Њен осмејак“ наратор је путовао возом, а крај њега су седеле девојка од 20-ак година и њена мајка која није могла да има више од 50-60 година; могла је да буде и много млађа, али је већ називана старица и већ је изгледала старо („Звезда“, књ. 111, св. 4, 1. јануар 1900, уредник Јанко Веселиновић).

Доживљај година био је и остао такав да се људима што су старији све више чини како *време лети*, како раније није било тако и *као да се скраћује дан*. Ова појава објашњива је тиме што детету од десет година деценија делује дуга, као једини познат и јасан период, док је средовечном човеку исти период само четвртина-петина дотадашњег живота.

Неизоставно питање упућено стогодишњацима *у чему је њајна њихове вишталности* – најчешће је без изричитог одговора. Једни слежу раменима, други заслуге приписују својој генетици, трећи начину живота. Вероватно је истина негде између. Поред удисања чистог ваздуха, здраве исхране, физичке активности, умерености и

уређених породичних односа, чини се да и наставак духовног и физичког рада и после пензионисања доприноси дужем животу. Не смемо пренебрегнути ни супротне примере, оних који су се у животу веома намучили (сетимо се само учесника Солунског фронта), или оних који живе у центрима великих градова, а дочекали су дубоку старост. У једној од епизода серијала „Задња кућа Србија“ (РТС, јануар 2014) мештанин села Роанда код Свилајнца, који је увелико загазио у десету деценију, признао је да захвалност за то дугује киселој води коју деценијама пије у великим количинама.

Осврт на однос према старости у Србији 19. века употпуњује слику о том добу, слику Кнежевине и Краљевине Србије, али и самих људи који су имали срећу да доживе позне године. Немогуће је одупрети се утиску о разликама између очекиваног и стварног. Тек стварана српска држава показала је високу свест када је један од својих првих законских аката посветила пензијама државних чиновника. Наредних деценија већа пажња окренута је ка појединим областима државних служби и ка бризи о здрављу старијих. Сваком помаку у положају пензионера допринели су појава опозиционих политичких странака и постојање штампе која је пратила њихово деловање. Незнатне социјалне разлике, као и здрава економска основа на којој је Србија у време династије Обреновић грађена као уставна парламентарна монархија, омогућавале су правилан однос државе према пензионерима. Нажалост, тада достигане вредности данас изгледају недостижно.

Извори:

- Архив САНУ, Српско учено друштво 1864–1886.
- Новине: „Београдске општинске новине“, „Глас народа“, „Дабробосански источник“, „Звезда“, „Зора“, „Невен“, „Отаџбина“ „Просветни гласник“, „Самоуправа“, „Српске новине“, „Стармали“, „Школски лист“, „Гласник“.
- Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији у досадањим зборницима нештампаних а изданих од 2. фебруара 1835. до 23. октобра 1875.

Литература:

- Александрић, М. (2012). *Фотографи и фотографски албуми у Србији (1860–1918)*. Београд: Удружење за прикупљање и презентацију историјске грађе ФотоМузеј.
- Бандић, Д. (1991). *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
- Веселиновић, Ј. (1893). *Сељанка*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Вучо, Н. (1954, 1958). *Распадање еснафа у Србији*, I–III. Београд: Историјски институт Српске академије наука.
- Диби, Ж. (2000). Предговор. У: Аријес Ф., Диби, Ж. (прир.), *Историја приватној живоји*, књ. 1. (стр. 5-8). Београд: Клио.
- Јовановић, Б. (2013). *Тајна ланоји*. Београд: Службени гласник.
- Јоксимовић, Х. (1932). Хигијенски просветитељ Милан Јовановић-Батут. *Здравље*, бр. 22, стр. 25-55.
- Каћански, Г. (2002). Први пропис о пензијама у Србији 1841. године. У: Вуковић, Д. (ур.), *Социјални рад и социјална политика* (стр. 283-293). Београд: Факултет политичких наука.
- Кацлеровић, Т. (1950). *Прве самостјалне радничке организације у Србији: период од 1895. до јула 1903. године*. Београд: Рад.
- Кацлеровић, Т. (1952). *Радничко законодавство у Србији пре Првој светској рати*. Београд: Народна књига.
- Кнежевић, С. (2002). Етнолошки приступ феномену дуговечности. *Тимочки медицински гласник*, вол. 27, бр. 1-4, стр. 53-62.
- Кочовић, Ј., Ракоњац-Антић, Т. (2007). *Речник појмова из пензијској осигурања*. Београд: Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање запослених.
- Крестић, В., Лушић, Р. (1991). *Програми и стипендијски српских политичких странака до 1918*. Београд: Књижевне новине.
- Лушић, Р. (1986). *Кнежевина Србија (1830–1839)*. Београд: САНУ.
- Лушић, Р. (1998). *Србија*, I–II. Београд: Војна књига.
- Милосављевић, Љ. В. (2013). *Конструисање старости као друштвеној проблеме* (докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет.
- Радовановић, В. (1930). Народна предања о убијању старих људи. *Гласник Скопској научној друштва*, књ. 7-8, св. 3-4, стр. 309-346.

- Спасовић, И. (2015). *Четврти сталеж – жена кроз историју*. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“.
- Стојановић, Д., Јовановић, М., Димић, Љ. (2005). *Србија 1804–2004*. Београд: Удружење за друштвену историју.
- Тројановић, С. (1898). *Лайош и њроклеије у Срба*. Београд: Парна радикална штампарија.
- Туцовић, Д. (1975). *Сабрана дела*, књ. 1. Београд: Рад.
- Чалић, М.-Ж. (2004). *Социјална историја Србије 1815–1941: усљорени најредак у индустријализацији*. Београд: Клио.

Ivana Spasovic
Archive SASA
Belgrade

TREATMENT OF OLD AGE IN PUBLIC AND PRIVATE LIFE IN SERBIA IN 19TH CENTURY

Summary: This paper deals with the treatment of old age in the Principality and the Kingdom of Serbia, from the Law on the Pension of Officials which was passed by Mihailo Obrenović in 1841, and other legal acts, to the attitudes of opposition parties and the role of the elderly in private, country and city life. Special attention is paid to the presence of the elderly in Serbian press and literary works in the 19th century. The aim of this paper is to describe societal perception on treatment of the elderly in the past. During 19th century in Serbia big changes in attitude towards the elderly were reached. Mostly in terms of the right to a pension or in state care for population health. Elder people were usually respected by their families.

Key words: ageing, elder people, press, Serbia, 19th century

У савремености...

УДК 316.346.32-053.9
316.774-053.9
316.728-053.9

Татјана Миливојевић
Факултет за културу и
медије
Универзитет „Џон Незбит“
Београд

Старост у кривом огледалу: (поглед на) свет који обесмишљава целовитост трајања кроз животне доби

Сажетак: У време доминације наука, односно научног погледа на свет, обраћамо се биологији, генетици, геронтологији како бисмо објаснили старење и старост. У оквиру биомедицинског модела појам *стйаростй* се, у поређењу са референтним појмом *млагостйи*, негативно дефинише као свеопшти, неумитни губитак. У оквиру социолошког модела старост се такође дефинише као збир значајних губитака: губи се констелација друштвених функција и улога везаних за свет рада, као и тзв. друштвени капитал (статус, везе, познанства, моћ, утицај). У информационо-технолошкој ери стари су перципирани као застарели јер су и њихове компетенције и знања превазиђена. Они више немају улогу чувара и преносника традиције, предаје драгоцених вештина и искустава наредним поколењима. У тоталитарно тржишној парадигми савременог доба старост се дефинише обезвређујућим терминима непродуктивности, другим речима некорисности, и последично теретом и баластом за друштво. У медијима се све чешће објављују подаци о демографском старењу у развијеним западним земљама, али и у Србији, с нотом апокалиптичних предвиђања, панике и застрашивања. Код младих се ствара аверзија према старима, а код старих осећај кривице и инфериорности. Иза научне терминологије провејава оптужујући и дискриминаторски тон: стари су превише стари, бројни и – скупи. При том се не увиђа противуречност између хваљења доприноса биомедицинских наука продужавању људског века, као неоспорне цивили-

зацијске тековине, и песимизма који прожима извештаје о старењу становништва. Циљ рада је да се покаже на који начин савремени свет и њему кореспондирајући вредносни модел и дискурс поништавају смисао старења и старости. Култ младости и предрасуде о старости (ејдизам) представљају лице и наличје исте матрице која, обесмишљавајући целовитост личног трајања, угрожава и младе и старе.

Кључне речи: старост, поглед на свет, медији, тржишни тоталитаризам, инстантизам, трајање, животне доби, развој, смисао

Увод

У време доминације наука, односно научног погледа на свет, обраћамо се биологији, генетици и геронтологији како бисмо објаснили старење и старост. У оквиру биомедицинског модела појам *старости* се, у поређењу са референтним појмом *младости*, негативно дефинише као свеопшти, неумитни губитак. У оквиру социолошког модела старост се такође дефинише као збир значајних губитака: губи се констелација друштвених функција и улога везаних за свет рада, као и тзв. друштвени капитал (статус, везе, познанства, моћ, утицај). У информационо-технолошкој ери стари су перципирани као застарели јер су и њихове компетенције и знања превазиђена. Они више немају улогу чувара и преносника традиције, трансмисије драгоцених вештина и искустава наредним поколењима. У преовлађујућој економистичкој парадигми савременог доба старост се дефинише обезвређујућим терминима непродуктивности, другим речима некорисности, али све више и теретом, баластом за друштво. У медијима се све чешће објављују подаци о демографском старењу у развијеним западним земљама, али и у Србији, с нотом апокалиптичних предвиђања, панике и застрашивања. Код младих се ствара аверзија према старима, а код старих осећај кривице и инфериорности. Иза научне терминологије провејава оптужујући и дискриминаторски тон: стари су превише бројни, превише стари, превише слаби. Притом се не увиђа противуречност између хваљења доприноса биомедицинских наука продужавању људског века, као неоспорне цивилизацијске тековине, и песимизма који прожима извештаје о старењу становништва. Заменом теза или техником *димне завесе*

прикрива се криза или и агонија садашњих система и политика, недостатак визије и алтернативних модела развоја друштва тако што се демографска структура, обележена падом наталитета и старењем популације, узима као један од кључних фактора негативних пројекција будућности. На тај начин се код становника у радно-продуктивном узрасту ствара анимозитет према пензионерима које морају да *издржавају*. Не критикују се неодрживост и беспућа савременог глобалног неолибералног система, који генерише структуралну незапосленост, прекаријат, раслојавање становништва, разбијање друштвених веза и солидарности, уништавање природне средине, општу несигурност и страх. Стари нису нека категорија изван друштва, те је њихов удео у демографској структури, као и њихов положај, огледало и резултат друштвеног устројства, политике и система вредности, а не пукe биологије и природних законитости.

Наш додир са стварношћу, искуство света, није непосредно. Свака култура има свој *велџаншаунџ* (*Weltanschauung*), то јест целовити поглед на свет и основну сазнајну оријентацију, која обухвата филозофију живота, кључне егзистенцијалне постулате, вредности и нормe једног друштва у одређеној епохи. Колективна свест утиче на опажање, тумачење, разумевање света. Она се може означити и изразом *дух времена*. Свако историјско доба и друштво имају своју визију света. Та *маџа* света је под утицајем друштвене стварности, праксе и односа, на које повратно и сама утиче, одржавајући, поткрепљујући, оправдавајући актуелни поредак ствари. Тврди се да данас живимо у времену пост-идеологија, али то не значи да нисмо у власти одређених погледа на свет. Иако нису експлицитни, артикулисани и везани за велике фигуре оснивача, данашњи системи веровања и вредности имају доста тога заједничког са великим идеологијама утолико што представљају облике искривљене, непотпуне свести и што служе владајућим елитама и крупним интересима.

Не упуштајући се у вечиту дилему шта је старије кокошка или јаје, односно да ли постојеће стање ствари обликује свест или обрнуто, покушаћемо да дамо прилог разумевању тога на који начин садашња визија света и човека обликује перцепцију старења и старости, утичући моћно и на самоперцепцију самих старих. Данас је јавни простор премрежен медијима, који нису само проводници већ и креатори доминантних начела и значења. Стога преовлађујућа визи-

ја света, филозофија живота или (имплицитна) идеологија налази своје упориште и савезника у медијима. Истраживања су показала „како медији доприносе *култивацији перцепције*, и како све доминантнији медијски садржаји чине културни контекст у складу са владајућим поретком. Анализе медијских институција и културне индустрије откриле су *производњу прилика* на постојеће услове у друштву, као главни допринос медија у очувању хегемоније. [...] Улога медија и њихови учинци не исцрпљују се у краткорочним, видљивим и мерљивим утицајима и ефектима, напротив, дугорочни и стално присутни медијски рад утиче на осмишљавање реалности“ (Миливојевић, 2015: 19-20).

Одреднице савременој колективној идеологији на свету

Савремена друштвена пракса, као и колективни поглед на свет и човека који је уоквирује и усмерава, обликовани су сцијентистичко-позитивистичким, материјалистичким, економистичко-конзумеристичким и индивидуалистичко-хедонистичким детерминантама. То су данас одређујући фактори перцепције и тумачења света, живота и човека. Они су међусобно повезани и условљавајући, творећи конзистентан вредносни и нормативни систем који утиче на индивидуалне и друштвене ставове, изборе, одлуке и понашања. Тај систем представља оријентациони оквир на основу којег класификујемо и интерпретирамо све димензије индивидуалног и колективног постојања, те тако и различите сегменте, фазе и доби живота. У постојећем поретку и њему одговарајућем моделу света и дискурсу, старење и старост се могу тумачити само као губитак и дефицијентност, ако не и дефект.

У том циљу, потребно је да укратко дефинишемо сваку од поменутих детерминанти, с освртом на њено обликовање перцепције старости.

Сцијентизам, позитивизам и старост

Сцијентизам и позитивизам представљају становиште по којем и друштвене науке, попут природних, треба да изоставе из свог фонда сазнања све вредносне судове, односно све оно што не може непосредно да се провери емпиријским и експерименталним

научним методама. Тиме се апсолутизује научна методологија и негирају други извори сазнања и спознаје (интроспекција, интуиција, спекулација, искуство, традиција...). Сцијентизам садржи убеђење да природне науке и њихове технолошке примене могу да одговоре на сва питања људске егзистенције. Вера у линеарни, бесконачни напредак науке удружена је са свођењем целокупног развоја човечанства на научно-технолошки прогрес. Иако је научни, индустријски и технолошки прогрес ослободио човека тегобне борбе за опстанак, створивши простор за реализацију његових интелектуалних, естетских и духовних потреба и моћи, те исте моћи су потцењене јер сцијентистичка парадигма одбацује у лимбе ненаучног, приватног, субјективистичког, те неутемељеног неке од суштинских аспеката људске егзистенције, као што су сазревање, искуство, предање, осећања, вредности, дух, сврха, смисао, трансценденција. Управо наведене димензије људског постојања, које спадају у оно што Виктор Франкл назива *ноолошком сфером*, чине саму особеност човека, његово достојанство и смисао постојања. Те димензије добијају свој замах сазревањем, а остварују се нарочито у старости, погледом на пређени пут. За ту сферу су *иврге* науке, једине којима сцијентистичка парадигма признаје статус наука, слепе. Француски геронтолог Пфитценмејер (Pfitzenmeyer) сматра да „медицински свет има велику одговорност у политичкој, санитарној и социјалној веома пежоративној, чак и одбојној визији старости“ (Pfitzenmeyer, 2010: 44). Хиперспецијализација медицине и друштвени значај медицинског еснафа нису страни медико-економској редукционистичкој визији, која старост сагледава кроз призму недостатка, слабости и зависности (Sauveur, 2011: 105). Доминација природно-научне парадигме води томе да се старост првенствено третира као медицински, а не антрополошки и друштвени феномен.

Међутим, и друштвене науке објектификују старе, чинећи их *ипрегмејом* истраживања и дискурса. Старима се одузима или не даје реч субјекта, жива реч у првом лицу једнине, којом би изразили своје мисли, доживљаје, потребе и жеље. Није неопходно бити егзистенцијалиста или персоналиста који само јединственој, непоновљивој личности даје онтолошки статус и примат над свим општостима, како би се уочила недостатност и неадекватност генерализација. „Резултати бројних истраживања у геронтологији и психологи-

ји старења често су контрадикторни. Познато је да се стандардна девијација, тј. распршење резултата, на свим психолошким мјерама повећава с порастом доби изнад 60 година. Из тога слиједи претпоставка да контрадикција одражава стварност – да не постоје заједничка, опћенита правила старења која би се једнако односила на све људе. Већина се истраживача ограђује од претјераних уопћавања истичући да су људи међусобно различитији у старости него у било којем другом животном раздобљу“ (Деспот Лучанин, 2003: 25).

Ако знамо да оно што је најсличније свим јединкама у одређеним фазама живота припада биолошкој, физиолошкој сфери, очигледно је да оно што их разликује, утолико више што су зрелији и старији, припада сфери која није подложна објектификацији, експерименталној провери и мерљивости. А то су јединствене личности и јединствене животне приче које се остварују, исписују и испуњавају до последњег трена, заокружујући своју наративну структуру и пуноћу значења тек пред крај пута. Неопходно је искорачити из перспективе која старост смешта у образац губитака и пораза, како бисмо видели да *старији значи живети*, да је *старији живи*. Смисао живљења се не крњи и не опада са слабењем функција и способности, као што није гарантован онда кад су све виталне и когнитивне функције и способности на врхунцу. „Током раста свести могло би најзад да се покаже да живот никада, до последњег часа, не престаје да садржава и задржава смисао. То је услед чињенице да човек, како може да покаже феноменолошка анализа, не налази да његов живот има смисла само кроз његове поступке, дела и стваралаштво, него и кроз доживљавања, сусретања с оним што је истинито, добро и лепо у свету и, најзад, кроз сусретања с другима, с људским бићима и њиховим јединственим квалитетима. [...] Али чак и у ситуацији у којој је човек лишен креативности и рецептивности, он и даље у своме животу може да испуњава смисао. Управо при суочавању с таквом судбином, када се биће нађе у безнадежној ситуацији, човеку се пружа последња прилика да испуни смисао – да оствари чак и највише вредности, да испуни и најдубљи смисао – а то је смисао патње“¹

¹ „Подразумева се да патња може имати смисла једино ако ситуације није могуће изменити – иначе би била реч о мазохизму, а не о хероизму“ (Франклова фуснота на истој страни).

(Франкл, 2009: 45-46). Светлије и оптимистичније виђење подстиче нас да се сложимо са Мари де Енезел (Marie de Hennezel)², која трагом великих античких филозофа, и на основу богатог искуства у раду са старима, сведочи да нам „старење пружа прилику да живимо оно што су стоичари називали истинском слободом. [...] То је огroman парадокс: старост, са свим својим хендикепима, истовремено је и време велике слободе“ (Hennezel, 2008: 235).

Опасност свих стереотипа, те и оних о старости, у томе је што лако постају аутостереотипи: особа сама себи атрибуира карактеристике које јој други придају и саображава им своје понашање. „Ја-субјекат има тенденцију да се поистовети са Ја-објектом, са својим телом, именом, историјом, квалификацијама, улогама...“ (Marchand, 2008). Способност суочавања са болешћу и патњом тесно је повезана са усвајањем ејдистичких стереотипа. На пример, еквиваленција између старости и болести у колективној уобразиљи значајно утиче на начин на који ће стари људи да доживе слабљење свог здравља. Такође се сусрећемо с феноменима *социјалне девалоризације* када се старије особе изолују из своје референтне групе како не би трпеле негативне стереотипе везане за ту групу (Coudin, Paicheler, 2002).

Материјализам и старост

Под материјализмом подразумевамо, угрубо, поглед на свет који материју (твар) сматра основом свега, односно једином *јравом* стварношћу. Популарна употреба појма тумачи материјализам као похлепу за материјалним стварима, те се обично користи као супротност разумевању да постоје и духовна и нематеријална стварност и вредности које могу бити значајније од материјалних. Наравно да филозофски и научни материјализам не личе на тај свој *вулгарни* изданак, али су му отворили врата и снабдели га легитимитетом тиме што су све унутрашње, нематеријалне процесе и садржаје свес-

² Мари де Енезел француски је психолог и психотерапеут, позната по свом ангажовању у побољшању услова умирућих особа, и по књигама посвећеним тој теми. На основу свог искуства праћења умирућих и темељних истраживања, већ више од две деценије доприноси промени слике о старењу и о дубокој старости у француском друштву.

ти прогласили пуким епифеноменима организоване материје. Овде је кључна реч *йуки*, односно *само*, имплицитно присутна у свим редукционистичким исказима (као нпр. *цвеће је (само) орјановано ђубре* или *човек је (само) виша животиња*). Кад говоримо о економском материјализму, не умањујемо значај материјалних добара и благодети. Напротив, тек ослобађање од сиромаштва, борбе за преживљавање и економског ропства, дакле, тек материјална независност омогућава реалну слободу, развој и примену аутентичне људске слободе – политичке, духовне и моралне. Али материјално је, у сваком смислу речи, само неопходни предуслов или средство у служби пуног развоја суштине људског бића, а не *алфа* и *омега* личности и друштва.

Када се сложеност и вишеслојност човека, његовог постојања и света који својом сврсисходном активношћу твори, редукују на материју, старење се не може другачије посматрати него као иреверзибилани процес пропадања, регресије, ентропије, који се захваљујући научним достигнућима може евентуално успорити или привремено одложити различитим стратегијама (здрав животни стил, редовне лекарске контроле, лекови, терапије, когнитивна стимулација и вежбе итд.). У сцијентистичко-позитивистичкој и материјалистичкој визији нема места за идеју о доживотном развоју, за појам индивидуације који се одбацује као метафизичан, мистичан. Заједно са њим, одбацује се и архетип мудрог старца, помиритеља, исцелитеља, онога који носи и преноси генеалошко памћење и памћење клана и заједнице, онога који представља спону између прошлог и садашњег времена, предака и потомака, видљивог и невидљивог света.

Економизам и сѿаросѿи

Данас светом глобално преовладава економистичка идеологија или економизам, која представља уверење да економија (и, наравно, путеви новца, као њен саставни део) представља супстанцу, биће, врховни регулаторни механизам којим се настоји објаснити све друго у људском друштву, уместо да он сам буде објашњен сложеним друштвеним појавама. „Сама стварност је структурално организована капиталом“ (Томић, 2000: 200). Јединке, друштво, целокупна политичка и друштвена организација стављени су у службу еконо-

мије, односно тржишта. Ни овде, као ни у случају материјализма, грешка није у жељи да се економија развије. Грешка је у несхватању чињенице да економија нема сопствене, себи иманентне универзалне и вечне законе независне од људских етичких, политичких и психолошких одлука. У оквиру економистичко-тржишне идеологије старење и старост се поистовећују са непродуктивношћу, те са некорисношћу и финансијским теретом за друштво. Тржишни фундаментализам дозвољава разблажавање своје социјал-дарвинистичке логике одређеним степеном емпатије, која се као милостиња удељује слабим и рањивим припадницима друштва. Стари су у том погледу у сличном положају као бескућници, незапослени, инвалиди, маргинали и разни други примаоци *јомоћи*, хуманитарних услуга (реч *хуманиитарно* није случајно заменила *хумано*). И зарађене, заслужене пензије у доминантном економистичко-тржишном дискурсу постају (све неподношљивији) трошак за друштво, а брига о старим суграђанима који су постали зависни од туђе неге, крупан проблем. Старе особе су тако лишене управо своје особности, свог субјективитета, индивидуалитета, у потпуности опредмећени. И пре него што евентуално доживе дубоку старост и делимични или потпуни губитак аутономије, напунивши тек 65 година, у трену су пребачени у општу категорију пензионера, која их одједном у друштвеној перцепцији униформише лишавајући их оних својстава, специфичних знања, компетенција, вештина која су их дефинисала и диференцирала.

Наравно, ради се о идеолошки суженом схватању концепта корисности, који се везује само за радну средину и плаћени рад, а који је слеп за огроман и незаменљиви значај неплаћених послова у друштву, као што су вођење домаћинства, одгајање деце, брига о болесним и онемоћалим члановима породице, волонтирање у непрофитним удружењима итд. „Место пензионера у друштву није више за доказивање“, каже Катрин Гише (Catherine Guchet), социолог, професор на универзитету у Греноблу, и тврди: „Знамо да су пензионери, данас, стубови породичне солидарности, било да се ради о финансијској помоћи, размени услуга, чувању деце, помоћи у изради школских задатака. Та улога је капитална. Замислите само кад би сутра пре подне сви пензионери одлучили да ступе у штрајк обуставом помоћи породицама. На државу би се превалило много

више захтева него што је то сада случај. [...] Осим породичне улоге, пензионери у својим квартовима играју такође суштинску улогу солидарности. Кад би сви пензионери који се интересују за своје суседе, престали то да раде, настала би катастрофа. Такође, знамо да пензионери чине већину чланова разних удружења“ (Sauveur, 2011: 109).

Подређивање политике (као осмишљавања заједничког живота према одређеним битним вредностима) економистичко-тржишној логици разара друштвено ткиво и угрожава све слојеве становништва, осим повлашћене доминантне мањине, било да је чине млади или стари. „Вредности нове економије постале су референтно место о томе шта влада мисли о зависности и самоуправљању у области здравственог и пензионог осигурања или о томе какве способности се стичу кроз систем образовања“ (Сенет, 2007: 11-12). Упркос култу младости, промовисаном на тржишту и у медијима (као значајном тржишном сегменту и актеру), угрожени су и млади, јер „несигурност није тек нежељена последица тржишних тумбања; она је пре свега уграђена у нови институционални модел“ (Сенет, 2007: 155). Другим речима, *ејџизам* и *јанизам* (од *youngism*, култ младости, у даљем излагању *младизам*) два су лица исте ирационалне и деструктивне матрице. Која год демографска или друштвена категорија била у питању, „за политичку имагинацију је неопходно да постоји извесна мера заштите од економског искуства“ (Сенет, 2007: 155).

Конзумеризам и сџаросѝ

С економизмом као врховним начелом иде и конзумеризам. У економској науци конзумеризам представља економску политику којој је циљ подстицање потрошње, односно став према којем потрошња треба да диктира економску структуру друштва. Тим изразом се такође описује став према којем срећа појединца зависи од потрошње добара и услуга, од поседовања материјалних добара. Незајажљива потрошња је постала начин живота, ритуал у којем људи покушавају да нађу духовну сатисфакцију и сатисфакцију сопственог ега. Потрошња је у себе укључила начин и смисао живота, мерила вредности других људи и самих себе. Као што је Пол Нис-

тром (Nystrom, 1928) добро приметио још почетком прошлог века, један од најбољих примера бесмисла конзумеризма је мода, где људи под притиском окружења бивају присиљени на куповину и потрошњу нових модних производа, који веома брзо постају *demoge* и тако потрошачи улазе у зачарани круг у коме стално купују а никада не постижу циљ због којег су ушли у тај круг. Данашњи технолошки производи и геџети још много брже него у Нистромово време бивају замењени бржим, бољим, модернијим. Овакав потрошачки поглед на свет доводи у питање мотив и смисао сопственог деловања и живота. Недостатак смисла окупира сву људску пажњу на површне ствари попут моде, и тако ограничава друге људске, пре свега, међуљудске активности које доприносе стварној срећи.

Конзумеристичка идеологија нивелише разлике између личности и култура, униформише свест и понашања, обезличује човека, атомизује друштво: уместо односа и веза, солидарности, јављају се атомизоване индивидуе, јер *јошвише није однос*. Популација старијих, осим ретких привилегованих, нема могућности, енергије ни средства да учествује у потрошачкој грозници. Али они немају ни ту жудњу. Њихови приоритети, уколико су сазрели као личности, другачији су; важнији су им односи него ствари, успомене него нови производи, сабирање у унутрашњем животу сатканом од богатих нити сећања од распршивања у спољашњем свету објеката, спокој од амбиције, сигурност у оно што су постигли и доживели од престижа и потребе за самодоказивањем. Такве, индивидуиране старе, тржиште не препознаје – они су непрофитабилни.

Хедонизам, индивидуализам и старост

Хедонизам у неоплемењеном и непросвећеном облику јесте поистовећивање сврхе живота са сопственим уживањем и задовољствима, са максималним испуњавањем индивидуалних, тренутних афективних и чулних порива. Константно трагање за разонодом, пријатношћу, проводом, забаву установљује као сврху постојања и мерило доброг живота. „Потрага за брзим, непосредним задовољством, у савезу са открићем сексуалности и пројекцијом у жељу, природна је одлика адолесценције. Али је такође неопходно (донекле) спутавати, ограничавати, каналисати, преусмеравати нагонску

енергију, као што су то све културе света, од најпримитивнијих племенских до великих цивилизација, радиле. У адолесценцији се потврђује его са највећом силовитошћу, пре него што ће то бити темперирано прогресивним преласком на зрели аутономни идентитет, што је такође једна од најбитнијих функција културе. Али када цело друштво (и то глобално) прави од непосредног задовољства, стимулације сексуалности и жеље и афирмације ега свој ментални и културолошки код, то значи да оно, у дубокој регресији на инфантилне обрасце понашања, обезглављено јури за адолесценцијом. Одатле и страни (енглески и француски) израз за данашње одрасле људе: *адулесценџи* (спој *adult* и *adolescent*). Постмодернистички свет је направљен за представу о младости и живи фокусиран на ту представу док истовремено, у пракси, показује свој презир према младима – не само тиме што им не пружа могућност запослења, осамостаљења и перспективу, већ усвајајући од њих само принцип задовољства и жељу за забавом промовисану у ранг културе. Не уважава њихову потребу за развојом, усавршавањем, сазревањем, њихову луцидност, озбиљност, критичност, правдољубивост, жељу за променом, идеализам, ентузијазам. Зато и наглашавамо да се ради о представи или конструкту младости, а не о самој младости“ (Миливојевић, 2012: 34).

Масовна потрошачка култура негује мит индивидуалне среће. Тај мит одбацује сваку узнемиреност, тескобу, пораз, несрећу, а његови психички потрошачки производи имају еуфоризујуће дејство. Хедонистички индивидуализам игнорише колективне и друштвене проблеме, а кад они прете да угрозе пријатност и удобност појединца, он их редукује на проблеме индивидуалне судбине. Социјални проблеми се, у складу са нарцистичким индивидуализмом, претварају у индивидуално психолошке. Одатле следи лабављење веза, разарање солидарности, међу којима и оне интергенерацијске, и дезангажовање из полиса (Lasch, 1991).

Потрошачка култура се базира на *ѿерору новума* (Baudrillard, 1972), односно на култу новог, на сталним променама, иновацијама, новим модама и трендовима. Без стварања потреба за новим, овако конципиран економски систем се не би одржао. Таква култура онемогућава плодносни дијалог између генерација, јер су млади и стари у све већем раскораку, немајући шта једни другима да пруже:

уколико су хипнотисани хедонистичком потрошачком културом, површним надражајима, трендовима и новитетима, младима стари делују као потпуно превазиђени и неприлагођени новом времену (јер *ново* и *модерно* стичу статус вредности по себи). Стари, са своје стране, осећају се, такође, прегажени временом, неспособни (али и невољни) да прате наметнути вртоглави темпо и смене укуса, мода и производа. Међутим, ова врста међугенерациског неразумевања није неизбежна, пошто је у великој мери производ економистичко-тржишног нивелисања и ниҳилизације вредности око којих се, као око својих оса, одвија целовити развој личности која доживљајно надилази поделу на младо и старо, остварујући *ageless self* (сопство без година).

Медији и старосци

Истакли смо раније да се и у научном дискурсу суочавамо са крајњом симплификацијом индивидуалних варијабли кад је у питању појам старости. Истраживања су показала да су стереотипи везани за старост доминантнији у односу на оне који се тичу других етничких група или пола (Sauveur, 2011: 229). Представа о старости ослања се превасходно на губитак моћи контроле над окружењем и над самим собом. Старост се дефинише негативно, свим оним што више није и не може. Стар човек се перципира као не-више-потпуна особа, због физичких деградација (крхкост, лоше здравље, опадање когнитивних капацитета и либида, неспособност да се учи ново), али и због социјалних губитака (професије, статуса, веза, утицаја, свега што чини социјални капитал). Претпоставка о старости, која лежи у основи ове перцепције, подразумева дефицит, континуирану детериорацију и *неизлечивосци* старије особе. Негативне реакције на старост потхрањене су страхом од коначности и смрти. Туђа старост подсећа нас на сопствену смртност. Стари је онај Други, који, међутим, за разлику од Другог другачије расе, етничког порекла, културе или пола, представља и нашу најнеотклоњивију срж и судбину, јер од тренутка кад се родимо, крећемо се у том једносмерном и неповратном правцу. Наша материјалистичка, сцијентистичко-позитивистичка, економистичко-тржишна и хедонистичко-индивидуалистичка филозофија живота не пружа нам никакав излаз из тог

мрачног тунела, који се све више сужава док не удари у непрекорачиви зид. Изгубили смо додир са невидљивим, не само са невидљивом трансценденцијом већ и са невидљивим унутрашњим светом који једини даје значење видљивим, спољашњим, ефемерним и варљивим феноменима. Изгубили смо хоризонт значења без којег је и живот младих и живот старих лишен одговарајућег смисла и наде. Потрага за задовољством као циљем живота је, према Франкловом изразу, *самойоражавајући ѝринцији* (Франкл, 2009).

Са ширењем медијасфере, шири се и царство видљивог – површине. Део излагања који следи ослања се на изводе из књиге „New\$ Age“ културолога и социолога културе Зорице Томић (Томић, 2008), јер сматрамо да аналитички јасно и критички снажно артикулише срж проблематике коју желимо да истакнемо у овом чланку.

„Царовање *површином* је уписано у саму структуру модерних медија“ (Томић, 2008: 14). „Савремена култура је опседнута површношћу, изгледом, сликом, имицом, спољашњошћу, делирично запоседнута привидом, односно подређена универзалним параметрима идеологије изложљивости, с једне, и фасцинацији перформансама хај-тек културе. Апологија површине постала је универзални стандард организације људске културе“ (Томић, 2008: 115). „Отуда се као модерни кредо појављује, не више идеја личног утеловљења или моралног усавршавања, не идеал креативности или духовног раста, не зрелост него испразна површност у форми незаситости и парадоксалног етоса оличеног у феномену *изложљивости*, у том свирепом фантазму медијске видљивости, који заправо само привремено камуфлира застрашујућу крхкост света без идеала“. То је „последница структуре савремених медија који се метастатички шире ка стварној или симболичкој периферности једне друштвености у нестајању“ (Томић, 2008: 107).

Медијска култура, као саставни део и промотер конзумеристичке културе, опстаје и развија се на *инстџанџизму*: „Садашњост је мера свих ствари у култури обележеној стратегијом инстанта. Реч је о култури која без икаквих претензија на трајање рачуна са краткотрајношћу. Организована око брзе смене трендова, здушно прихватајући моду у свој загрљај, савремена медијска култура се профилише као својеврсна апотеоза промене, мање или више обзнањујући да

суштински не рачуна с калкулацијом оријентисаном на остављање било каквог трага“ (Томић, 2008: 69). Трајање, у којем се таложи, просејава и процењује искуство, у којем се допуњују димензија прошлости, садашњости и будућности, у којем се одвијају процеси развоја идентитета кроз различите биолошке и психосоцијалне фазе, процеси учења, сазревања, спознаје, интеграције, повезивања елемената у животне приче и нарације, разбијено је у неповезане јединице које не творе значења, као што ни разбацане речи не творе смислене реченице. „За савремену медијску културу [...] у којој су мода и *трендови* [...] структурално начело модерног поимања стварања културних производа, садашњост, а не трајање, појављује се као мерило свих ствари. [...] Краткотрајност представља подлогу на којој се формира апологија владајућег *култура њовршине*. Стављајући тачку на универзум дубине и сањарења, постулирајући као универзално мерило само чисти надражај, она слави грозницу брзине. Медијски производи одбацују сваку спорост у корист *либидиналној смести* [...]“ (Томић, 2008: 72).

Другим речима, одбачено је све што чини посебну, јединствену и старењу и старости иманентну вредност. Наравно, не ради се о нужној одлици старости која се јавља аутоматски, као што расте дете или дрво, већ о *јединственој могућности коју њружа старење*. Реализовање те могућности, односно актуализација тог старости припадајућег потенцијала, зависи од свеукупног дотадашњег животног тока и успешног проласка кроз претходне развојне фазе. Наиме, и старост, коју визија коју смо овде укратко представили види као деградацију и дегенерацију, представља развојну фазу. То значи да старост поставља својеврсна питања, искушења и задатке, које личност треба да реши, а од тога како их решава зависи да ли ће доба старости бити успешно или не, да ли ће дотадашње фазе крунисати смислом или ће и ранија остварења и достигнућа прекрити тамом очајања.

Према Ериксеновом учењу о психосоцијалним фазама развоја личности, које се, када су успешно разрешене, могу назвати фазама сазревања, старост је осма развојна фаза. Она обухвата доб од 65 година надаље, када се човек суочава с питањем *Јесам ли њроживео исцунен живиј?* У овом раздобљу суочавања с надолазећим крајем живота човек доживљава прихватање успеха и промашаја, старења и

губитка. Они који свој живот сматрају смисленим развију интегритет ега, а с тиме и мудрост. Притом је могуће унапређење интелектуалне снаге и усмеравање енергије на нове ствари и радње, али то није неопходно. Уколико не дође до развоја интегритета ега, јавља се очајање и страх од смрти, пошто је сада прекасно да се живот промени. Очајање и безнађе води осећају самопрезира (Ериксон, 2008).

„Овисно о исходима свих претходних криза, тек у старости особа може сагледати свој развој тијekom живота, па ако га процијени успешним, осјећат ће се добро интегрираном, задовољном особом која се не боји старости и смрти. Уколико су међутим, исходи већине претходних криза били негативни, особа ће у старости бити незадовољна својим животом и очајна, јер вријеме је на измаку и више не може ништа учинити да исправи претходне неуспјехе. Таква особа не прихвата властито старење и смрт.

Посебна је вриједност ове теорије што наглашава да *психички развој траје све до краја животног, када коначно можемо сагледајти своје укућно сазријевање*.³ Да би се боље разумјело људе у старости, важно их је сагледати у контексту читавог животног вијека, укључујући успјешно и неуспјешно разријешене проблеме из ранијих животних раздобља. Ериксон је истакнуо да управо примарно повјерење стечено у најранијем дјетињству пружа темељ за коначни мир на крају живота, као и за обнављање живота из генерацију у генерацију“ (Деспот Лучанин, 2003: 29-30).

Сагледавање живота као динамичког развојног трајања, чији континуитет обезбеђује осећај идентитета а повремене кризе и дисконтинуитети представљају услове за све већу интеграцију, у којем се старење не дефинише искључиво као низ губитака на свим пољима (којима се може помало парирати компензационим стратегијама), већ као потенцијал и могућност остварења пуноће значења и смисла – таква визија органски повезује сва животна доба и потврђује да се у младости треба већ припремати за (успешну) старост.

Данашњи страх од старења се не може објаснити само природним узроцима, односно виталним, биолошким нагонима за самоодржањем. Савремена култура индукује и одржава тај прекомерни страх, јер, какав смисао могу у старењу наћи млади људи кад је кул-

³ Курзив – Татјана Миливојевић.

тура лишила старење и старост свих њених вредности и адута, кад су и појмови душе, духа и смисла архивирани у музеје старина, замењени функционалношћу, рентабилношћу, компетенцијама, способностима, а трајање, као димензија изградње посвећености, поверења, пријатељства, љубави, великих дела, смисла, разбијено вртоглавом сменом временских исечака? „Дискредитујући идеолошке мегасистеме, лансирајући у орбиту једну културу утемељену на догађајности [...] модерни медији успостављају нови однос према знању, не оријентишући се више према традицији већ према информацији. [...] Искуство модерности је искуство новог, искуство непрекидних промена, пролазности и иновација, па се отуда појам личног идентитета у класичном смислу речи, данас појављује и као неадекватан, превазиђен или чак и сувишан“ (Томић, 2008: 81).

Једна од најупечатљивијих одлика савременог доба је брзина, променљивост и *шерор инстинција* у свим аспектима живота. „Он се препознаје не само [...] у *несћирљивосћии да се живоић ѿ мојућсћиву айсолвира у једном јућљају*⁴, већ и у прагматичној оријентацији пројеката инстант образовања, инстант подмлађивања, или инстант угледа. [...] Краткотрајност је заправо остала погонско гориво савременог капитала. [...] Од компјутерске технологије која је у некој врсти надметања са самом собом, преко мобилне телефоније која калкулише с отприлике шестомесечним веком својих производа, па до медијских продуката потпуно прилагођених стратегијама инстант произвођења и још бржег заборављања својих звезда, све је маркирано одсуством трајања као и императивом смењивости на тржишту знакова. [...] Али да не буде забуне, *економска лојика је зајраво ѿа која је ойоврила сваки идеал ѿрајносћии*.⁵ [...] У епохи разбашкареног, али ипак припитомљеног конзумеризма, категорички императив тржишта изражен је у обожавању Новог које форсира и заводи променом, брзином и различитошћу, показујући да је управо мода софистицирани амблем савременог економског поретка“ (Томић, 2008: 72-74).

Динамизам, промене, брзина, мода, ново – то су вредности које се везују за младост. „Младизам је диккурс или став који вал-

⁴ Исто.

⁵ Исто.

ризује младост саму по себи“ (Deschavanne, Tavoillot, 2007: 329). Аутори разликују три врсте младизма: младизам изгледа, који намеће да се *изгледа младо* упркос годинама, младизам духа који тежи да се остане ментално млад и коначно, младизам вредности који слави чињеницу *дигијални млад*, као да је младост коначна и врховна сврха постојања. Ова последња врста младизма је управо она која осваја друштво, потискујући старење и смрт. Међутим, као што смо већ истакли, у основи тога није апологија младости, која више игра улогу паравана, већ економистичка, конзументистичка идеологија која је младост уздигла на ранг вредности по себи. Многи млади, нарочито интровертни, контемплативни, осећајни, уметничких, интелектуалних и духовних тежњи, пате због идеологије младости, јер су растрзани између потребе за аутентичношћу и афилијативне потребе, потребе да следе своју личност и потребе да се уклопе у друштво, односно да не буду изопштеници. Ти млади воле и траже друштво старијих, од којих усвајају умеће дистанцирања од прејаких емоција, притисака моде и гомиле, релативизовање болних ситуација њиховим постављањем у ширу и дугорочнију перспективу, конструктивније хијерархизовање вредности и приоритета. Прија им и другачији ритам живљења, лишен грозничаве јурњаве, неоптерећен многим условљавањима и друштвеним маскама, што оставља простор за аутентичан сусрет и доживљај.

Тиранија видљивог, појавног, површине, уочљив је у медијском грађењу култа *савршеног* изгледа, наравно, младог и младалачког, као и у безбројним саветима и *револуционарним* средствима за подмлађивање, праћеним сензационалистичким насловима: „Нећете веровати како изгледа ова жена у 60-ој години!“, „Пластични хирурзи су очајни – погледајте ефекте ове креме“ и сл., при чему је појам старости веома растегљив: „Фантастично изгледа, иако је зашла у четврту деценију!“ Нови и забрињавајући феномен јесте и морализовање изгледа. Испод фотографија зрелих или остарелих познатих лепотица (певачица, глумица, манекенки⁶) многе се љутити, осуђујући коментари који их оптужују за *недојустив немар према себи, јудиијак досијојансијива, недржања до себе, алкавосиј, неодиоворносиј*

⁶ Већином се ради о женама, иако се култ изгледа све више шири и на мушкарце, али са више толеранције према *ипреху* несавршенства.

и сл.⁷ Једноставно, морал се пребацио из домена где му је једино и место, домен људских поступака према другима, у однос према сопственом изгледу: забрањено је бити стар, изборан, имати вишак килограма и мањак затегнутости. Како се млади не би онда плашили старења кад знају какву ће борбу морати свакодневно и све интензивније и редовније да воде против видљивих знакова тог *зла*, које је постало и грех? Царство видљивог прогони старост, али обезглављује и младост, јер се вредности и сврхе које животу дају смер и смисао рађају и расту у димензији невидљивог, неизложљивог, масовним медијима неухватљивог и – незанимљивог.

Истраживања у многим земљама света показују да су прилози о старима недовољно присутни у медијима, али и кад јесу, углавном се ослањају на стереотипе, потврђене наизглед другачијим приказима, као што је дивљење младалачким способностима и перформансама изузетних *сџараца* и *сџарица*. Али и млади који пркосе стереотипима о садашњој омладини ретко су заступљени у медијима. Кад се ради о појединцима са значајним достигнућима у различитим културно релевантним областима, обе те категорије, и стари и млади, добијају пажњу и простор у културним рубрикама штампе или у телевизијским емисијама, које су острвца у мору других медијских садржаја. Такво стање ствари јесте за жаљење, али су жалопојке неделотворне, с обзиром на то да су медији (с изузетком националних јавних сервиса) комерцијални, профитно-оријентисани актери на презасићеном и високо конкурентном тржишту. Укратко, медији се руководе логиком бизниса. Та оријентисаност одређује њихову форму и садржаје. „У том перманентном промету информација, робе и значења, у пројектовању индивидуе да ни за шта не прионе у потпуности, остварује се површност као још једна релевантна одлика савремене медијске културе“ (Томић, 2008: 76).

У складу са начелом индивидуације као сазревања и интеграције личности, која се и према Јунгу и према Ериксону постиже у познијим годинама, старење подразумева напуштање површних интересовања и преокупација, успоренији ритам, интроспекцију и дистанцирање од *свејџа одјекајџа* (према изразу Берђајева). Ако

⁷ Преузети, односно парафразирани чести наслови и коментари са разних интернет портала у дужем периоду.

знамо да масовни медији по својој природи, структури и циљевима нису подешени на невидљиво и неизложиво, на споро трајање и тихе гласове, дакле, на унутрашњу стварност, да ли треба уопште да жалимо што стари нису заступљенији у масовним медијима? Без обзира на некомпатибилност медијске *лоџике* и *лојоса* старења, има, свакако, разлога да се жали. Медији су и добре серије, филмови, драме, репортаже у којима се приказују различите генерације, упућене једне на друге, у којима, иако сажето у краће време, можемо да осетимо егзистенцијално, рељефно трајање кроз развој радње и ликова. Емисије које би нам дале прилику да чујемо наративе старијих особа тичу се и младих, који итекако жуде за тиме да своју егзистенцију упишу у шири и стабилнији значењски (што значи и трансгенерацијски) контекст, упркос агресивном наметању другачијих представа.

Култура новој калџијализма: амџијирање џрошлости

Покушали смо да скицирамо контекст у којем се одвијају животи наших младих и старих савременика, као и да издвојимо уочљиве одреднице савремене глобализоване, колективне свести, односно доминантне, медијски подржане и посредоване идеологије. Истакли смо неке од ефеката тих одредница на перцепцију старења и старости, али и младости и средњег доба, у складу са нашим уверењем да се ради о органски повезаним категоријама, чиме се не пориче основаност и практичност диференцирања животних доби.

Желимо још да поткрепимо и обогатимо претходну аргумен- тацију у прилог тврдњи да је савремени (поглед на) свет непријатељ свим генерацијама додатним истицањем једног важног аспекта кул- туре новог капитализма. „Само одређена врста људског бића може успети у нестабилним, фрагментарним друштвеним условима, обе- леженим краткотрајним односима, преласку с једног задатка на дру- ги, с једног посла на други, с једног места на друго. Ако институције више не нуде дугорочни оквир, појединац мора да импровизује своју животну причу или чак да остане без иједног одрживог осећаја самог себе. [...] У савременој економији животни век многих вешти- на је кратак. [...] Све јаснији друштвени поредак супротставља се идеалу занатског умећа, тј. савладавању и добром обављању само

једног посла; таква посвећеност често може разорно деловати на економију. Уместо занатског умећа, савремена култура промовише идеју о меритократији која слави потенцијалну способност а не остварене успехе“ (Сенет, 2007: 9). Аутор истиче да та нова култура негира предају и афирмише и имплементира одвајање од прошлости, што илуструје следећим примером: „Директорка једне динамичне компаније недавно је изјавила како у њеној организацији нико нема своје место, те да одређене заслуге из прошлости ниједном запосленом не доносе гарантован положај. Како би се на ту изјаву могло позитивно одговорити? За то је неопходно поседовати одређену црту личности, ону помоћу које се мање вреднује претходно стечено човеково искуство. Та црта личности више је својствена потрошачу који је увек жељан нових ствари и одбацује стара иако савршено употребљива добра, него власнику који љубоморно чува оно што већ поседује. [...] То је, благо речено, необична особа – усмерена на кратке рокове и потенцијалне способности, вољна да одбаци претходно искуство. *Већина људи није њаква; њреба им чврста животиња њрича, њоносни су њишо су добри у одређеној области и вреднују искуство које су њоком животиња стекли. Стршћа културни идеал неѡходан у новим инстѡиѡуцијама наноси њиѡеѡу мношм људима који их насѡиѡују*“⁸ (Сенет, 2007: 9-10).

Режис Дебре (Régis Debray) износи слично запажање о новој култури: „Ми смо прва цивилизација у којој стечена компетенција представља препреку компетенцијама које треба стећи; у којој се млади човек боље сналази од старијег; у којој је малишан ученији и стручнији од већег који кришом гледа преко рамена детета како би открио како функционише најновији компјутерски програм“ (Debray, 2004: 113). Слика коју нам дочарава Дебре постала је опште место данашњег дискурса о међугенерацѡјском јазу. Прецењивање не места компјутерских вештина, које је огромно с тенденцијом да се шири, већ њиховог *значаја* у општем устројству људског постојања, условљава перцепцију јаз између два света – аналогног и дигиталног, и два поколења – младих, дигиталних домородаца и старих, изопштеника или дигиталних имиграната.

⁸ Курзив – Татјана Миливојевић.

Чему то стари могу да науче младе у свету у којем им други извори, а нарочито медији, дају инстант одговоре и информације на сва њихова питања, па и обликују и усмеравају њихова питања? Када би информације и информисаност били довољни за добар живот, интернетска култура би надмашила све друге. *Информација* јесте први ниво тумачења неког податка, *знање* је резултат анализе, размишљања, кохерентног повезивања информација на основу сопствених искустава, вредности, мишљења других познавалаца дате области, док *сјознаја* представља целовито (интелектуално, интуитивно и искуствено) разумевање темељних начела, смисла догађаја, појава и односа. За такву (никад довршену) спознају, човеку је потребно дуго време, време да стари и остари, па да схвати да „може да ужива живот пун задовољстава и моћи а да га ипак не осећа као потпуно смислен“ (Франкл, 2009: 60). На основу дуге и богате психотерапеутске праксе Франкл тврди да осујећење смисла или егзистенцијална фрустрација представља оно што би могло да се назове *колективном неурозом нашег времена*. Он даље износи да му је студентски саветник на једном великом америчком универзитету поверио да у свом послу стално наилази на студенте који се жале због бесмисла живота, које опседа та унутрашња празнина коју је сам Франкл назвао *ејзистенцијални вакуум*. „Штавише, немали број самоубистава међу студентима може да се припише таквом стању ствари“ (Франкл, 2009: 49).

У односу на културу која слави потенцијале, екстремну флексибилност и оријентацију на будуће циљеве и постигнућа који представљају одлике које се промовишу као врлине младости, Виктор Франкл нуди сасвим другачију тачку гледишта. Он нема дилему око тога да ли су важнији потенцијали или већ реализована дела. „Једини пролазни аспекти живота су, у ствари, потенцијалности. Кад остваримо потенцијалност, претварамо је у актуалност и тако спашавамо и смештамо у прошлост. Кад нешто постане актуалност, то остаје заувек. Све што је у прошлости спашено је од пролазности. Оно је тамо неповратно ускладиштено, а не неповратно изгубљено. Билост још увек представља облик бића, можда, чак и најсигурнији... Оно што је урађено не може да постане неурађено. Мислим да то имплицира активизам, као и оптимизам. Човек је позван да најбоље искористи сваки тренутак и да увек прави најбољи избор, било да

зна шта да ради, кога да воли или како да пати. На ово се односи активизам. Што се оптимизма тиче, подсетићу вас на речи Лао Цеа: *Завршиши задатак значи постоји вечан*. Додао бих да је ово тачно не само за завршавање задатака, већ и за наше доживљаје и на крају, што је такође важно, за наше одважне патње“ (Франкл, 2009: 63).

Човеку који је био неуролог и психијатар, који је преживео ужасе немачких концентрационих логора у којима је страдала његова породица, који је баш на месту апсолутног, бесмисленог зла открио непресушну моћ смисла живота, и који је на основу тога основао логотерапију (лечење смислом), можемо да верујемо да нас не теши конвенционалним, високопарним мудростима када каже: „Чак ни у познијим годинама човек не треба да завиди младој особи. Зашто би завидео? Због могућности које млада особа има или због њене будућности? Уместо могућности у будућности, старија особа, рекао бих, има остварења у прошлости – рад урађен, љубав проживљену и патњу пропаћену. На ово последње треба да будемо највише поносни – иако ће то тешко побудити завист“ (Франкл, 2009: 64).

Закључак

Иако се живот не може свести на књиговодствени биланс добитака и губитака (јер су добици и губици разнородни и не догађају се у истим сферама и на истим нивоима стварности), не постоји апсолутно добитничка, односно апсолутно губитничка животна доб. Важно је имати на уму да не проповедамо идеализовану и пасторалну визију старости, као ни људске егзистенције уопште. Сладуњава популарну позитивну психологију и спиритуалност сматрамо изданком и саучесником тржишно-потрошачке и хедонистичке масмедијске културе, која потиरे трагизам живота. Али о тешким аспектима старења и старости, о пролазности, пропадљивости и коначности живота много више читамо, слушамо и знамо. Циљ овог чланка није да се поричу тегобе и губици који прате старост, нити да се потцени значај средстава и механизма што дуже превенције и ублажавања ефеката старења. Циљ је да се, не укидањем већ прекорачењем једностраног и редукционистичког модела, укаже на јединствени потенцијал и дубљи, егзистенцијални смисао те животне

доби. Осветливши старост из другачије перспективе завршићемо у том тону.

Као прво, пожелимо свакој младој особи да доживи старост (макар јој то, тренутно, изгледало као невесела перспектива), јер то значи да ће дуже живети, а *живої̄ и њеї̄ов смисао су у целосї̄ии ї̄рисуї̄ни до самої̄ краја*. Али успешно старење је задатак, а не датост: оно захтева *ране радове* на себи, способност да се мењамо са сваким новим животним циклусом, да адаптирамо своје идеале и циљеве, да прихватимо и ожалимо губитке који прате свако прелазно доба, да реорганизујемо своју личност и прилагођавамо се свакој животної етапи. Као ни претходни периоди живота, ни старост није само стање, већ развојна фаза. Та фаза се надовезује на претходне, те стога задатак индивидуације, покренут свешћу о пролазности и коначности егзистенције, почиње много пре уласка у доба које се дефинише (зависно од културе и историјске епохе) као старост. „Управо сама пролазност људске егзистенције конституише човекову одговорност – суштину егзистенције. Да је човек бесмртан, свако одлагање би било оправдано, ништа не би морало да се уради одмах. Коришћење времена које пролази добија смисао тек када нас на то нагна и натера пролазност живота“ (Франкл, 2009: 63). То је најдрагоценије сведочење које стари могу да пренесу младима, а имају чиме и да их охрабре. Могу да им поруче да ће, кад остаре, многе анксиозности, страхови, неизвесности, борбе, тешкоће, препреке и патње бити иза, а не испред њих. Стари „су већ успешно превазишли многе тешкоће и патње и [...] имају раскошан трезор у којем су смештени лепо доживљаји, успеси и многе већ достигнуте вредности и реализоване могућности на које могу бити поносни (Требјешанин, у Франкл, 2009: 17). Додајмо димензији прошлости и то да је реализовање одређених могућности, ако не увек стваралачких, онда доживљајних, процес који се наставља до краја.

Можда су баш из разлога које је навео Франкл, резултати истраживања показали да, у односу на животну доб, срећа прати кривуљу у облику слова U. Кривуља животне среће приказује како смо срећни до почетка двадесетих година, а онда та срећа опада и поново се повећава у педесетим. Иако људи старији од 65 година мисле како је лепше у двадесетим годинама живота, срећнији су

него у млађој доби.⁹ Старији људи ће доживети срећу под условом, наравно, да друштво у целини, а пре свега креатори друштвених и економских политика, поштују фундаменталне постулате и обезбеде оне основне (материјалне, друштвене, здравствене и друге) услове без којих младост, суочена са пониженом и обесмишљеном старошћу, нема чему да стреми, да се нада, те стога ни зашто да се труди, гради и негује трајање, уместо да се препушта самозаборава у крхотинама тренутака.

Литература:

- Baudrillard, J. (1972). *Pour une critique de l'économie du signe*. Paris: Gallimard.
- Coudin, G., Paicheler, G. (2002). *Santé et vieillissement. Perspective psychosociale*. Paris: Armand Colin.
- Debray, R. (2004). *Le plan vermeil Modeste proposition*. Paris: Gallimard.
- Deschavane, E., Tavoillot, P.-H. (2007). *Philosophie des âges de la vie*. Paris: Grasset.
- Деспот Лучанин, Ј. (2003). *Искусство стварања: дојринос теорији стварања*. Загреб: Наклада Слап.
- Ериксон, Е. (2008). *Идентитет и животињи циклус*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Франкл, В. (2009). *Психотерапија и егзистенцијализам*. Београд: Жарко Албуљ.
- Hennezel, M. de (2008). *La chaleur du cœur empêche nos corps de rouiller*. Paris: Robert Laffont.
- Lasch, C. (1991). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: W. W. Norton & Company.
- Marchand, M. (2008). Regards sur la vieillesse. *Le Journal des psychologues*, 3, n° 256, pp. 22-26.
- Миливојевић, С. (2015). *Медији, идеологија и култура*. Београд: Фабрика књига.

⁹ „У овом занимљивом истраживању суделовали су Британци, Швајцарци и Немци, а код свих њих показало се да срећа долази у педесетима.“ N. N. (2011). *Nismo sretni u 30-ima i 40-ima, ali jesmo u 50-ima*. Preuzeto 11. 10. 2016. sa: <http://www.tportal.hr/lifestyle/obiteljidom/123030/Nismo-sretni-u-30-ima-i-40-ima-ali-jesmo-u-50-ima.html>

- Миливојевић, Т. (2012). Култура и срећа, *Култура*, бр. 137, стр. 26-48, Београд: Завод за проучавање културног развика.
- N. N. (2011). *Nismo sretni u 30-ima i 40-ima, ali jesmo u 50-ima*. Preuzeto 11. 10. 2016. sa:
- <http://www.tportal.hr/lifestyle/obiteljdom/123030/Nismo-sretni-u-30-ima-i-40-ima-ali-jesmo-u-50-ima.html>
- Nystrom, P. (1928). *Economics of Fashion*. New York: Ronald Press Co.
- Pfitzenmeyer, P. (2010). *Prendre soin du grand âge vulnérable, Un défi pour une société juste*. Paris: L'Harmattan.
- Sauveur, Y. (2011). *Les représentations médiatiques de la vieillesse dans la société française contemporaine : ambiguïtés des discours et réalités sociales*. Sciences de l'information et de la communication. Université de Bourgogne.
- Сенет, Р. (2007). *Култура Нової кайїїїализма*. Београд: Архипелаг.
- Томић, З. (2008). *New\$ Age*. Београд: ЈП Службени гласник.

Tatjana Milivojevic
Faculty of Culture and Media
John Naisbitt University
Belgrade

OLD AGE IN THE WRONG MIRROR: THE WORLD (VIEW) WHICH UNDERMINES THE INTEGRITY OF DURATION THROUGH LIFE STAGES

Summary: At the time of the dominance of science and scientific worldview, we turn to biology, genetics, gerontology to explain ageing and old age. Within the biomedical model, "old age" is compared to the reference concept of youth and negatively defined as an overall and inexorable loss. Within the sociological model old age is also defined as the sum of significant losses: the loss of the whole constellation of social functions and roles related to the world of work, as well as of the so-called "social capital", meaning status, relationships, acquaintances, power, influence. In the information-technology era, older people are perceived as outdated, as their competences and knowledge are obsolete. They no longer have the role of guardians and transmitters of tradition who pass on valuable skills and experience to the coming generations.

Within the current totalitarian market paradigm old age is defined by devaluing terms such as non-productiveness (in other words, uselessness) and consequently – as a burden, ballast for the society. Media more and more regularly publish data on demographic ageing in developed countries, as well as in Serbia, often shaded with a touch of apocalyptic predictions, panic and fear. It creates aversion in young people towards the elderly, and feelings of guilt and inferiority in the latter. Some discriminating and accusing tones may be derived from the scientific terminology, such as: old people are too old, numerous and – expensive. The contradiction between praising the contributions of biomedical sciences to life extension – as an undeniable achievement of civilization – and the pessimism that pervades the population ageing reports, is overlooked. The goal of this article is to show how the contemporary world and the corresponding value model and discourse derogate the meaning of ageing and old age. The cult of youth and prejudices related to the old age (ageism) are two sides of the same matrix that undermine the integrity of personal duration, thus endangering young and old alike.

Keywords: old age, worldview, media, market totalitarianism, instantism, duration, life stages, development, meaning

УДК 364.65-053.9(497.11)
316.662-053.9(497.11)
316.647.8-053.9(497.11)

Наталија Перишић
Одељење за социјалну
политику и социјални рад
Факултет политичких наука
Универзитет у Београду
Београд

Ејџизам и ејџистичка пракса – рефлексije на социјалну сигурност стариx у Србији

Сажетак: Овај рад има за циљ да опише и образложи положај стариx у систему социјалне сигурности у Србији, у светлу преовлађујућих контроверзи које постоје у јавности. Фокус је на старима, као корисницима права на различите врсте накнада и услуга у оквиру пензијског и инвалидског осигурања, здравственог осигурања и социјалне заштите. У раду је примењена метода квалитативне анализе садржаја различитих врста докумената релевантних за предмет рада.

Основни закључак у раду је постојање јаза између реалног положаја стариx у друштву, с једне стране, и моћи коју им приписује јавност, с друге стране. Политика старења у Србији, међутим, не успева да предупреди негативне аспекте старења у контексту социјалне сигурности стариx, укључујући ејџизам.

Важни показатељи положаја стариx у Србији, попут прихода, здравља и друштвене партиципације, указују на њихову изразиту вулнерабилност у апсолутном смислу. Упркос томе, често им се приписује да су *искористили* све бенефиције које су им биле на располагању, да су добитници незаслужених средстава и потрошачи друштвеног богатства. Тренутна криза погодује додатном антагонисању и заостравању овог јаза, услед смањења свих врста ресурса у друштву. Истовремено, реформе политика усмерених у правцу обезбеђивања социјалне сигурности стариx у свом средишту имају смањење трошкова, као и што се одликују одсуством партиципаторног приступа.

Кључне речи: ејџизам, пензије, социјална заштита, социјална сигурност, стари

Увод

Старост и старење представљају уобичајено стање и процес. У друштвима света све је већи број старијих људи, како апсолутно тако и у односу на младе. Стога је старење одавно изашло из сфере приватности и постало доминантно посредовано бројним друштвеним интерпретацијама. Снажна друштвена конотација старења, повезана између осталог и с тим што су године важан елемент друштвеног статуса, испољава се у широком распону друштвених реакција. Једну од екстремних, али не и мањинских, представља „вишедимензионално маргинализовање старих“ (Linč, 2016: 48). Оно се може позиционирати и у контекст различитих митова о старима, којима глобална друштвена стварност обилује а који су неизбежно интензивирани у периодима економских криза. Тако је Светска здравствена организација идентификовала дванаест митова о старењу, и то: „1. људи могу очекивати погоршање свог психичког и физичког здравственог стања у старости; 2. већина старих има сличне потребе; 3. креативност и доприношење су обележја младих; 4. искуства старих имају мању релевантност у савременим друштвима; 5. већина старих жели да се осами и да живи на миру; 6. болнички кревети и здравствени радници примарна су брига старих; 7. обезбеђење старих одузима ресурсе за обезбеђење младих; 8. трошак за бригу о старима је губитак ресурса; 9. стари не могу да се прилагоде савременим радним местима; 10. не можеш научити старог пса новим триковима; 11. од старих се очекује да се повуку у страну; 12. ствари ће се решити саме од себе“ (Ritsatakis, 2008: 2). Истраживања и подаци указали су на то да је велики број ових митова у потпуности нетачан, тј. није подржан ниједном чињеницом, а да је један број њих тек делимично тачан (Ritsatakis, 2008).

Основна истраживачка намера у овом раду је опис и образложење перцепција о старијим особама као *клијентима* државе благостања. Старије особе у Србији су корисници различитих врста накнада, пре свега у систему пензијског и инвалидског осигурања, а затим и у систему социјалне заштите. Они су и корисници различитих врста услуга, примарно здравствених, али и социјалних. У том контексту предмет су честих гореописаних стереотипа, који имају

важне рефлексије како на индивидуалном тако и на друштвеном нивоу. Стога се први део рада фокусира на кратак преглед проблематике ејџизма у постојећој литератури и указивањем на основне одреднице овог појма. Други део рада перципира утицај старења на национални систем социјалне сигурности; указује чињенично на изазове са којима се стари суочавају у различитим сегментима система социјалне сигурности, те се бави очигледним противуречностима између слике коју јавност у Србији има о старима и њихове стварности. У овом делу основно питање концентрисано је око објективизације, насупрот раширеној субјективизацији, вулнерабилности старих. У трећем делу фокус је на социјалним идентитетима и конструктима у социјалној сигурности, који су везани за старост а који могу да се преведу у ејџизам и ејџистичке праксе.

У раду је коришћена метода квалитативне анализе садржаја следећих докумената из предметне области:

1. научних и стручних докумената – научних и стручних дела теоријске и емпиријске природе;
2. евиденцијских докумената – званичних статистичких података;
3. нормативних докумената – закона и процедура;
4. информативних докумената – података и приказа добијених преко средстава јавног информисања.

1. Ејџизам

Термин *ејџизам* датира из 1968. године, када га је сковао и употребио Роберт Батлер (Robert Butler)¹ (Raynor, 2015), а уопштено обухвата „систематско стереотипизирање и дискриминисање људи по основу њихових година“ (North, 2015: 29), као и што се односи на старије особе. Они се посматрају као изразито хомогена група коју одликују особине које се по правилу интерпретирају као непожељне и/или неспојиве са друштвеним вредностима: „Доминантни и моћни дискурси представљају старе као [...] сенилне, ментално неспособне, асексуалне и незапошљиве“ (Phelan, 2008: 322). Управо се нека

¹ Роберт Батлер, по вокацији психијатар и геронтолог, био је директор Националног института за старење у Сједињеним Америчким Државама у периоду од 1975. до 1982. године (Columbia Aging Center, 2016).

од типичних представљања старих у јавности, у ширем смислу, скоро без изузетка могу подвести под ејдистичка, и то у важним доменима друштвене стварности. У економији се често сматра да су старији људи технолошки неписмени и неспремни за стицање нових знања, да старији радници често одсуствују са посла и да нису продуктивни. Они се готово неизоставно повезују са бројним и учесталим болестима, као и са неактивношћу, због чега се и у здравству сматрају увећаним трошком. Атрибути онемоћалости и вулнерабилности готово су имплицитно или експлицитно неизоставни у медијима, уколико и извештавају о старима (North, 2015; Linč, 2016).

С тим у вези, ејдизам представља и форму друштвеног тлачења у том смислу што се често налази у основи политика које „подстичу занемаривање [старих]“ (Kagan, Melendez-Torres, 2015: 644) и води ка последичном специфичном поступању професионалаца ангажованих у областима пружања помоћи и подршке старима, рефлектовано посредством деперсонализованог приступа старима уопштено. У питању је својеврсни институционални ејдизам, који се читава преко извесне апатије приликом организовања и пружања услуга старима у неким специфичним контекстима, између осталог попут здравства и социјалне заштите. У оштријим формама он може резултовати ускраћивањем неких услуга и права старима, за разлику од других чланова друштва, и „толерисањем активности које би биле неприхватљиве када би се односиле на друге старосне групе“ (Phelan, 2008: 322), док у екстремној форми може представљати „платформу за оправдање толерисања активности злоупотребе [старих]“ (Phelan, 2008: 322). У пракси често егзистира у форми лошијег квалитета услуга за старе.

Заједно са стереотипима које друштво и његови чланови могу имати према старијим људима, постоји и само-стереотипизирање у форми „интра-индивидуалног процеса дискриминисања, у размишљањима и активностима, због негативних слика о старости“ (Kagan, Melendez-Torres, 2015: 646). Оно се односи на прихватање и поунутравање наученог потчињавања, а може се одразити кроз активно одбијање старих да приме туђу помоћ (јер је *не заслужују*) или алтернативно, искључиво ослањање на туђу помоћ (јер *не ћосегују кайаццијетје*), као и на само-маргинализацију у друштвеном животу (јер *није у складу са њиховим јодинама*) итд.

Поврх фактора који су уопштено повезани са опстајањем свих врста предрасуда и стереотипа, опстајање ејдистичких ставова се, како на индивидуалном тако и на групном нивоу, специфично приписује у различитим теоријским интерпретацијама „страху од смрти [...], друштвено-културолошким трендовима [и] меѓу-генерацијским тензијама“ (North, 2015: 30).

- Теорије које наглашавају страх од смрти, као фактор који подстиче ејдизам, доводе страх од смрти у сасвим извесну везу са институционализацијом, медиализацијом и деперсонализацијом смрти. За разлику од традиционалних друштава и старијих времена, када су стари умирали у својој кући, у кругу породице, у савременом друштву они данас најчешће умиру у болницама, домовима за старе и слично. „Смрт је постала табу тема“ (Oxford Policy Management, 2014: 7) и не посматра се као природан след догађаја у животу и као нормалан процес – она је „у прошлом веку постала узнемиравајућа вест и неприхватљив догађај против ког су уперене све силе људског знања“ (Сісак, 2008: 94). Према теорији терор менаџмента „стари се одгурују на маргине, физички и психолошки, што представља одбрамбени механизам [...] који подстиче ејдизам“ (North, 2015: 30).

- У теоријама које се фокусирају на друштвено-културолошке трендове, као фактор опстајања ејдизма, прати се *рез* који је започео са периодом индустријске револуције и са њом повезаног изума штампарије. Насупрот до тада постојећој *слици* о старима, као примарним изворима мудрости и искуства који се преносе у усменој форми, почиње да се наглашава „документовање у писаним терминима, те да се нагласак помера са вербалних наратива“ (North, 2015: 30).

- Коначно, теорије које позиционирају ејдизам у контекст меѓу-генерацијских тензија дистанцирају се од страха од смрти и „наглашавају практичне (радна места, здравствену заштиту) и симболичке аспекте (*хладноћу*). [...] Концептуализује се ејдизам као продукт меѓу-генерацијских тензија око ресурса и аргументује се да јединствена меѓу-генерацијска форма ејдизма происходи из очекивања да стари направе места за младе, како буквално тако и дословно – укључујући експлицитна очекивања о финансијској подршци и преносу богатства“ (North, 2015: 30).

2. Социјална сигурност сѐарих у Србији

2.1 Ефекти сѐарења сѐановнишѐва на сѐтем социјалне сигурности

Систем социјалне сигурности у Србији састоји се од пензијског и инвалидског осигурања, здравствене заштите и здравственог осигурања, осигурања у случају незапослености, заштите породица са децом и социјалне заштите (Perišić, 2016a). По својој форми и дизајну, национални систем социјалне сигурности се у највећој мери може, у аналитичке сврхе, сврстати у тзв. Бизмарков модел, иако сасвим извесно представља његово дисконно издање. Бизмарковске основе система модификоване су током периода социјализма у правцу вишег степена универзалности, али нису га знатно дистанцирале од његових корена. Уопштено се сматра да су постигнућа у сфери социјалне сигурности у том периоду била висока (Čekerevac, Perišić, 2015).² Управо супротно може се констатовати за период транзиције, који је оставио значајније негативне последице по њега. Тада је настао гротескан модел као „изванредан пример скуине различи их олиичких дискурса који су произвели хибриде, арадоксе, ензије и неком аибилнос и“ (Clarke, 2004; наведено према Arandarenko, Goliscin, 2006: 255). И сам у позицији транзиционог губитника (Perišić, 2016b), национални систем социјалне сигурности данас је конципиран и оријентисан око тзв. традиционалних (а не нових) социјалних ризика, са упадљивим одсуством компоненте социјалног инвестирања, чиме су *de facto* превенција и активирање маргинално заступљени елементи (Perišić, 2016b). Тако су исходи и ефекти система социјалне сигурности додатно погоршани закаснелим реформским подухватима и положајем на (полу)периферији (Čekerevac, Perišić, 2015).

Два суштинска изазова са којима је национални систем социјалне сигурности суочен, а која су међусобно подстичућа, проистичу из сфере економије и сфере демографије.

² „Честе су тврдње и да су социјална права представљала компензацију за потиснута политичка и грађанска права [у социјализму у тадашњој Југославији]“ (Čekerevac, Perišić, 2015: 168).

Светска економска и финансијска криза није мимоишла Србију: од 2008. године национални економски индикатори изузетно су неповољни. Међутим, они су указали и на крхкост претходно постигнутог економског раста за који се почело уопштено сматрати да је био раст без развоја. Транзиција током деведесетих и приватизација током двехиљадитих имали су изузетно лоше ефекте на тржиште рада, а криза их је додатно погоршала резултујући стопом запослености од тек 39,7% и стопом незапослености од 18,9% у току 2014. године (РЗС, 2015). Значај стопа запослености за систем социјалне сигурности (попут националног) не може се пренагласити. Разлог томе јесте његово доминантно ослањање на финансирање од стране запослених. У ситуацији смањења стопе запослености смањују се и средства која се прикупе по основу доприноса за социјално осигурање, што је нарочито изражен ризик у систему пензијског и инвалидског осигурања. Ово смањење базе уплатиоца доприноса захтева константне буџетске интервенције, које износе и до половине од укупних средстава за исплату пензијских накнада сваког месеца.³ Континуирано ниске стопе запослености, сада већ у дужем временском периоду, оставиће велики број старих у будућности без пензија, чиме ће се створити притисак на систем социјалне заштите.

Старење становништва Србије, с друге стране, изузетно је изражено: национална популација налази се у дубокој демографској старости,⁴ са просечном старошћу од 42,2 године (РЗС, 2016) и са уделом старих од 17,4% у укупној популацији (Деведић, Стојиљковић, 2015). Подаци указују на то да је у неким општинама ситуација још и лошија од просечне (Matković, 2012), као и у руралним областима. Истовремено, сви фактори популационе динамике су непово-

³ Тако је, на пример, у Финансијском плану РФПИО за 2013. годину прорачунато да ће буџетски трансфери за пензије у тој години износити нешто мање од 50% укупних расхода за пензије, за разлику од 2012. године, када су пензије финансиране само са 48,7% од доприноса, док је остатак трансферисан из буџета (Arandarenko, Perišić, 2014).

⁴ У теорији је дефинисано седам стадијума демографске старости. Први је рана демографска младост, док је седми најдубља демографска старост. Шести стадијум, стадијум дубоке демографске старости обухвата популације чија је просечна старост од 40 до 43 година, док седми стадијум обухвата популације чија је просечна старост преко 43 године (Sekulić, 2002).

љни (фертилитет, очекиване године живота и нето миграције), тако да се трендови увећања броја старих у будућности не могу предупредити, а разлике се уочавају само у брзини старења. Према највероватнијем сценарију Републичког завода за статистику, удео старог становништва ће 2050. године износити 26,7% укупне популације (РЗС, 2011), иако независни експерти сматрају да је и ова прогноза превише оптимистична.

Овакви демографски трендови, у комбинацији са трендовима на тржишту рада, резултују ниским и опадајућим стопама зависности.⁵ Тако је у последњих петнаест година, конкретно од 1999. године када је износио 1:1,8, број корисника пензије у односу на број запослених опао на тек 1:1,1 у 2014. години (РФПИО, 2016а), упркос константном поштравању услова за пензионисање.

Очекује се и да увећање популације старих појача притисак на систем здравствене заштите са аспекта увећања трошкова лечења (Docteur, Oxley, 2003). У Србији велики изазов старења становништва у здравственом систему повезан је и са развијањем капацитета за палијативно збрињавање и дуготрајно збрињавање, које тренутно егзистира тек фрагментарно.

Услед увећања броја старијих особа систем социјалне заштите ће се суочити са увећањем потенцијалног броја корисника новчаних накада, али ће се још већи изазов налазити у сфери услуга. Јавиће се потреба за додатним диверсификовањем и спецификовањем, чак и увођењем бројних социјалних услуга за старе. Тако се, на пример, уопштено сматра да ће се „у развијеним државама, број оболелих од деменције увећати 100% у интервалу од 2001. до 2040. године, са диспропорционалним увећањем од 300% у неразвијеним државама током истог периода“ (Linč, 2016: 125). Није искључено, у том контексту, ни да ће бити неопходно да се уведе нова грана осигурања – осигурање за дуготрајно збрињавање, које већ постоји у неким европским државама.

У том смислу „на средњи и дужи рок посматрано, државни расходи за дуготрајну негу у Србији ће неминовно значајно да расту, пре свега, услед повећања броја и удела старих лица и продужења

⁵ Стопа или ратио зависности представља однос радно активне и издржаване популације.

година живота и то не само оних у добром здрављу, већ и оних у којима је повећана инвалидност. На пораст расхода ће неминовно да утиче и промена породичних модела, те све већег броја старих који ће да живе сами, као и смањење могућности за ослањање на најужу породицу, поготово имајући у виду емиграциона кретања и на локалном и на националном нивоу. Најзад, не треба занемарити ни ефекте угледања на развијеније земље, али и притисак ЕУ да се адекватно одговори на потребе најстаријих“ (Matković, 2012: 16).

2.2 Стари у систему социјалне сигурности

Стари као корисници права на пензијске накнаде представљају велику и растућу друштвену групацију. У последње две деценије, тачније од 1997. до 2015. године, број пензионера увећао се са 1.460.306 на 1.735.942 (РФПИО, 2016а). То конкретно значи да је око 85% популације старије од година прописаних за пензионисање остварило право на пензијске накнаде (при томе је покривеност мушкараца 93,3%, а жена 79,3%). Насупрот томе, око 15% старијих особа у Србији нису корисници пензија (Влада РС, 2014). Просечан број година коришћења старосне пензије је 18 (17 година за мушкарце, насупрот 19 за жене), а инвалидске 19 (18 година за мушкарце, насупрот 22 за жене) (РФПИО, 2016а).

Просечна пензија има тенденцију пада у односу на просечну зараду. Од 2002. до 2015. године учешће просечне пензије у просечној заради редуковано је са 66,6% на 52,2% (РФПИО, 2016а). Тако је у 2015. години просечна пензија износила управо 23.196 динара (док је просечна зарада износила 44.432 динара) (РФПИО, 2016а). Она је била за 20% виша од минималне зараде (чији је износ исте године био у просеку 19.198 динара) (Paragraf, 2016). Истовремено најнижа прописана пензијска накнада износила је 13.454 динара (за пољопривредне пензионере била је још нижа – 10.577 динара, док за породичне пензије није законски утврђен најнижи износ), а највиша 123.916 динара (РФПИО, 2016б). Релативна линија сиромаштва (у износу од 14.920 динара) (РЗС, 2016) сврставала је на тај начин пензионере са најнижим пензијама у сиромашне. С тим у вези, подаци из Табеле 1 указују да чак 29,5% пензионера прима пензије до 15.000 динара, док готово идентичан проценат пензионера (укупно 29,7%)

добија пензије у распону од 15.000 до 25.000 динара (РФПИО, 2016б).

Табела 1 – Број корисника пензија и средства за исплату према висини износа пензије, децембар 2015. године

Групе износа пензија (у динарима)	Република Србија – све категорије			
	Број корисника	%	Средства за нето пензије	%
До 10.000,00	130.409	7,5	800.017.328	2,0
10.000,01 - 15.000,00	381.581	22,0	4.607.433.101	11,3
15.000,01- 20.000,00	258.052	14,9	4.508.745.832	11,1
20.000,01- 25.000,00	256.883	14,8	5.750.041.017	14,1
25.000,01- 28.000,00	161.507	9,3	4.273.163.395	10,5
28.000,01- 30.000,00	95.517	5,5	2.768.758.702	6,8
30.000,01- 35.000,00	176.625	10,2	5.701.954.690	14,0
35.000,01- 40.000,00	112.068	6,5	4.185.733.203	10,3
40.000,01- 45.000,00	61.987	3,6	2.621.126.838	6,4
45.000,01- 50.000,00	38.542	2,2	1.823.401.755	4,5
50.000,01- 55.000,00	26.423	1,5	1.381.682.753	3,4
55.000,01- 60.000,00	14.370	0,8	823.920.328	2,0
60.000,01- 65.000,00	9.884	0,6	615.494.419	1,5
65.000,01- 70.000,00	5.285	0,3	355.778.904	0,9
70.000,01- 75.000,00	4.114	0,2	295.474.633	0,7
75.000,01- 80.000,00	1.213	0,1	93.734.438	0,2
80.000,01- 85.000,00	714	0,0	58.793.586	0,1

85.000,01- 90.000,00	388	0,0	33.864.275	0,1
90.000,01- 100.000,00	369	0,0	34.941.933	0,1
100.000,01- 110.000,00	8	0,0	821.562	0,0
110.000,01- 120.000,00	3	0,0	351.790	0,0
120.000,01 и више	0	0,0	0	0,0
Укупан број корисника	1.735.942	100,0	40.735.234.480	100,0

Извор: РФПИО, 2016б.

Издаци за пензијске накнаде, као проценат БДП, далеко су изнад 10% БДП, што се сматра одрживим нивоом издатака.⁶ Пројекције указују на сасвим извесно увећање пензијских расхода у будућности: „Према прогнози Александра Здравковића, Иване Домазет и Владимира Никитовића, укупан број пензионера достићи ће цифру од 1.820.000 2050. године. У комбинацији са постојећим законским решењима и стопама активности старих, те под претпоставком раста пензијских издатака према истој стопи као у периоду од 2005. до 2010. године (4,3% годишње), удео пензије у БДП износио би чак 16,4% већ 2020, 20,3% 2030, 24,8% 2040. и, коначно, 31,2% 2050. године“ (Zdravković, Domazet, Nikitović, 2012; наведено према Perišić, 2016a: 123).

Старије особе као корисници здравствених услуга уживају идентични статус са становништва права, као и остатак популације. То је вероватно и разлог из ког се, на пример, у *Одабраним здравственим показатељима за 2014. годину* Института за јавно здравље, стари посматрају у контексту тзв. одраслог становништва (ИЈЗ, 2015а), због чега није могуће стећи увиде у специфичности које се односе на старе.

⁶ Тако су већ 2002. године пензијски расходи износили 10,8% БДП. Међутим, све до 2007. године они нису значајно увећани, с обзиром на то да су тада износили 11,2%. Међутим, од наредне 2008. године повећања пензијских расхода почела су да износе по 1 процентни поен (Stanić).

Статистички подаци указују на изузетно малу непокривеност становништва Србије здравственом заштитом (око 4%), док анкетна истраживања говоре у прилог постојања јазова у покривености неких сегмената популације, између осталог старих. У комбинацији са живљењем у руралним областима, са становишта приступачности здравствених услуга старији људи су додатно изложени ризику када је могућност остваривања права на здравствену заштиту у питању, чак и ону примарну. Овај ризик праћен је додатним: немогућношћу приступа здравственој заштити из финансијских разлога (Perišić, 2016a).

Тако, на пример, резултати анкетног истраживања социјалног искључивања у руралним областима указују на то да је „12,6% испитаника навело да нема здравствено осигурање, док је 20% навело да због недостатка новца није у могућности да купи потребне лекове, 8% да купи медицинска помагала, а 17% да плати специјалистичке прегледе“ (Perišić, 2016a: 140). Са наведеним налазима, комплементарни су и налази националног истраживања социјалног искључивања, међутим, није их могуће разложити, између осталог, ни према годинама живота.

Иако је српски национални здравствени систем рангиран на 33. место (од укупно 35 европских држава) (НСР, 2015), парадоксално, резултати истраживања задовољства корисника услугама у систему здравствене заштите указују на натпросечно задовољство старих (ИЈЗ, 2015б).

У систему осигурања у случају незапослености стари фигурирају готово искључиво у форми тзв. старијих радника, под којима се подразумева становништво старости од 55. до 64. године. Исто се односи и на активне мере на тржишту рада. Међутим, „стари напуштају тржиште рада у Србији релативно рано: већина мушкараца постаје неактивна у интервалу од 60. до 64. године живота, а већина жена већ са 55 до 59 година живота. Стопа неактивности особа старости од 50 до 59 година је преко 50%, док је код особа старости од 60 до 64 година преко 75%“ (Arandarenko, Perišić, 2014: 10).

Могућност останка у радном односу за старе (тј. оне преко 65 година) у Србији је недовољно и неадекватно искоришћена. Цифра од око 100.000 особа преко 65 година старости које су активне на тржишту рада доминантно *одлази* на сектор пољопривреде и на

неформалну економију (Arandarenko, Perišić, 2014). У законској форми, она је тек маргинално заступљена и везана по правилу искључиво за врх хијерархије – универзитетске професоре, врхунске менаџере и политичаре.

Коначно, *стари* су и корисници накнада и услуга у *систему социјалне заштите*, од којих су неке специфично, а неке неспецифично, таргетиране према њима.⁷

Пре свега, „одступање од уравнотежене полне структуре корисника СЗ [социјалне заштите], нарочито је уочљиво у групацији старијих корисника. Удео жена корисника ЦСР [центра за социјални рад], значајно је већи у групи старијих корисника ЦСР. [...] У 2015. години у групи старијих корисника ЦСР чак 61% корисника чиниле су жене, у односу на 39% мушкараца. Веће потребе жена старијих од 65 година за услугама СЗ, подударају се са налазима Анкете о приходима и условима живота – SILC, Републичког завода за статистику из 2013. године. [...] Најизразитије одступање је у групацији старијих, тако да стопа жена старијих од 65 година у ризику од сиромаштва износи 22,5%, за разлику од стопе мушкараца (старијих од 65 година) у ризику од сиромаштва која износи 15,3%“ (РЗСЗ, 2016а: 6).

С обзиром на то да нису радно способни, стари могу да остваре право на новчану социјалну помоћ у увећаном износу од 9.500 динара (МРЗСБП, 2016), и то током читаве године. Међутим, како су „услови за остваривање права изузетно стриктни и пропраћени бројним административним процедурама“ (Perišić, 2013: 160), није изненађујуће што су исподпросечно заступљени у структури корисника – са свега 4,6% у односу на 17,4% у укупној популацији (Влада РС, 2014). Додатак за туђу негу и помоћ у редовном и у увећаном износу умногоме је више везан за старе, али не искључиво, тако да је последично нешто испод половине корисника (тачније 40%) ових накнада старо (Влада РС, 2014).⁸

⁷ *Систем заштите породица са децом*, чији је акценат на заштити деце, неће бити предмет разматрања у овом делу рада.

⁸ Разлика у висини износа између додатка за туђу негу и помоћ у редовном (7.600 динара) и у увећаном износу (20.5000 динара) у вези је са законом прописаним условима за остваривање права (Закон о социјалној заштити, чл. 92-94). Додатак за туђу негу и помоћ постоји и у систему пензијског и инвалидског осигурања, у ком се право остварује по основу уплате доприноса, за разлику од система социјалне

Услуге домског смештаја пружају се у 49 државних домова за старе за 9.566 корисника. Тренутно је и 317 старих на листи чекања, а доминантни разлог смештања је здравствено стање корисника, односно немогућност самосталног живљења. У старосној структури корисника доминирају стари од 80 до 89 година живота, и то жене (РЗСЗ, 2016а). „Међу корисницима домова за смештај одраслих и старијих у 2015. години, 60,6% корисника спада у категорију корисника зависних од туђе помоћи, док је 21% полузависних и 18,4% независних. Код 48,5% корисника уочене су патолошке промене менталног здравља“ (РЗСЗ, 2016а: 42).

Супротно услугама у домовима, доминантно пружана услуга за старе у систему социјалне заштите је услуга помоћи у кући – „од укупног броја одраслих и старијих корисника који су упућени на коришћење дневних услуга у заједници у току 2015. године чак 79% (10.398 корисника) је упућено на услугу помоћ у кући“ (РЗСЗ, 2016б: 37). Ова цифра је и виша на основу извештаја локалних самоуправа и износи чак 14.105 старих (РЗСЗ, 2016б).⁹

2.3 Појреде старијих између њерцеиција и реалности

Положај старијих особа у систему социјалне сигурности је вулнерабилан, пре свега са становишта прихода. Као што је приказано у претходном делу рада, запослење након 65. године живота у Србији изузетно је ретко заступљена опција, тако да стари могу да остваре приходе само у систему пензијског и инвалидског осигурања или социјалне заштите. Готово једна трећина старих остварује право на пензијске накнаде које су испод релативне линије сиромаштва. Законском клаузулом предвиђено је да минимална пензија у осигурању запослених и самосталних делатности не може износити испод 27% просечне зараде, док је у осигурању пољопривредника она постављена на 9.000 динара. Тако су пољопривредни пензионери, као и породични (код којих није законски утврђен минимални

заштите у ком право могу да остваре они који нису уплаћивали доприносе за социјално осигурање.

⁹ Када је 2013. године услугом помоћи у кући било обухваћено 13.272 корисника (од чега 87,4% старих), чак 1.693 старих било је на листама чекања (Perišić, 2013).

износ) у изразито лошем материјалном положају. С друге стране, износи новчане социјалне помоћи постављени су испод релативне линије сиромаштва. Резултати скорије студије указују да су стари имали најмању корист од промена уведених Законом о социјалној заштити 2011. године (Satarić, Mihić, Todorović, Satarić, 2013), којим је *de facto* двоструко повећан обухват корисника новчане социјалне помоћи у Србији. Разлози томе су свакако неинформисаност старих (која се вероватно може повезати и са нижим стопама писмености ове старосне групе у Србији), али и законски критеријум којим је прописан земљишни максимум као основ за остваривање права. Не треба заборавити ни међусобну обавезу родитеља и деце да издржавају једни друге, која је Породичним законом дефинисана на наредни начин: „Изражавање је право и дужност чланова породице одређених овим законом“ (Породични закон, чл. 8, ст. 1). Стога је и захтев који се пред старе поставља (да њихови потомци судски докажу немогућност да их издржавају) реалистична препрека за остваривање овог права.

Доприношење услуга у систему социјалне сигурности вулнерабилности старијих људи је двоструко. С једне стране, многе услуге су недостајуће. Неке од њих не постоје или се тек развијају, тако да су доступне изузетно малом броју старих.¹⁰ И услуга институционалног смештаја, која се може сматрати развијеном, није усклађена са потребама: нешто испод 1% старих обухваћено је домским смештајем у Србији. Доказ за неусклађеност су листе чекања. Истовремено, државе које су најдаље одмакле са деинституционализацијом поседују домске капацитете за смештај старијих особа који покривају и преко 5% укупне популације старих. С друге стране, постоје

¹⁰ Имајући у виду демографско старење становника Републике Србије и потребе старијих за услугама здравствене и социјалне заштите, озбиљан је недостатак програма и услуга намењених старијим од 65 година, као и установа за њихову дуготрајну негу и збрињавање. Када и постоје, ове услуге су доступне само старијима у урбаним срединама, док су у сеоским областима, у којима је већинско становништво старије, они без здравствене заштите углавном упућени на помоћ чланова породице или рођака. Боље познавање потреба старијих особа, боља организација кућне неге и помоћи и поливалентне патронаже у домовима здравља на разуденим територијама, као и формирање мобилних тимова, могу унапредити здравље и квалитет живота старијих на селу“ (Влада РС, 2014: 233).

одређене бојазни које се односе на квалитет и садржај услуга за старе у постојећим деловима система. Претпоставка је, међутим, да ће се са доследним лиценцирањем и сродним поступцима квалитет услуга сасвим сигурно побољшати.

Стога, није изненађујуће што су у *Стратегији за смањење сиромаштва* (усвојена 2003. године) стари означени као вулнерабилни: „Међу пензионерима има нешто више сиромашних лица него у целој популацији (10,9% према 10,6%). Са друге стране, међу њима је знатно мање сиромашних него међу старим лицима (65+) која нису пензионери (10,9% према 19,8%). [...] Међу свим старим лицима старијим од 65 година, стопа сиромаштва износи 14,8%“ (Влада РС, 2003: 111). У *Првом националном извештају о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва* (објављен 2011. године) није дошло до већих промена, у том смислу што је „сиромаштво пензионера знатно ниже од просека опште популације, док је сиромаштво старијих лица преко 65 година без пензије значајно – чак око 20% по апсолутном концепту“ (Влада РС, 2011: 17). Међутим, у *Другом националном извештају о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва* из 2014. године „према расположивим подацима, сиромаштво пензионера ниже је од сиромаштва укупне популације и по апсолутном и по релативном концепту. Слична је ситуација и са сиромаштвом старијих од 65 година“ (Влада РС, 2014: 17).

Са највећом вероватноћом, разлог томе може се тражити у изразитој вулнерабилности деце у Србији, тако да стари, *компаративно* посматрано, нису вулнерабилни. Ова релативизација може се посматрати као сегмент ејдистичке праксе. Треба бити обазрив и са конотацијама вулнерабилности, с обзиром на то да може да буде повезана са тзв. секундарном виктимизацијом, односно кривљењем жртве за сопствену лошу ситуацију и последичне ејдистичке праксе.

Други разлог проистиче из тога што у Србији и даље изузетно важан удео у обезбеђивању социјалне сигурности имају породице.¹¹ Сасвим извесно, највећи проценат старих и даље своје потребе

¹¹ Расте и удео цивилног сектора (у највећој мери у областима помоћи у кући и психо-социјалне подршке, али исто тако и здравствене неге, као и заступања старих), али и тржишта (доминантно у сфери домског смештаја) (Perišić, 2013).

исказује и задовољава унутар породица. Чини се, међутим, да је овај *концепт* пред великим изазовом у будућности. С једне стране, изазов је демографски, а с друге културолошки. По правилу, жене се старају о остарелим члановима породице, што је услед кризе нарочито присутно у контексту ре-традиционализације породичних односа у Србији. С друге стране, није извесно колико дуго ће женски чланови породице успевати да ускладе своје врло разноврсне улоге, чак и када је то њихова сопствена одлука.

3. Друштвени конструкти о старима у полицима и праксама

Корисност друштвених конструката је несумњива. Она проистиче, пре свега али не искључиво, из аутоматизма и економичности коју обезбеђује у свакодневном оријентисању, функционисању и сналажењу у друштвеним односима. Сада већ универзално прихваћена одредница да су особе преко 65 година живота старе, а затим и даље класификовање старих према годинама живота, омогућује старима, али и онима који то нису, преузимање неких улога које се сматрају карактеристичним. С тим у вези, друштвени конструкти, уколико нису предмет преиспитивања, распакивања и преговарања, почињу да буду обавезујући, подразумевајући и нефлуидни. Пре свега, постојање старих подразумева постојање и оних који то нису – у овом случају, младих и одраслих. Друштвено приписане различитости (а не биолошке и физиолошке) између ових великих групација могу да имплицирају различите врсте међугенерациских односа, који се могу кретати у широком распону. Класификовање у старосне кохорте неретко има тенденцију ка посматрању група као хомогених и придавању епитета који су по правилу дијаметрално супротни када су у питању различите узрасне групе. Тако се по правилу за младост везује активност, док се за старост везује пасивност. Изузетак представља то што се старима, међутим, често приписују исте особине као и особине које се приписују врло малој деци. Није изненађујуће што се по правилу о другој старосној кохорти размисља у генерализованим терминима, док се о конкретним, нама познатим, особама из дате старосне кохорте мисли на далеко мање апс-

трактном нивоу. Дистанца у том контексту је од великог значаја за однос према старима – постојање/одсуство различитих врста контаката, сопствене године итд.

Уколико овај друштвени конструкт *стари*х прихватимо, из разлога практичности остављајући по страни његове негативне импликације, онда се може очекивати да стари имају сопствени друштвени идентитет и да се, мада не нужно, јавне политике фокусирају на ову посебну групацију. Академски ставови о томе да ли јесте или није важно и потребно да постоје специфичне политике усмерене према старима, умногоме се међусобно разликују. Главна бојазан односи се на то да ли старима више шкоди него што им користи формулисање и вођење специфичних насупрот *јенеричким* политикама, усмереним према одраслима уопштено. Разлози који говоре у прилог конципирања специфичних политика усмерених према старима у највећој мери односе се на идентификовање области које су важне за старе, а које нису карактеристичне за остале старосне кохорте и на обезбеђивање додатне пажње и подршке (Linč, 2016). Супротно томе, такве политике „могу скренути додатну пажњу на групу која није учинила ништа друго, осим што је акумулирала године и ушла у ширу ејдистичку дебату, у којој се очекује да старост подразумева слабост, са пратећом немогућношћу доприношења друштву“ (Linč, 2016: 29).

Не може се сматрати да у Србији постоји специфично формулисана политика старења у оној форми у којој постоји, на пример, на нивоу Европске уније.¹² Ипак, оквир политике донедавно је представљала *Национална стратегија о старењу*, која је донета 2006. године за период до 2015, и која јесте била усаглашена са европском *Регионалном стратегијом о имплементацији Магридског плана акције о старењу*, као и са самим *Магридским планом акције*. У међувремену, нема назнака о креирању нове стратегије, што не би представљало проблем по себи да су политике усмерене према ста-

¹² Политика старења у Европској унији егзистира у форми политике активног старења. Њен циљ је „коришћење пуних потенцијала људи свих старосних група, имајући при томе у виду специфичност потреба старих и разлике које се тичу полне структуре. [...] Најзначајније компоненте политике активног старења су доживотно учење, продужење радног века, каснији и постепен одлазак у пензију, активан живот у пензији, као и медицинске и друге мере“ (Vuković, 2011: 55).

рима доследно инкорпориране у друге јавне политике. С друге стране, ни циљеви *Националне стратегије о старењу* нису реализовани и нису представљали фактор унапређења положаја старих у оној мери у којој се то можда могло очекивати, сходно начину на који су били дефинисани.

Одређени сегменти социјалне политике усмерени су традиционално према старима, нарочито у контексту система социјалне сигурности. Систем социјалне сигурности (треба да) има уграђене компоненте ефективности, ефикасности и правичности. И док се чини да је питање ефективности (тј. да ли политика постиже намераване циљеве) највише у домену друштвених преговора око тога шта ће бити циљеви, дотле је све извесније да су средства која друштво опредељују према различитим групама заправо пропорционална њиховој (перципираној или стварној) друштвеној моћи. Ефикасност је константан проблем јавног сектора, али јавне службе, према доминантним интерпретацијама, и не постоје да би биле ефикасне, већ пре исплативе (Spiker, 2013), односно, важно је да реализују одређене циљеве који у супротном не би били реализовани. Правичност је, међутим, елемент који је све чешће на удару различитих интерпретација и који се све чешће сагледава из уских перспектива, удаљених од оних које су центриране према кориснику. Управо у вези са правичношћу може се поставити питање (не)оправданости очекивања да сви стари, без обзира на то да ли су били запослени или не, добију одређени доходак.¹³ Критеријуми правичности који би се могли употребити да би се одговорило на ово питање су:

- „јавни расходи – да ли се на различите особе троше различити износи средстава,
- финални исход – да ли износ новца који је утрошен има еквивалентан ефекат на примаоце,
- употреба – да ли су људи у могућности да користе услуге еквивалентно,

¹³ Ова проблематика није универзално решена у системима социјалне сигурности. Насупрот тзв. Бизмарковом моделу постоји Беверицов модел, који подразумева да сваки грађанин неке државе, након стицања одређених законом прописаних година живота, остварује право на пензију, без обзира на непостојање историјата запослења.

- трошкови – да ли људи имају еквивалентне трошкове као резултат својих проблема и
- учинак – да ли људи *заврше* на еквивалентним положајима“ (Spicker, 2015).

На тај начин „сваки покушај да дефинишемо потребу неке специфичне групе или индивидуе на мање правичан начин у односу на друге у сличној фази, у средишту је дискриминације“ (Linč, 2016: 178). Додатно, редистрибутивност, у форми хоризонталне и вертикалне, представља важан аспект правичности. Вертикална редистрибуција је од богатих ка сиромашнима (прогресивна) или обрнуто, од сиромашних ка богатима (регресивна). Хоризонтална редистрибуција односи се на различите групе – од мушкараца ка женама, породицама без деце ка породицама са децом итд. (Spicker, 2015).

Један од концепата социјалне сигурности, пензионисање, донекле такође представља контроверзан конструкт. „Историјски, капиталистичка идеологија видела је старе као скупљу *стравку* уколико остану део радне снаге“ (Linč, 2016: 20), сматрајући их мање радно продуктивним. Истовремено, „највећи број оних за које пензионисање значи *нови животи* и ослобађајући осећај скопчан са големим олакшањем чине људи који су радни век проживели у тешким, једноличним или отуђујућим пословима. За ове особе, овај животни циклус може бити реанимација њихових некадашњих животних жеља да се посвете оним преокупацијама о којима су увек маштали. Напросто због сложености ових питања, адаптација на промену статуса је велики проблем, па у неким земљама припреме за пензионисање почињу чак и десетак година раније“ (Гудовић, 2014: 34-35). У том смислу, и супротно прво наведеној групи, они који су здрави и активни могу пензионисање доживети као одбацивање и друштвену небригу. „Иако неки теоретичари сматрају да је старост време у ком се враћамо областима интересовања или амбиција које нисмо могли да реализујемо током претходних животних фаза, Де Бовоар је рекла да друштво *омоћује старијима да се одморе, тек када им одузме материјална средства да уживају у њој*“ (Linč, 2016: 23).

Нарочито је у националном контексту апсурдно то што се пензионери сматрају неким ко добија незаслужена средства. Сам концепт система, који подразумева да право на пензију могу да

остваре само они који су били запослени (или на други начин изједначени са запосленима) и то током одређеног минималног временског периода, упућује на неоснованост ове тврдње. У том смислу, пензије представљају сегмент стечених права, а не дискреционо право политичких елита. Истовремено, износ пензијских накнада условљен је дужином и висином претходно уплаћиваних доприноса, а није предмет провизионих процена.

У областима услуга за старије особе један од највећих ризика представља њихово перципирање у контексту недостајућих капацитета, „уместо у контексту капацитета, упоредо са минимизирањем њихове шире улоге и искуства“ (Linč, 2016: 48). Наиме, нагласак може бити на отсутним капацитетима старијих особа, уместо на капацитетима које они поседују. У том случају јасан је јаз између принципа теорија оснаживања, с једне стране, и пракси у тзв. помажућим професијама. „Емпиријски докази сугеришу да и практичари/ке у социјалном раду имају ејдистичке ставове, без обзира на искуство и ниво образовања“ (Linč, 2016: 52). Може се десити да је наведено повезано и са тим што се пружаоци социјалних услуга примарно руководе оним услугама које могу да понуде, као и што је у том случају неопходно да стари испуне услове за остваривање права на услугу. Када је процес обрнут, када се процењују све исказане потребе, поставља се етичко питање: шта урадити са потребама за које је јасно да се у датом систему услуга не могу задовољити?

На крају, Питер Таунсенд (Peter Townsend) констатовао је да се „политика најчешће бави хомогеним и генеричким групама, на штету искуства појединца“ (Linč, 2016: 23). Стога, значај агенде персонализације и индивидуализације не може се пренагласити.

Закључак

Креирање политике усмерене према обезбеђивању социјалне сигурности старијих особа у Србији суочено је са два, потенцијално ејдистичка, изазова. Први се односи на перцепцију проблема као предмета политике, а други последично на приступ креирању политике. Тако „специфична проблематизација фаворизује одређена решења, а елиминише друга“ (Fairclough, 2013: 183). Превођење

политика у законодавство није линеаран процес, нарочито у савременим условима. Модификације политика последица су различитих перцепција о расположивим ресурсима, компромиса између бројних актера и сл., тако да често последично законодавство може бити у потпуности неусклађено са прокламованом политиком. Ни само законодавство није гаранција да ће проблеми бити решени.

Први изазов проистиче из дефинисања проблема, односно јаза који уопштено постоји између постојећег и пожељног стања. Није до краја јасно шта се подразумева под проблемом када је у питању ова политика. Са највећом вероватноћом, проблем није немогућност задовољавања потреба старих, с обзиром на то да доносиоци одлука најчешће користе дискурсе *повећања правичности система и ујоредивости (пензијских) накнада у ујоредној персонели*, позивајући се провизорно на државе у региону. Сви реформски покушаји у систему социјалне сигурности у последње непуне две деценије били су усмерени (са различитим ефектима) ка смањењу трошкова, тако да би се могло закључити да су проблем превисоки трошкови. Тај проблем *решаван* је поштравањем услова за остваривање права у свим сегментима система социјалне сигурности. Оваква перспектива јесте ејдистичка, јер је старе изједначила са трошком, а активно занемарила њихов допринос. Осим некадашњег доприноса (у својству запослених), допринос старих је и садашњи, а односи се на њихове активности у сопственим домовима око неге и помоћи коју пружају члановима својих породица. Вредновање рада у породици, међутим, одувек је контроверзно¹⁴ и не доприноси разрешењу дилеме у вези са трошковима. Управо супротно, држава потцењује трошкове у вези са неформалном социјалном сигурношћу.

Истовремено, не могу се узети у обзир пензијски расходи као проценат БДП (зато што одражавају велики удео старих у свеукупној популацији и некада високе стопе запослености), него се морају узети у обзир појединачне, просечне пензије. Истовремено, заштитни механизми постављени су испод линије сиромаштва, без интенције да се стање коригује.

¹⁴ У овом смислу, нарочито феминистичке перспективе наглашавају значај рада у кући који обављају женски чланови породице.

Алтернативни правци политика који би се односили на увећање укупних прихода (у смислу подстицања економије) нису у фокусу пажње у Србији. Држава је тиме пропустила да објективизује и омогући истинске изборе, с обзиром на то да није креирала окружење које би омогућило стварни избор између неактивности и активности, али и средњег решења за старе – флексибилних форми рада. Истовремено, приходе старих потребно је репозиционирати, те их поставити у контекст људских права и обезбедити свима минимални доходак.

Остаје отворено питање зашто се систем социјалне сигурности реформише без праћења демографских процеса и да ли су социјалне реформе искључиви захтев економских тешкоћа. Либерализам глобално има удела у одржавању ејдизма, са својим нормама процене, које се оријентишу око некомпетитивности.

Други изазов је уопштено *top-down* приступ у креирању политика. Политике се креирају у политичким круговима и намећу одгоре. Оне се не креирају партиципаторно и у консултацијама са (представницима) корисника, тако да се потребе старих тешко артикулишу. Овде, чини се, има још више елемената ејдистичког приступа. Он се одржава кроз став доносиоца одлука да они сами знају шта треба корисницима. „Нејасноће у том погледу, када су стари сатерани у улогу пасивних примаоца заштите и истовремено окарактерисани из уске ејдистичке перспективе, додатно ће ускратити старима капацитете за утицање на одлуке које се односе на њихово будуће благостање“ (Linč, 2016: 51). Важно је и питање ко заступа старе у друштву.

Маргинализација старијих људи, међутим, све више ће добијати противтежу. Њихова важност као гласача ће бити потенцијално све већа, упоредо са повећањем њиховог броја у Србији. Такође, на практичном нивоу опште прихваћена настојања да се продуже године живота није у складу са каснијим ејдистичким ставовима према старима. Коначно „парадокс у понашању ејдиста је то што ејдиста постаје оно чега се највише плашио – стара особа“ (Linč, 2016: 48).

Литература:

- Arandarenko, M., Golicin, P. (2006). Međunarodni akteri i razvoj socijalne politike u Srbiji (od 2000. do 2006. godine). U: Vuković, D., Čekerevac, A. (ur.), *Socijalna politika u procesu evropskih integracija* (str. 255-275). Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Arandarenko, M., Perišić, N. (2014). *Country Report for the Republic of Serbia – Pensions, Health Care and Long Term Care*. Preuzeto 12. 10. 2016. sa: URL: ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=12981&langId=en
- Cicak, M. (2008). Aspekti dobre smrti. *Revija za socijalnu politiku*, no. 15(1), str. 93-111.
- Columbia Aging Center (2016). *Legacy of Dr. Robert N. Butler*. Preuzeto 7. 10. 2016. sa: <http://aging.columbia.edu/about-columbia-aging-center/legacy-dr-robert-n-butler>
- Čekerevac, A., Perišić, N. (2015). Emerging of the Socialist Welfare States in Serbia and Montenegro. *Serbian Political Thought*, no. VII(11), pp. 149-171.
- Девеџић, М., Стојиљковић Гњатовић. (2015). *Демографски профил старије становништва Србије*. Београд: Републички завод за статистику.
- Docteur, E., Oxley, H. (2003). *Health-Care Systems: Lessons from the Reform Experience*. Preuzeto 23. 3. 2010. sa: <http://www.oecd.org/dataoecd/5/53/22364122.pdf>
- Fairclough, N. (2013). Critical discourse analysis and critical policy studies. *Critical Policy Studies*, no. 7(2), pp. 177-197.
- Гудовић, З. (2014). Изазови и друштвена перцептивност старења. *Геронтологија*, бр. 1, стр. 33-54.
- НСР – Health Consumer Powerhouse (2015). *Euro Health Consumer Index*. Preuzeto 12. 10. 2016. sa: <http://www.healthpowerhouse.com/en/news/euro-health-consumer-index-2015/>
- ИЈЗ – Институт за јавно здравље (2015а). *Република Србија – Одабрани здравствени показатељи за 2014. годину*. Београд: Институт за јавно здравље.
- ИЈЗ – Институт за јавно здравље (2015б). *Анализа задовољства корисника здравственом заштитом у државним здравственим*

- установанама Републике Србије 2014. године*. Београд: Институт за јавно здравље.
- Kagan, S., Melendez-Torres, G. (2015). Ageism in nursing. *Journal of Nursing Management*, no. 23, pp. 644-650.
 - Linč, R. (2016). *Praksa socijalnog rada sa starima – Pozitivni pristup centriran ka osobi*. Београд: Факултет политичких наука.
 - Matković, G. (2012). Dugotrajna nega starih u Srbiji – stanje, politike i dileme. *Stanovništvo*, no. 1(2012), str. 1-18.
 - МРЗБСП – Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања (2016). *Висине социјалних давања*. Преузето 13. 10. 2016. са: <http://www.minrzs.gov.rs/cir/visine-socijalnih-davanja>
 - North, M. (2015). Ageism Stakes Its Claim in the Social Sciences. *Journal of the American Society on Aging*, no. 39(3), pp. 29-33.
 - Oxford Policy Management (2014). *Socijalni rad sa starima*. Београд: Oxford Policy Management.
 - Paragraf (2016). *Minimalna zarada*. Преузето 14. 10. 2016. са: http://www.paragraf.rs/statistika/02_stat_arh.htm
 - Perišić, N. (2016a). *Socijalna sigurnost – pojmovi i programi*. Београд: Факултет политичких наука.
 - Perišić, N. (2016b). The Serbian Welfare State – A Transition Loser. In: Schubert, K. De Villota, P. Kuhlmann, J. (Eds.), *Challenges to European Welfare Systems* (pp. 647-669). Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer.
 - Perišić, N. (2013). Dugotrajna zaštita starih u sistemu socijalne sigurnosti Srbije. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, no. VII(9), str. 157-176.
 - Phelan, A. (2008). Elder abuse, ageism, human rights and citizenship: implications for nursing discourse. *Nursing Inquiry*, no. 15(4), pp. 320-329.
 - *Породични закон*. Службени гласник РС, бр. 18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015.
 - Raynor, B. (2015). Ageism in Action? Ageism Inaction! *Journal of the American Society on Aging*, no. 39(3), pp. 58-63.
 - РФПИО – Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање (2016а). *Статистички годишњи билтен 2015*. Преузето 12. 10. 2016. са: <http://pio.rs/images/dokumenta/statistike/2016/Godisnji%20bilten%202015.pdf>

- РФПИО – Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање (20166). *Статистички месечни билтен XII/2015*. Преузето 14. 10. 2016. са: <http://pio.rs/images/dokumenta/statistike/2015/MESECNI%20BILTEN%20-%20DECEMBAR%202015-lat.pdf>
- Ritsatakis, A. (Ed.) (2008). *Demystifying the myths of ageing*. Преузето 7. 10. 2016. са: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/98277/E91885.pdf
- РЗС – Републички завод за статистику (2016). *Становништво*. Преузето 13. 10. 2016. са: <http://webzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?рKey=162>
- РЗС – Републички завод за статистику (2015). *Анкета о радној снази*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗС – Републички завод за статистику (2011). *Пројекције радне снаге Републике Србије 2010–2050*. Београд: Републички завод за статистику.
- РЗСЗ – Републички завод за социјалну заштиту (2016а). *Јунолејни корисници у систему социјалне заштите у 2015*. Београд: Републички завод за социјалну заштиту.
- РЗСЗ – Републички завод за социјалну заштиту (2016б). *Извештај о раду центара за социјални рад за 2015. годину*. Београд: Републички завод за социјалну заштиту.
- Satarić, N. Mihić, M. Todorović, M. Satarić, V. (2013). *Analiza primene Zakona o socijalnoj zaštiti u delu novčanih socijalnih pomoći i cost-benefit analiza servisa pomoć u kući za stara lica*. Београд: Amity.
- Sekulić, Lj. (2002). Primena klaster analize u istraživanju demografske starosti stanovništva. *Stanovništvo*, no. 1-4(2002), str. 154-170.
- Spicker, P. (2015). *Evaluating Policy*. Преузето 16. 10. 2016. са: <http://www.spicker.uk/social-policy/socadmin.htm#evaluation>
- Spiker, P. (2013). *Socijalna politika – teorija i praksa*. Београд: Fakultet političkih nauka.
- Stanić, K. (2010). *Penzijski sistem u Srbiji – dizajn, karakteristike i preporuke*. Београд: Centar za liberalno-demokratske studije.
- Влада РС – Влада Републике Србије (2014). *Друшћ национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији – ирејед и сћање социјалне укључености и*

- сиромаштва за период 2011–2014. године са приоритетима за наредни период.* Београд: Тим за социјално укључивање.
- Влада РС – Влада Републике Србије (2011). *Први национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији – преглед и стање социјалне укључености и сиромаштва за период 2008–2010. године са приоритетима за наредни период.* Београд: Тим за социјално укључивање.
 - Влада РС – Влада Републике Србије (2003). *Стратегија за смањење сиромаштва Републике Србије.* Београд: Влада Републике Србије.
 - Vuković, D. (2011). *Socijalna politika Evropske unije.* Beograd: Fakultet političkih nauka.
 - *Закон о социјалној заштити.* Службени гласник РС, 24/2011.

Natalija Perišić
Faculty of Political Sciences
University of Belgrade
Belgrade

AGEISM AND AGEIST PRACTICE –
REFLECTIONS TO SOCIAL SECURITY OF OLDER PEOPLE IN SERBIA

Summary: The aim of this paper is to describe and explain the position of older people in Serbia's social security system, in the light of controversies prevailing in the public domain. Its focus is on older people, as users of benefits and services in the old-age and disability insurance, health care insurance and social welfare. The method of qualitative content analysis of different types of documents, relevant for the subject of the paper, is used.

The main conclusion of the paper is that there exists a gap between the actual position of older people in the society, from the one hand and the power assigned to them by the public, on the other hand. The national ageing policy however cannot prevent negative aspects of ageing, in the context of social security of older people, including ageism.

Important indicators of the position of older people in Serbia, such as their income, health status and social participation, point to their vul-

nerability, in absolute terms. Despite that, they are frequently depicted in terms of someone who managed to use all available benefits and privileges, who have been granted with undeserved resources and who has been consuming social wealth. The current crisis will not reduce additional antagonism and widening of the gap, due to the reduction of all kinds of resources in the society. At the same time, reforms of policies directed toward the provision of social security of older people, have been focused on the cost reduction. They have been characterized by a prominent absence of participatory approach.

Key words: ageism, pensions, social welfare, social security, older people

УДК 57.017.6
159.922.6
316.346.32-053.9

Јасна Вељковић
Одељење за социјалну
политику и социјални рад
Факултет политичких наука
Универзитет у Београду
Београд

Разматрање страха од смрти у популацији старијих људи

Оно што се не може објаснити самоме себи, према говорици друштва. Себе можеш обманути дијелом слике који се намећу, тешко изрецивим осјећањем, јер се скрива пред муком сазнавања и дјежи у омаљцу, у ошћености која не изражи смисао. Друштво је неопходна јачна ријеч, зато је и изражиш, осјећаш да је негде у теби и ловиш је, њу или њену сјенку прекознајеш на њућем лицу, у њућем пољегу, кад почне да схвати.

(Меша Селимовић, *Тврђава*, 1970)

Сажетак: У данашње време сведоци смо огромне демографске транзиције: велики проценат светске популације припада старијем узрасту. У Србији живи око 7,1 милиона становника, од чега 1,89 милиона чине особе узраста од 60 и више година. Према подацима из штампаних медија стопа наталитета у Србији је 9%, а стопа морталитета 14%. Статистичари упозоравају да сваке године у Србији нестане по један град величине од 30.000 људи. Просечна старост становника Србије је 42 године, те се према подацима Уједињених нација наша земља убраја у једну од пет најстаријих у свету. Домаћи медији често извештавају о тешком положају старих људи у Србији, што се првенствено односи на њихову тешку материјалну ситуацију; последице тога су проблеми на многим другим плановима њиховог функционисања, пре свега на здравственом плану. Веома мало се у медијима пише о психолошким аспектима завршетка живота. Страх од смрти је развојни феномен са којим се сви ми сусрећемо, у различитим узрастима на различити начин, а зависно од наших животних

искустава, персонолошких али и срединско-културолошких особитости. У старости овај страх може се појачати извесношћу блиске смрти, а може се сасвим и повући. Циљ овог рада је разматрање развојно-психолошких аспеката страха од смрти у популацији старих, као и различити покушаји теоријског појашњавања овог универзалног људског феномена.

Методологија рада: научна дескрипција, теоријска анализа и интерпретација уз преглед садржаја релевантне литературе.

Кључне речи: стари, смрт, страх од смрти, психолошки, аспект

Увод

Људи су одувек имали зазирање од смрти као од нечега што је закон Природе и што се неминовно дешава. Смрт је стварна јер она увек наступа, а оно што је непознато је када се ће се то догодити. Сваки човек, без обзира на свесност о томе да је смрт коначан исход наших живота, жели да верује да његов крај никада неће доћи, те да ће га заобићи оно што не заобилази друге људе. Фројд је у својим познијим годинама, када је оболео од мучног и компликованог карцинома, писао да у несвесном делу нашег бића свако верује у сопствену бесмртност (Фројд, 1922). Саопштавајући о својим искуствима у раду са умирућим пацијентима, Елизабета Киблер-Рос указује на то да они дубоко у болести, чак и онда када им је смрт сасвим извесна, једним делом верују у њу и у њој виде спасење из мука и болова, а другим делом себе и даље верују у сопствену бесмртност (Киблер-Рос, 1983). Виктор Франкл у својим делима, у којима са читаоцима дели лична искуства смрти и губитка најближих, говори о тражењу смисла који се може наћи и у патњи, чак и у неизлечивој болести. У свом логотерапијском приступу он види човека као биће које одговара на питања која му живот поставља, те на тај начин испуњава смисао који му живот нуди. Он даље сматра да живот никада није лишен смисла, само је питање да ли смо кадри да исти докучимо. Смисао се у Франкловим гледиштима може наћи чак и у тзв. *граничним ситуацијама*, када се човек веома приближи смрти, те онда неки људи „трагедију могу преокренути у лични тријумф а несрећу претворити у велико лично достигнуће (Франкл, 2007: 26). Зап-

раво, наш однос према смрти јесте резултат нашег односа према животу који смо створили, живели и који неминовно напуштамо једног тренутка. Ако прихватимо реалност да је наш живот, без обзира на напоре које чинимо да га учинимо извеснијим, непредвидив и неизвесан, онда је и сасвим прихватљив налаз да је смрт, крајњи исход те вишедеценијске неизвесности – једина извесност.

Развојно-психолошки аспекти доживљаја сопствене смртности

Деца до извесног узраста не схватају појам смрти као дефинитивног одласка. Смрт је апстрактан појам, а опет тако конкретна појава. Тек на узрасту од око десет година, са почецима развоја апстрактног мишљења, деца почињу да схватају смрт као дефинитиван одлазак. Мало дете је онипотентно, верује да може све. Управо зато многе опасне дечје игре могу се лоше завршити. Или, како Ернест Бекер наводи: „Дете мора да избегава смрт која тутњи иза и испод свега што се безбрижно дешава, која му вири преко рамена док се игра“ (Becker, 1973: 12). Одрастањем и сазревањем, уколико се развој одвија нормалним развојним токовима, дечја омнипотенција постепено бледи, а свест о смрти као дефинитивном одласку постепено почиње да се ствара. Деца су у раном узрасту зависна од своје мајке. Када их мајка остави, када су препуштена самој себи, она губе доживљај себе и света око себе. Она имају страх да не буду остављена; бити сам је за њих стање безнађа, очаја и конфузије које је слично стању старих особа које се очајно плаше тога да не их смрт не затекне саме.

Вилијам Шекспир је говорио о томе да живот траје седам деценија, те да за сваку деценију човек мења сцену али и улоге које игра на тој животној сцени. Свака нова деценија носи потребу за новим сценама, али и за другим особама на тим сценама, друкчијим понашањима и друкчијим осећањима (Шекспир, 1938).

Више векова касније, у својој психосоцијалној теорији целоживотног развоја психолог Ерик Ериксон (Ериксон, 2008) говорио је о развоју људског бића кроз осам животних фаза. По Ериксону, последња фаза у развоју људског бића је фаза интеграције. Она у себи садржи доживљавање пуноће личног интегритета, али и тежњу ка отклањању осећања очаја који са собом доноси свесност о блиској

смрти. Уколико се све претходне кризе у првих седам животних фаза релативно успешно преброде, код зрелог (односно већ остареог) човека развија се осећање личног интегритета. То значи да је таква особа стекла поверење у себе и сопствени живот и да је утрла пут новој генерацији која је већ стасала. Интегрисана личност је креирала своју улогу и место у животу, стоји иза својих грешака, има увид у њих и спремна је да брани достојанство сопственог животног стила. Ову фазу могли бисмо да назовемо и фазом мудрости, јер интеграција сопственог живота захтева и мудрост. Неретко људи у овој последњој животној фази бивају незадовољни резултатима свога живљења, те могу сагледавати свој живот као низ грешака, што често води у различите психолошке кризе и поремећаје, а најчешће у депресију. Старији људи имају дугу прошлост, али кратку и неизвесну будућност. Њихов однос према смрти битно се разликује од односа млађих људи према њој.

Теорија Данијела Левинсона се, за разлику од Ериксонове развојне теорије, бави кризама одраслог доба. Суштина његове развојне теорије односи се на појам *индивидуалне структуре животног* (Левинсон, 1978). Индивидуални живот је структура која се развија кроз серије стабилних и серије транзиторних фаза. У стабилним фазама гради се структура живота, а у транзиторним иста се мења. Током одраслог доба постоје три велика прелазна периода која представљају и три главна кризна периода у животу сваке особе. То су: прелазни период раног одраслог доба, прелазни период средњег одраслог доба и прелазни период касног одраслог доба који обухвата узраст између 60 и 65 година. Док у првом прелазном периоду млада особа формира свој *животни сан* и одређује његово место у структури живота, у прелазном периоду средњег одраслог доба доминантан је процес индивидуације који је започео још у раној младости, много пре започињања овог периода. Основни задатак ове фазе јесте реинтеграција супротности унутар личности, како на когнитивном тако и на дубоко личном, емоционалном плану. Нереализација задатака ове развојне фазе често уведе човека у фазу кризе.

Аутор који је заслужан за увођење појма *кризе средњих година* је Елиот Жакс (Jaques, 1965). Он указује на постојање несвесне везе између живота и смрти из клајнијанске перспективе. Његови налази говоре у прилог томе да је постојање прогањајуће анксиозно-

сти, која је везана за доживљај претње губитком и смрћу, далеко мање изражено код оних старијих особа које су у свом животу направиле баланс и које су биле у стању да прихвате сопствене губитке и ожале их. Супротно томе, особе које нису у стању да прихвате осећање губитка имају далеко израженију персекуторну анксиозност која се тиче директно прогањајућег и ужасавајућег страха од смрти. У кризи средњих година неминован је сусрет са сопственом усамљеношћу, могућностима, али и ограничењима; са оним што смо дотле урадили или нисмо урадили а желели смо; са оним шта смо добили а шта нисмо а могли смо; са оним шта смо изгубили, те да су неке изгубљене ствари ненадокнадиве; са тиме шта нисмо остварили јер можда нисмо смели или умели; са тиме да је даљи пут неизvestан као и сам живот а да је једино што је сасвим извесно – сопствена смртност. Људима се ова криза догађа у великом распону година, јер сазревамо и мењамо се различитим темпом, живећи у различитим животним околностима; неки улазе у ову кризу подстакнути спољним околностима, односно животним догађајима, други су подстакнути унутрашњим психолошким процесима. Заправо, интеракција на нивоу *своља – изнутра* обликује нас и мења. Неке особе ове криза само *ишрине* из њиховог уобичајеног животног тока, друге дубоко прожме и доводи до промена у њиховој перцепцији самих себе и света око себе. Основно обележје ове кризе је губитак. Мудрост успешно завршене кризе средњих година јесте истинско прихватање себе са свим својим предностима и ограничењима, али и прихватање неминовности сопствене смрти. Успешно бављење овом кризом омогућава једноставнији и лакши пролазак кроз капију Старости.

Трећи прелазни период по Левинсону је период касног одраслог доба који нас у овом раду највише занима. Обично је покретач кризе овог доба значајни животни догађај за све људе, а то је одлазак у пензију. Овај животни догађај по правилу је удружен са мање или више за особу значајним другим животним догађајима, као што су одлазак деце из куће, евентуални губитак животног партнера, губици блиских пријатеља. Ова животна фаза захтева нове и сасвим различите напоре од претходних, а главни захтев који се пред остарелу особу поставља је усмерен на креацију нових адаптационих механизма, захваљујући којима ће она наћи предности доба у коме поседује време за елаборацију и интеграцију стечених животних искустава

и време за припрему за постепено и коначно напуштање животне сцене.

Како се давијџи сџирахом од смрџи?

Ирвин Јалом је једну од својих последњих књига посветио „превазилажењу ужаса од смрти“ (Јалом, 2011). У свом вишедеценијском терапијском раду бавио се радом са умирућим пацијентима, радом са онима који су смрћу изгубили важне особе из свога живота, као и радом са онима који у извесном периоду сопственог живота из различитих разлога развију несавладив страх од смрти. „Сценарији смрти попримају живе форме. Неко је закључан у ковчегу, ноздрва пуних земље, са свешћу о вечном лежању у тами. Други се плаше да никада неће видети, чути или додирнути своје. Неки се плаше болног бивствовања док су им сви пријатељи на земљи“ (Јалом, 2011: 27-28).

Поставља се питање како се у старијем узрасту бавити страхом од смрти и да ли је уопште могуће савладати га. Наша ауторка Александра Новаковић водила је у Лондону групе са тимовима стручњака за палијативну негу који раде са умирућим и претежно старијим пацијентима (Новаковић, 2001). Ови тимови су веома много били усмерени на то да помогну овим пацијентима и њиховим породицама у емоционалној патњи, чак и на начине којима су подржавали било идеализацију, било порицање долазеће смрти и губитка. Веома често су чланови самог тима доживљавали феномен *сајоревања на џослу*: саопштавали су да немају довољно времена да онако добро како они то желе помогну пацијентима, жалили су се на колеге из тима, имали доживљај да чине сталне грешке у раду у смислу превелике одговорности за бол својих пацијената. Порицали су нека своја болна осећања која је рад са овим пацијентима покретао и често нису били у стању да разликују сопствена осећања од оних која су сами пацијенти пројектовали у њих. Тешка осећања која су умирући пацијенти пројектовали у њих била су бес, очај и незнађе. Код знатног броја особља развијало се веома јако несвесно осећање кривице када би се догодила смрт пацијента. Такође су биле учестале маничне одбране које су запослени користили како би се одбранили од депресивних осећања везаних за природу свог посла. У погледу рада

са умирућим пацијентима, запажања Новаковићеве су да извесне карактеристике личности могу бити веома значајне, те да битно утичу на смиреније и безболније прихватање сопственог процеса умирања. Ове карактеристике се односе, пре свега, на капацитет да се унутар себе сачувају добри објекти, као и унутрашње осећање сигурности које је везано за добар контакт и поверење у најблискије особе из живота.

Закључак

Реалност је да сви морамо умрети и да је свако од нас у неком тренутку свога живота имао ако не фантазију вечне младости, онда бар фантазију сопствене бесмртности и вечног живота. Говорећи о стрепњи од смрти, Јалом (Јалом, 2011: 106) наводи три есеја која је Шопенхауер написао касно у животу¹. Први есеј се односи на оно што имамо – а то су обично наша материјална добра која на крају не поседујемо, већ она поседују нас; други есеј се односи на оно што представљамо у очима других, што нас чини робовима онога што други мисле о нама или нам се чини да мисле; коначно трећи Шопенхауеров есеј тиче се онога што јесте истински важно – јер нас не узнемиравају ствари већ наше тумачење тих ствари. Идеја да сами тумачимо своја искуства јесте суштинска порука, а она јесте, заправо, и порука већине психотерапијских приступа. Људи који су на самом крају свога живота имају очајничку потребу за блискошћу, за физичким додиром, погледом, осмехом, гласом, присуством друге особе. За бебу која се родила, са првим болом удисаја ваздуха у грудима – мајка је ту. Приближавајући се тренутку смрти, људи у старости веома често имају сличну потребу за мајком, као дете на почетку свога живота. Одлазак у смрт је одлазак у непознату сферу, а оно што је непознато не можемо да контролишемо. Читавог живота трудимо се да наш живот држимо под контролом или имамо доживљај да то чинимо. Губитак контроле означавамо као лудило, опијеност, губитак разума, опасност. Страх од лудила или од *нервној слома* јесте нешто што је веома чест заједнички симптом код људи када

¹ Schopenhauer, A. (1974). What a Man is. What a Man Has. What a Man Represents. *Parerga and Paralipomena*, Itom, Oxford University Press, pp. 323-403.

долазе за психотерапијску помоћ у тренуцима кризе. То јесте, заправо, страх од неподношљивих менталних стања која носимо у себи. Највећи допринос Меланије Клајн разумевању страха од смрти огледа се у њеном сагледавању овог страха као развојног феномена. Модификовање страха од смрти је један од најважнијих развојних задатака који траје читав живот. У отуђено време данашњице, када и много млађи људи пате од интензивне стрепње од смрти, независно од манифестне симптоматологије једина шанса за опстанак јесте повезивање са блиским људима, али и повезивање са широм друштвеном заједницом. Уз већу спремност медија да пишу о овој *тешкој* теми, уз напоре заједнице да покрене групе за помоћ старим људима, које ће им помоћи у смањењу доживљаја изолације и усамљености, страх од смрти ће бити *мање стирашан* јер ће бити омогућена његова транспарентност. Док не пишемо и не говоримо о нечему што знамо да постоји, плашимо га се и негујемо свој страх. Оног момента када проговоримо, начинили смо мали али важан корак ка дељењу онога чега се плашимо са другим људима и покренули један од најважнијих терапијских фактора по Јалому (Јалом, 2011), а то је фактор универзалности.

Литература:

- Becker, E. (1987). *Poricanje smrti*. Zagreb: Biblioteka Psiha.
- Erikson, E. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Frankl, V. (1978). *Nečujni vapaj za smislom*. Zagreb: Naprijed.
- Frankl, V. (2001). *Bog podsvesti: psihoterapija i religija*. Beograd: Žarko Albulj.
- Frojd, S. (2006). *Psihologija mase i analiza ega: izabrani spis.*. Beograd: Fedon.
- Јалом, И. (2011). *Гледање у сунце: превазилажење ужаса од смрти*. Нови Сад: Психополис.
- Jaques, E. (1965). Death and the midlife crisis. *International Journal of Psychoanalysis*, no. 45, pp. 501-517.
- Kibler-Ros, E. (1983). *Razgovori s umirućima*. Zagreb: K. Prendivoj
- Клајн, М. (1983). *Зависити и захвалности*. Загреб: Напријед.

- Levinson, D. J., Darrow, C. N, Klein, E. B. & Levinson, M. (1978). *Seasons of a Man's Life*. New York: Random House.
- Novakovic, A. (2001). Work with dying patients: Team dynamics and team work. *Psychoanalytic Psychotherapy*, vol. 15, no. 3, pp. 279-294.
- Schopenhauer, A. (1974). What a Man is. What a Man Has. What a Man Represents. *Parerga and Paralipomena*, Itom, Oxford University Press, pp. 323-403.
- Шекспир, В. (1938). *Како вам грађо*. Београд: Српска књижевна задруга.

Jasna Veljkovic
Faculty of Political Sciences
University of Belgrade
Belgrade

ON FEAR OF DEATH AMONG ELDERS

Summary: Nowadays, we are witnessing a huge demographic transition: a large percentage of the world's population belongs to an elder age. Serbia has a population of 7.1 million inhabitants, of whom 1.89 million are people aged 60 and over. According to data from the print media in Serbia, the birth rate is 9% and 14% mortality rate. Statisticians warn that every year in Serbia disappear a city the size of 30.000 people. The average age of the population in Serbia is 42 years and according to the United Nations, our country is considered one of the five oldest in the world. Local media often report about the plight of the elderly in Serbia, which is primarily related to their difficult financial situation; implications of that are problems in the many other areas of their functioning, especially in the health domain. Very few in media are writing about the psychological aspects of the end of life. Fear of death is a developmental phenomenon with which we all encounter, at different ages and in different ways depending on our life experiences, but also personal and cultural peculiarities. In the old age, the fear of death can be enhanced by the certainty of impending death and can be completely disappear. The aim of this paper is to consider the psychological aspects

of fear of death in the elderly population. Methodology: scientific description and theoretical analysis and overview the contents of the relevant literature.

Key words: old age, ageing, death, fear of death, the psychological aspect

Резултати емпиријских
истраживања...

УДК 316.346.32-053.9:070(497.11)"2015"
316.774-053.9(497.11)

Наташа Симеуновић Бајић
Љиљана Манић
Факултет за културу и медије
Универзитет „Џон Незбит“
Београд

Анализа медијских садржаја о старијим људима

Сажетак: У раду су представљени резултати истраживања садржаја најутицајнијих дневних новина у Србији о темама старости, старења и старијих људи. Узорак је чинило 14.199 текстова објављених у периоду од 1. до 31. децембра 2015. године. Под старијим особама подразумеване су све особе старије од 65 година. То се није односило само на обичне старије људе, већ и на све познате старије особе од 65 година у Србији и у свету. Континуиране промене унутар политичког, друштвеног и економског контекста доводе до различитих одговора и прилагођавања медија који данас у Србији – имајући у виду број старих и феномен старења нације – не детектују у довољној мери питања старих, старења и старости. Заправо, старије особе остају скоро невидљиве у електронским и штампаним медијима. С друге стране, када су видљиве, старије особе су често приказане стереотипно и уз бројне предрасуде о њиховој инфериорности, пасивности и непожељности.

Кључне речи: старији људи, старост, медији, дневне новине, анализа садржаја

*Увод*¹

Старење становништва је препознато као глобални тренд, јер је евидентно у скоро свим земљама света. Подсетићемо да је у прошлости сматрано како је стара особа она која има више од 40 година.

¹ Истраживање је делимично настало и под утицајем рада на пројекту МНТР бр. 47007.

У савременом свету та граница је померена, те је, према Светској здравственој организацији, старија особа она која има више од 65 година, мада се користе и границе 55 или 60.² Тако, према извештају УН из 2015. године, само између 2000. и 2015. године број старијих од 60 година је у урбаним срединама на глобалном нивоу порастао за 68%. Пројекција је да ће до 2050. године на планети бити више од 2 милијарде старих људи. Број старијих од 80 година сада је у свету 125 милиона, са пројекцијом да ће тај број до 2050. нарасти на 434 милиона (World Population Ageing, 2015). Занимљиво је рећи да жене живе дуже од мушкараца за око 4,5 године. Дакле, животни век ће се и даље продужавати и људи ће постајати старији. Деца која су рођена након 2011. године имају три пута више шансе да доживе 100. рођендан (Population ageing in Europe: facts, implications and policies, 2014).

Каква је ситуација у Европи? Европа је континент који стари. То је очигледно. До 2030. године Европа ће имати око 25,6% старијих од 65 година. До 2060. предвиђа се да ће старији Европљани чинити 29,5% укупног становништва (Population ageing in Europe: facts, implications and policies, 2014). Сада удео старијих од 65 година у Европској Унији (28 чланица) износи 18,5% и очекује се да ће мушкарци ове генерације живети у просеку још 17,9 година, а жене 21,3 године.³ Број старијих од 80 година ће до 2060. порастати за 12%. Просечна старост становника Европске уније у просеку износи 42,4 године (Eurostat, Population structure and ageing). Дакле, очекује се смањење процента радно способног становништва, а повећање старије популације.

Каква је ситуација у Србији? У претходних пет деценија удео лица старијих од 65 година у Србији се повећао 19 пута. Према

² У овом истраживању опредељујемо се за границу од 65 година слажући се са неопходношћу редефинисања концепта старости: „Подизање старосног прага би се могло протумачити као посредно уважавање повећаног виталитета старијих особа током еволуције, смањења њихове смртности и продужења животног века. Из истог разлога јавила се потреба за редефинисањем старости и демографског старења.“ Девеџић, М., Стојилковић Ђнатовић. (2015). *Демографски профил старијег становништва Србије*. Београд: Републички завод за статистику.

³ A look at the lives of the elderly in the EU today. (2015). Preuzeto 12.11.2016. sa: <http://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/elderly/index.html>

результатима последњег пописа становништва у Србији, број становника старијих од 65 година износи 1.250.316 што је 17,4% (Девеџић и Стојилковић Ђатовић, 2015). Демографи предвиђају да ће 2041. тај број достићи 1.644.922 особа. У Србији је удео старијих од 80 година 3,6%. Просечна старост се увећавала након Другог светског рата и сада износи 42,2 године. Очекивано трајање живота за мушкарце износи 71 годину, а за жене 76 (Маринковић, 2013). Ипак, јавности су скоро непознате чињенице о квалитету живота старијих особа у Србији.

Иако малобројна, истраживања⁴ у Србији су потврдила да у друштвеној и медијској стварности постоје предрасуде и стереотипи који означавају старије особе као немоћне, на терету других, са малим продуктивним и прогресивним потенцијалом, сенилне, анахроне и неприлагодљиве савременом добу.

Како је унапређивање и ширење позитивне слике о старијим особама један од основних циљева Националне стратегије о старењу, неопходно је започети континуирано истраживање у овој области. Резултати овог истраживања утицаће на перцепцију и ставове јавности о старијим људима у Србији, као и на аутоперцепцију самих старијих особа, што последично има ефекат на квалитет њиховог живота.

У савременој епохи Србије улога масовних медија у обликовању ставова и понашања грађана скоро да је пресудна. Масовни медији представљају најбитније институције које више нису само друштвена надградња него и друштвена база. Истинито, правовремено и потпуно информисање грађана представља један од основних предуслова развоја људских права и неговања демократске културе. Међутим, континуиране промене унутар политичког, друштвеног и економског контекста доводе до различитих одговора и прилагођавања медија, који данас у Србији – имајући у виду број старијих и феномен старења нације – не детектују у довољној мери питања старих, старења и старости. Заправо, старије особе остају

⁴ Погледати детаљније у: Симеуновић Бајић, Н., Манић, Љ. (2011), Невидљива генерација: стари у штампаним медијима у Србији, *Геронтолоштво*, Геронтолошко друштво Србије, Београд, бр. 2, и Милосављевић, Љ. (2013), Зашто су намђори отишли из комшилука? Представљање старости у домаћој телевизијској реклами: поновљено истраживање, *Етноантрополошки проблеми*, год. 8, свеска 1, бр. 8.

скоро невидљиве у електронским и штампаним медијима. С друге стране, када су видљиве, старије особе су често приказане стереотипно и уз бројне предрасуде о њиховој инфериорности, пасивности и непожељности.

Пошто велики део медијске публике чине старије особе, истраживање ове врсте има за циљ да допринесе повећању простора у медијима посвећеног старијим људима и старењу, као и развијању одговорнијег, аналитичнијег и квалитетнијег извештавања о сложености живота и положаја старијих особа у Србији.

О истраживању

Полазећи од претпоставке да су емпиријска истраживања важан сегмент рађања нових или другачијих увида у друштвену стварност као и неопходност при доношењу релевантних закључака и адекватних препорука, ауторке овог рада сматрају да су квантитативна и квалитативна истраживања подједнако значајна. Међу истраживачима медијских садржаја који користе квалитативну и оних који користе квантитативну методологију дуго се водила дискусија о томе да ли су мањкавија позитивистичко-статистичка мерења или расплинута интерпретирање. Због тога се у овом истраживању полази од могућности да се и квантитативна и квалитативна методологија искористе на најадекватнији начин.

Истраживање о извештавању дневних новина о старијим особама спроведено је методом анализе садржаја.⁵ Јединица анализе је био један новински текст. Узорак је чинило 14.199 текстова објављених од 1. до 31. децембра 2015. године, у време трајања реализације нашег претходног пројекта *Истраживање о утицају медијског извештавања на перцепцију и ставове јавности о старијим особама у Србији*.⁶ Циљ истраживања медијских садржаја односио се

⁵ Према класификацији Србобрана Бранковића овде је коришћен мешовити облик анализе садржаја: делимично квантитативна и делимично квалитативна анализа садржаја у којој се приступа утврђивању одређених категорија, њиховој учесталости и корелацијама. Branković, S. (2009). *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Beograd: Megatrend univerzitet.

⁶ У том смислу ово истраживање има своја ограничења, јер нису покривени сви делови једне године па се може третирати и као пригодно. Оно је било условљено

на утврђивање трендова, начина и форми извештавања о старијим особама. Занимало нас је како и колико најутицајније дневне новине извештавају о старијој популацији. Посебан нагласак је стављен на истраживање недостатака у досадашњем извештавању о старијим људима и мапирање најслабијих тачака које захтевају највише пажње како би се на основу тога формирале препоруке за подизање етичких стандарда професионалних комуникатора. Прегледани су сви текстови на свим страницама, укључујући додатке и спортске рубрике. У корпус анализираних садржаја нису ушле сервисне информације, умрлице, огласи, конкурси и најаве програма. Истраживање је пратило пет најутицајнијих дневних новина које излазе у Србији: „Политика“, „Вечерње новости“, „Данас“, „Блиц“ и „Курир“.

У селекцији дневних новина вођено је рачуна о различитим уређивачким политикама и различитим врстама новина (од оних озбиљнијих до вечерњих и таблоидних) како би се стекла јаснија слика о односу дневне штампе према старијим људима. Под старијим особама подразумеване су све особе старије од 65 година. То се није односило само на обичне старије људе, већ и на све познате старије особе од 65 година у Србији и у свету.

За потребе истраживања формирана је посебна кодна листа која је садржала 17 варијабли са категоријама у распону од 3 до 12 категорија. Број варијабли и број категорија усклађен је са циљевима и постављеним истраживачким питањима. Варијабле су носиле следеће називе: Назив, Величина, Пласман, Врста, Тема, Извор, Субјекат, Приступ, Величина наслова, Тон наслова, Идентификација, Именоване, Активност, Величина фотографије, Фото – текст, Садржај фотографије, Место. Подаци су обрађени у софтверу SPSS (Statistical Package for the Social Sciences).

Резултати истраживања

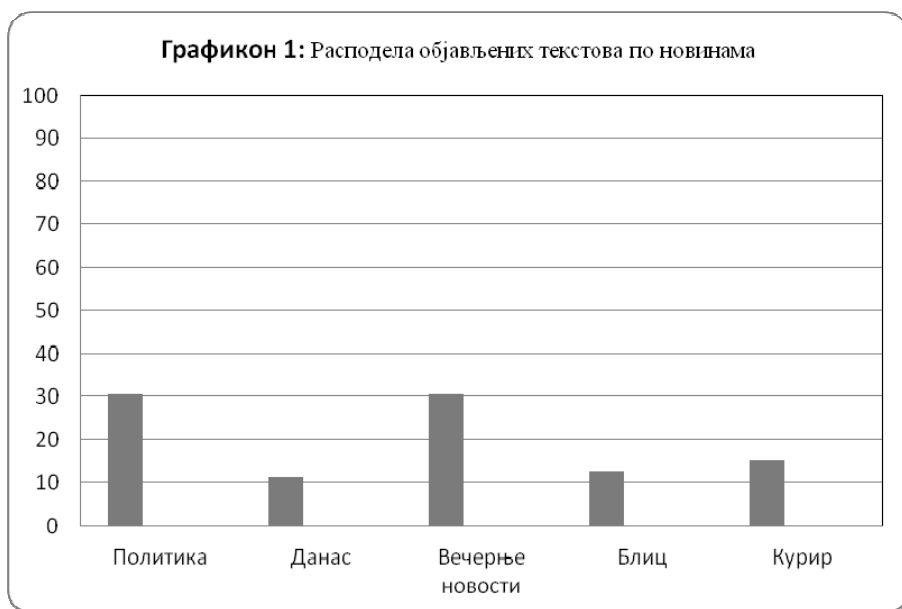
Укупан број текстова објављених о старијим особама је 596, што чини 4,2%, а од тога је $\frac{1}{4}$ текстова посвећено старијим људима који нису из Србије. Иако се анализа односила на све старије особе

предвиђеним пројектним активностима у том периоду године. Међутим, и поред оваквих лимитирајућих фактора у формирању узорка и временском покривању, подаци су довољно релевантни и на основу њих је могуће донети општије закључке.

из земље и света, овај проценат говори о малом учешћу старије популације у формирању агенде дневних новина. Он је у дисбалансу и са процентуалном заступљеношћу ове популације у укупном броју становника у Србији и у Европи.

Сви статистички подаци који се налазе у даљем тексту односе се на детаљнију обраду 596 текстова у којима се појављују старији људи.

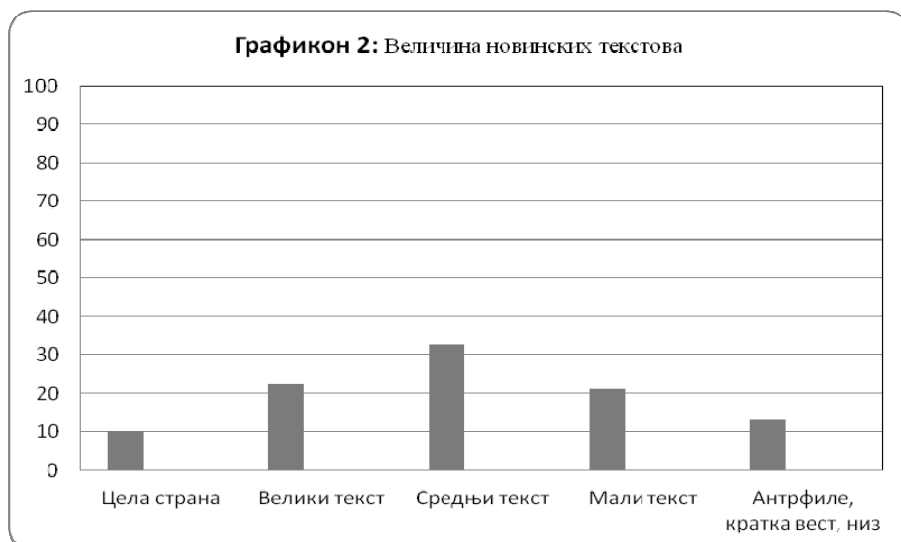
БРОЈ ТЕКСТОВА о старијим људима је највећи у „Политици“ и „Вечерњим новостима“ – по 34%, док је „Курир“ објавио 15,3%, „Блиц“ 12,6%, а „Данас“ 11,4%.

Графикон 1, Расподела објављених текстова по новинама

Претпоставка је била да се озбиљније новине и оне са дужом традицијом више баве темама о старијим људима, што ово истраживање и потврђује, али се одступање примећује у случају дневних новина „Данас“, које у свом модернијем, европском и космополитском тоналитету ипак остављају веома мало простора за извештавање о старијим особама.

ВЕЛИЧИНА текста најчешће је средња – 32,7%. Велики текстови су заступљени са 22,5%, мали 21,3%, сасвим кратке вести и вести у низу са 13,3%, а текстови на целој страни са 10,2%.

Графикон 2, Величина новинских текстова

Ово последње објашњава се чињеницом да су се на тим странама налазили најчешће политичари старији од 65 година, нпр. Доналд Трамп и Сергеј Лавров. Највећи број текстова који су сасвим кратке вести, вести у низу или антрфиле објавио је „Курир“. Било је 26 таквих текстова, док су „Вечерње новости“ објавиле највише текстова о старима који заузимају целу страну (укупно 23 текста).

РУБРИКЕ за које се очекује да су повезане са извештавањем о старијим особама немају тај садржај – 24,3% анализираних текстова сврстано је у категорију *осијало*. Сем тога, 15,8% текстова појављује се у рубрикама о култури, 12,6% у хроници и црној хроници, 11,2% у рубрици која се односи на друштво, 9,2% се односи на свет и регион, 6,5% на забаву и занимљивости. У рубрикама посвећеним економији, политици, додацима и спорту објављује се занемарљив проценат текстова о старијим људима. Највећи број текстова у хроници и црној хроници објављују „Вечерње новости“ и „Курир“.

ТЕМА или ДОГАЂАЈ ДАНА односи се на старије особе у 2,5% случајева, а на насловној страни изашло је само 9 текстова (што чини 1,5%). Међу текстовима који су у децембру 2015. објављени доминирају извештаји (25,5%) и вести (20,6%) или сасвим кратке вести (13,1%), што кореспондира са једноставнијом новинарском припремом и обрадом, будући да је реч о класичним фактографским жан-

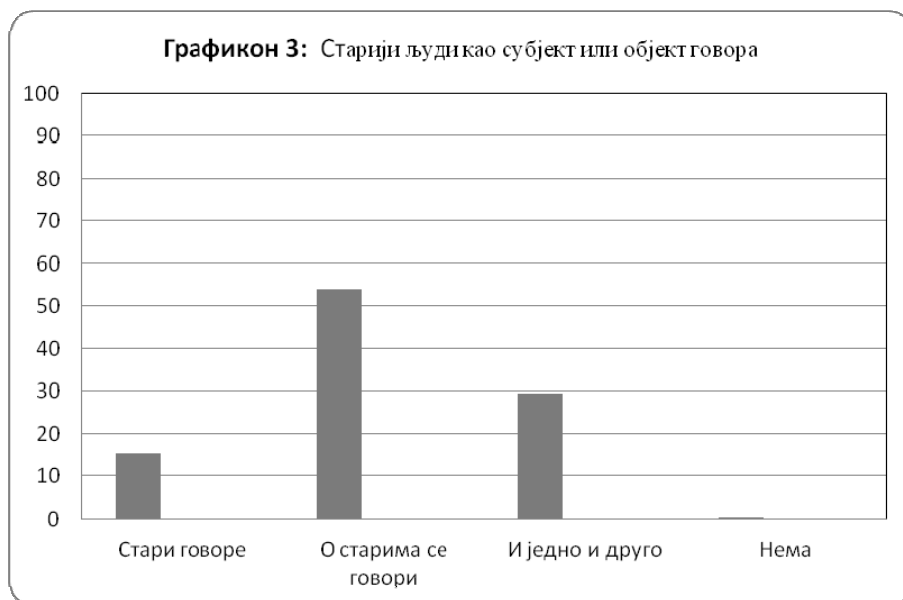
ровима. Зато је проценат заступљености аналитичких и белетристичких жанрова знатно мањи. Као доминантна тема издваја се сваки фокус који се односи на јавну политику, законе или прописе (27%). О томе највише извештавају „Политика“ и „Вечерње новости“. Међутим, о темама о којима би и стари и општа јавност требало да се боље и детаљније упознају, као што су пензије, здравље, социјална угроженост, сиромаштво, права старијих особа, хуманитарне акције, друштвени ангажман, извештава се веома мало и спорадично. Изненађујуће је да „Блиц“ и „Данас“ социјалној угрожености и сиромаштву нису посветили ниједан текст. Такође, права старијих особа помињала је само „Политика“.

Пласман текста

Рубрика	Фреквенција	Процент	Валидни процент	Кумулативни процент
Насловна страна	9	1.5	1.5	1.5
Тема дана/догађај дана	15	2.5	2.5	4.0
Политика	30	5.0	5.0	9.1
Свет/регион	55	9.2	9.2	18.3
Друштво	67	11.2	11.2	29.5
Економија	19	3.2	3.2	32.7
Хроника/црна хроника	75	12.6	12.6	45.3
Спорт	29	4.9	4.9	50.2
Забава/занимљивости	39	6.5	6.5	56.7
Додаци	19	3.2	3.2	59.9
Култура	94	15.8	15.8	75.7
Остало	145	24.3	24.3	100.0
Укупно	596	100.0	100.0	

Табела 1, Пласман текста

ИЗВОРИ информација су најчешће новинари (70,6%), а затим агенције или неименовани медији (17,4%) и сами аутори (10,9%). Ово последње односи се на ауторе критика, коментара и колумни. Стари су у много већем броју случајева објекти говора, тј. о њима се говори у 54,7% текстова, у 29,5% текстова и они говоре и о њима се говори, док је у само 15,4% случајева њихов говор доминантан, односно постали су главни субјекти. Старији људи су објекти говора најчешће у „Политици“ (19,5%), а субјекти у „Вечерњим новостима“ (15,1%).

Графикон 3, Старији људи као субјект или објект говора

Што се тиче односа агенс – пацијенс, односно активног или пасивног учешћа старих у некој акцији, нешто је већи број текстова у којима су они представљени као агенси (48,8%), а у 38,8% они су представљени као пасивни учесници. У 9,1% текстова се само успутно помињу, док су остале категорије статистички занемарљиве.

ОБРАДА ТЕКСТА је по приступу професионална у 89,9% случајева, док је у 4,2% непрофесионална, а у 5,9% има елемената оба приступа. У величини наслова нема већих варијација, јер су мали наслови заступљени са 29,4%, средњи са 27,2%, а велики 26,8%. Веома великих наслова има 13,1%, а без наслова је 3,4% текстова.

НАСЛОВИ су у 39,1% информативни или дескриптивни, а у 24,8% су метафорични. Сензационалистички наслови чине 22,1%, а комбинованих, у којима се сем осталих елемената примећује и сензационалистички тон, има 9,9%. Дискриминативни наслови појављују се у само 0,5% текстова. Сензационалистички наслови се најчешће постављају уз извештаје и вести, а најчешћи су у „Куриру“, па затим у „Вечерњим новостима“.

		Назив новина				
		Политика	Данас	Вечерње новости	Блиц	Курир
		%	%	%	%	%
Тон наслова	Информативан/ дескриптиван	17.3%	4.5%	10.9%	2.9%	3.5%
	Метафоричан	5.7%	4.5%	8.9%	5.0%	0.7%
	Сензационалистички	4.5%	0.5%	5.7%	3.4%	8.1%
	Дискриминативан	0.0%	0.2%	0.2%	0.0%	0.2%
	Без наслова	0.0%	1.0%	0.5%	0.7%	1.3%
	Комбиновани	2.9%	0.7%	4.2%	0.7%	1.5%

Табела 2, Тон наслова – назив новина

ВИЗУЕЛНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ је одлика извештавања о старијим људима, јер само у 7,9% текстова уз текст не иду фотографије. У 27,2% уз текст иде више фотографија, а највише су заступљене мале и средње фотографије. Величина фотографије најчешће кореспондира са величином текста, али је интересантна тежња новинарског израза да чак и веома кратке вести, вести у низу и антрфиле подржи визуелна представа. Таквих је текстова укупно 79. У половини текстова на фотографијама које их прате приказани су старији људи (50,3%) или и старији људи и они који то нису (19,6%), али примећене су и две супротне тенденције. Наиме, у 2,5% текстова у којима се говори о старијим особама нису приказани стари, а у 2,7% појављују се фотографије на којима се приказују стари без икаквог помињања ових особа у самим текстовима. Такви текстови се могу пронаћи у свим анализираним новинама.

МАРГИНАЛИЗОВАЊЕ старијих жена у визуелном представљању очигледно је у односу на старије мушкарце, јер се на 44,5% фотографија представљају старији мушкарци сами, а тек у 8,6% текстова старије жене саме. Старији се појављују и у групи различитих генерација (16,8%) или у групи само старијих особа (7,2%).

БЕОГРАДИЗАЦИЈА Србије (иако су анализирана само београдска издања) ипак је видљива по територијалном распореду текстова према местима на која се односе, јер се у 54,4% текстови односе на престоницу, а онда се у 27,3% уочава окренутост ка темама из света, и тек у 3–5% текстови говоре о старијима у целој Србији, о старијима у већим/мањим градовима или у селима. Занемаривање

старијих људи у руралним подручјима видљиво је у свим новинама, али је занимљиво да се у озбиљнијим новинама чак није могао пронаћи ниједан текст који је говорио о селима.

Наслов једног од таблоидних текстова који се односи на претоницу постављен је на насловну страну „Курира“ 24. децембра 2015. године. Он се односи на старије жене које на улици продају своје ручне радове.

Приказ 1, Са насловне стране „Курира“ од 24. децембра 2015.

Кривица је персонализована и усмерена на личност градоначелника Синеше Малог. Потенцира се нехуманост самог градоначелника због кажњавања старијих жена које зарађују новац продајом ручних радова на улици.

ИМЕНОВАЊЕ и идентификовање старијих особа није ни добро ни професионално: наиме, у 5% су жртве именоване, а у 1% су именовани потенцијални кривци, чиме се крше одредбе Кодекса новинара Србије које говоре о неопходности заштите приватности идентитета као и претпоставке невиности. Жртве су именоване највише у „Вечерњим новостима“ и „Куриру“, а потенцијални кривци/насилници у „Блицу“. У Кодексу новинара Србије јасно пише:

„Новинар је дужан да поштује правило претпоставке невиности и не сме никога прогласити кривим до изрицања судске пресуде.

Смернице:

- Медији су дужни да поштују право претпоставке невиности и да штите приватност и идентитет осумњиченог или починиоца, чак и у случају признања кривице.
- Заштита приватности и идентитета подразумева не само заштиту имена (означавање осумњиченог иницијалима), већ и заштиту других података који би могли да упуте на његов идентитет: фотографија, адреса, опис изгледа, брачно стање, социјални статус, припадност некој групи, имена суседа, рођака и пријатеља.
- Жртве и осумњичени често нису свесни моћи медија. Новинар је обавезан да то узме у обзир, те да не злоупотребљава незнање својих саговорника.
- Уколико жртва неког кривичног дела пристане на разговор, новинар не сме да на основу тог разговора открије идентитет жртве или евентуалног починиоца.
- Уколико извештава о почињеном кривичном делу, новинар мора да буде на опрезу да, у разговору с евентуалним сведоцима, не обелодани идентитет жртве, односно идентитет и право на претпоставку невиности осумњиченог.
- Новинар мора да има у виду могућност злоупотребе и манипулације којима могу да га изложи тобожње жртве одређених кривичних дела.⁷

Тако се у „Вечерњим новостима“ појављује текст под сензационалистичким и непримереним насловом „Силовало и задавио старицу, добио 37 година“, у коме није испоштована ниједна смерница овог дела Кодекса: обелодањена су имена починиоца и жртве, не постоји позивање на претпоставку невиности, објављене су фотографије. Тоналитет целог текста, и у наративном и у визуелном смислу, преноси атмосферу односа монструм – жртва у маниру хорор филмова.

⁷ Кодекс новинара Србије. Преузето 18. 11. 2016. са: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/kodeks-novinara-srbije>

Приказ 2, Наслов текста из „Вечерњих новости“ од 9. децембра 2015.

На сличан начин „Блиц“ извештава о кривци старије женске особе, поново откривајући идентитет кривца и жртве. И овде је објављена фотографија. Наслов није само сензационалистички, већ и дискриминативан. Недопустиво је да се особи, чак и ако је потенцијални починилац кривичног дела, додели епитет *снајпер-баба*.

Приказ 3, Наслов из „Блица“ од 22. децембра 2015.

Иако се у тексту из „Курира“ поштују неке од смерница Кодекса, текст је написан у сасвим сензационалистичком тону како би се привукла пажња читалаца, те сам наслов имплицира агресивност, непристојност и неодговорност старијих људи. У овом случају непотребно је истицати да је особа женског пола старија од 65 година – баба. Међутим, у „Куриру“ је то веома често. На истом месту налази се и текст о потенцијалној кривизи познате водитељке и жртви пешаку старијем од 65 година. Овде је видљиво прекршен Кодекс, али за разлику од претходног текста где се употребљава реч *баба*, сада се не наглашава назив *geda* за особу мушког пола старију од 65 година.

Приказ 4, Текст из „Курира“ од 16. децембра 2015.

Закључак

У складу са општим јавним интересом, поштовање и разумевање старијих људи, као и заштита њихових права умногоме зависе од професионализације медијског извештавања и унапређивања етичких стандарда у новинарству. Међутим, препреке за (и даље спору) промену набоље у овој сфери остају незаинтересованост новинара за додатна усавршавања, неразумевање уредника за потребе новинара изван уског оквира свакодневних новинарских активности, политички притисци, комерцијални аспекти медија, незаустављив тренд таблоидизације и устаљена рутина новинарске праксе.

Зато је видљиво како скоро да не постоје продубљени истраживачки новинарски текстови, како се наслови често разликују од онога што у текстовима пише, како се не консултује више извора и како се не покривају све релевантне области. Врло поразно делује чињеница да се, и поред медијске невидљивости старијих особа, чак једна четвртина текстова односи на славне особе које нису из Србије. Помињањем старијих људи уз непоштовање етичких норми у црној хроници и дневно-политичким темама, јавности се намеће искривљена представа о сложености живота и положаја старијих особа у Србији. Подсетићемо још једном на податке са почетка овог рада о тренду старења у свету и у Србији. Како људи живе дуже (а разлози за то се могу пронаћи у медицинским достигнућима, развоју технологија и промени животних стилова), број старијих људи се из године у годину и из деценије у деценију стално повећава. То није карактеристично само за Србију, већ и за Европу и за цео свет. Трендови старења су препознати, њима се баве велике светске и европске организације и институције, али је важно нагласити да постоје бројни демографски, економски, политички, здравствени, социјални, психолошки и културни изазови у вези са тим. То је врло вероватно највећа друштвена промена 21. века. Уколико је медији, као значајни савремени друштвени агенси, не препознају на прави начин, њихов утицај на последице које оваква промена носи биће негативан и неодговоран. Из тог разлога, иницирамо и потенцирамо истраживања која ће продубити релацију јавност – старији људи – медији.

Референце:

- A look at the lives of the elderly in the EU today. (2015). Preuzeto 12.11.2016. sa: <http://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/elderly/index.html>
- Branković, S. (2009). *Metodi iskustvenog istraživanja društvenih pojava*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Девеџић, М., Стојиљковић Гњатовић. (2015). *Демографски профил старијих становника Србије*. Београд: Републички завод за статистику.
- Eurostat (2016). *Population structure and ageing*. Preuzeto 18. 10. 2016.

- sa: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing
- *Кодекс новинара Србије*. Преузето 18. 10. 2016. са: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/kodeks-novinara-srbije>
 - Маринковић, И. (2013). Попис становништва 2011: Основне структуре популације Србије. *Демографски преглед*, бр. 47. Преузето 18. 10. 2016. са: <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/Demografski%20pregled/2013/47%20Popis%20stanovnistva%202011.Osnovne%20strukture%20populacije%20Srbije.pdf>
 - Милосављевић, Љ. (2013). Зашто су намћори отишли из комшилука? Представљање старости у домаћој телевизијској реклами: поновљено истраживање, *Етноантрополошки проблеми*, бр. 8, свеска 1, год. 8.
 - *Population ageing in Europe: facts, implications and policies*. (2014). Преузето 18. 10. 2016. са: https://ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/policy_reviews/kina26426enc.pdf
 - Симеуновић Бајић, Н., Манић, Љ. (2011). Невидљива генерација: стари у штампаним медијима у Србији, *Геронтолоија*, Београд, 2/2011, стр. 56-68.
 - *World Population Ageing* (2015). Преузето 18. 10. 2016. са: www.un.org/en/development/desa/population/.../pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf

Nataša Simeunović Bajić
Ljiljana Manić
Faculty of Culture and Media
John Naisbitt University
Belgrade

THE ANALYSIS OF MEDIA CONTENT ON THE ELDERLY

Summary: This paper presents the results of the research of the content of the most influential daily press in Serbia on the topics of old age, ageing and the elderly. The sample consisted of 14,199 texts published from December 1 to December 31, 2015. All persons older than 65 were subsumed under the term 'the elderly'. That did not only include ordinary elderly people, but also all famous people over 65 in Serbia and

worldwide. Continuous changes within the political, social and economic context lead to different answers and the adaptation of the media, which, today in Serbia – taking into consideration the number of the elderly and the phenomenon of population ageing – do not sufficiently detect matters pertaining to the elderly, ageing and old age. In fact, the elderly remain almost invisible in electronic and printed media. On the other hand, when they are visible, they are often represented stereotypically, alongside countless prejudice about their inferiority, passivity and undesirability.

Key words: media content, media representation, daily press, ageing, Serbia, content analyses

УДК 316.774-053.9(497.11)
316.728-053.9:654.197(497.11)

Нада Сенић
Славица Јосифовић
Центар за истраживање
јавног мњења, програма и
аудиторијума
Радио-телевизија Србије
Београд

Ставови јавности о старости и представљању старијих особа у медијима

Сажетак: У раду су представљени резултати емпиријског квантитативног истраживања о важној друштвеној теми на репрезентативном узорку од 1200 пунолетних грађана Србије. Предмет истраживања су били ставови грађана Србије о старости и старијим особама, њиховој заступљености и начину представљања у медијима, као и комуникацијском понашању израженом кроз седмични обим аудиторијума телевизије, радија, дневне штампе и интернета. Циљ је био да се унапреди извештавање у медијима о старости и старијим особама, да се сагледа сложеност њиховог живота и да се допринесе бољем разумевању њихових потреба. Резултати показују да већина грађана Србије мисли да се у медијима не говори довољно о важним проблемима с којима се сусрећу старије особе.

Кључне речи: истраживање, јавност, старије особе, медији, Србија

Увод

Удео старије популације у становништву Европске уније је 18,5%¹. Процењује се да ће до 2030. године четвртина Европљана имати више од 65 година, а посебно ће порасти број особа старијих од 80 година. У Србији скоро сваки пети становник (17,4%) има 65 и

¹ Политика стерења, Извод из политике старења UNECE, бр. 4, 2009. Преузето 12. 12. 2016. са: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/oblast-starenja/politika-starenja/IZVOD%20UNECE%204.pdf>

више година. Према подацима Глобалног индекса старења² којим се мери сигурност прихода, здравствени статус, позитивни лични капацитети и позитивни елементи окружења за старију популацију, Србија је на 66. месту у свету.

Суочени смо са повећаним биомедицинским, психолошким и социјалним проблемима који прате старије животно доба и обавеза је друштва да одговори на те промене, не само кроз одређене државне институције већ и преко медија, који заузимају значајно место у животу људи, посебно у старијој популацији. Истраживања масовних комуникација показују да старије особе највише слободног времена проводе уз телевизију – просечно седам и по сати, а чине и велики део читалачке публике дневних новина и аудиторijума радија.

Центар РТС-а за истраживање јавног мњења, програма и аудиторijума је на репрезентативном узорку становника Србије (18+) спровео истраживање *Ставови јавности о старости, и представљању старијих особа у медијима*.

Методологија

Предмет истраживања су ставови грађана Србије о старости и старијим особама, њиховој заступљености и начину представљања у медијима, као и комуникацијско понашање изражено кроз седмични обим аудиторijума телевизије, радија, дневне штампе и интернета.

Циљ је да се унапреди извештавање у медијима о старости и старијим особама, да се сагледа сложеност њиховог живота и да се допринесе бољем разумевању њихових потреба.

Метод који је коришћен јесте интервју техником телефонске анкете уз подршку рачунара (САТИ – Computer Assisted Telephone Interviewing).

Инструмент испитивања је полустандардизовани упитник (питања са одговорима отвореног и затвореног типа) са идентификационим подацима (пол, године старости и степен образовања). Упитник је јединствен за све испитанике, осим у деловима који се

² Организација Help Age International уз помоћ Популационог фонда Уједињених нација објављује Глобални индекс старења; резултати су из 2015. године.

односе само на старију генерацију и сегментиран је према предмету испитивања.

Оквир узорка чини база телефонских бројева регистрованих на физичка лица – укупно 1.200 испитаника. На сваком телефонском броју анкетирани је један члан домаћинства са 18 или више година. Тип узорка је стратификовани вишеетапни. Основне стратуме чине велике територијалне целине: Војводина, Београд, централна и западна Србија и источна и јужна Србија. У оквиру сваког од тих стратума дефинисани су урбани и рурални субстратуми, што даје укупно осам стратума. Подаци се односе на пунолетне становнике Србије, без Косова и Метохије. Узорак дозвољава исказивање и анализу података према подручјима, полу, старосним кохортама и степену образовања.

Испитивање је спроведено у марту 2016. године.

ОСНОВНИ НАЛАЗИ

1. Већина грађана Србије (63,7%) мисли да се у медијима не говори довољно о важним проблемима с којима се сусрећу старије особе. Истичу да је много више негативних, него позитивних вести.
2. Старије особе кажу да се у медијима мало говори и пише о пензионерима и старијим људима; посебно се мало пажње посвећује усамљеним, болесним и онима који су лошег материјалног стања. Предлажу да се у медијима чешће пише и говори о старијима који су урадили нешто значајно у прошлости и да би требало њихово искуство пренети младима. Такође, мисле да би било корисно направити емисију у којој би заједно учествовали стари и млади.
3. Грађани Србије не показују дискриминаторски став према старијој популацији. Млађа и средња генерација има позитивнији став према старијим особама, док старији у већем проценту од осталих мисле да је њихово време прошло, да су све мање креативни и продуктивни.
4. Припадници свих генерација у већини су сагласни да су старији људи усамљени. Такав став је најзаступљенији (53,5%) код оних који имају 65 и више година.
5. Сваки други грађанин Србије (50,4%) има утисак да млади у довољној мери не поштују старије особе.

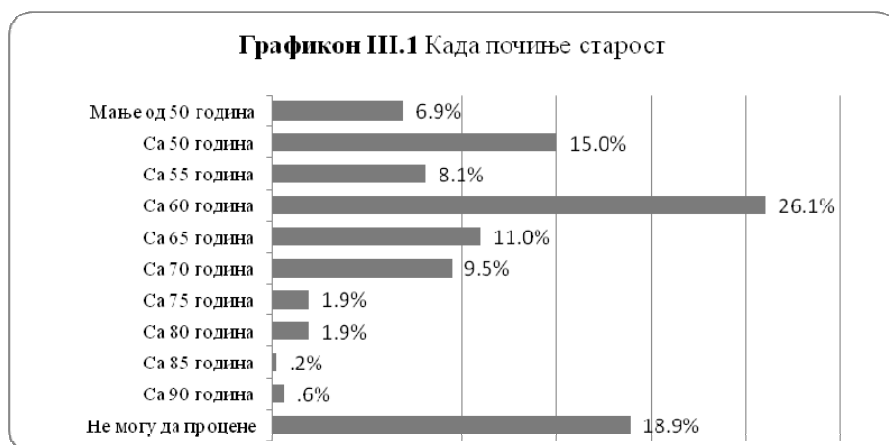
6. Највећи проблеми с којима се суочава млађа генерација (од 18 до 39 година) јесу недостатак пара (16,4%) и незапосленост (14,8%). Генерацијама од 40 до 64 године највећи проблем представља недостатак пара (24,7%) и брига о деци (12,0%), а старијима са 65 и више година на првом месту је проблем лошег здравља (20,6%), а потом недостатак пара (16,0%).
7. Око две трећине пунолетних грађана Србије чита дневне новине барем једном седмично, а нешто ређе од осталих, старија популација са 65 и више година. Припадници млађе и средње генерације најчешће читају „Блиц“, а старији „Вечерње новости“, „Политику“ и „Блиц“. Око 20% грађана током седмице чита више дневних новина.
8. Половина пунолетне популације у Србији користи интернет барем једном седмично: најчешће млађи од 18 до 39 година (94,3%), затим средња генерација од 40 до 64 године (56,4%), а најмање старији са 65 и више година (16,0%). Најпосећеније су друштвене мреже и онлајн медији.
9. Старији мисле да медији врло мало или уопште не говоре и не пишу о људима који живе слично њима (58,6%) и да врло ретко истичу позитивне примере. Телевизија је њихов медиј преко којег би највише волели да се информишу о важним питањима (62,4%).
10. Одговори грађана о граници почетка старости су дисперзивни. Одређују је негде између 50. и 70. године. За млађу популацију то је 60 година и мање, а за остале 60 година и више.
11. Већина старијих (75,2%) није активна у удружењима, клубовима или било којој другој организацији. Сваки десети старији грађанин ради неки плаћени посао, а сваки други има хоби – углавном у кућним условима.
12. Теме о старости и старијим особама честе су у разговорима са блиским особама у свим генерацијама; посебно о томе причају они који се приближавају граници старости (74,9%) или имају старије особе у свом окружењу (популација од 40 до 64 године).
13. Већина грађана се не боји старости. Ипак, међу старосним категоријама постоје разлике – нешто више од осталих старости се боје млађи од 18 до 39 година (21,7%), него они од 40 до 64 године (12,0%) и са 65 и више година (10,4%).

14. Већина млађе популације своје здравље оцењује одличним (61,5%), а средња и старија генерација осредњим (56,4% и 58,6%).
15. Половини наших грађана (50,6%) религија је веома важна у животу, док јој остали не придају већу важност (19,2%) или им уопште није важна (27,7%).
16. Већина популације оцењује своје материјално стање осредњим (65,0%), сваки пети лошим (19,0%), а 6,6% одличним.
17. Старији грађани углавном живе у двочланом домаћинству (31,1%) или сами (29,8%). У вишечланим домаћинствима са пет и више чланова живи 17,1% старијих, са три члана 13,7%, а са четири члана 8,3%. Жене у много већем проценту (37,5%) него мушкарци (15,5%) живе саме.

СТАВОВИ ГРАЂАНА СРБИЈЕ О СТАРОСТИ И СТАРЕЊУ

1. Граница старости

Да бисмо дошли до сазнања о томе како грађани перципирају старост и старије особе, најпре смо пошли од одређивања границе старости. Испитаници различито дефинишу почетак старости или не могу да је одреде. Иако су одговори различити а распон процене релативно велик, ипак се издваја већа група (26,1%) која мисли да смо стари када напунимо 60 година (Графикон III.1).

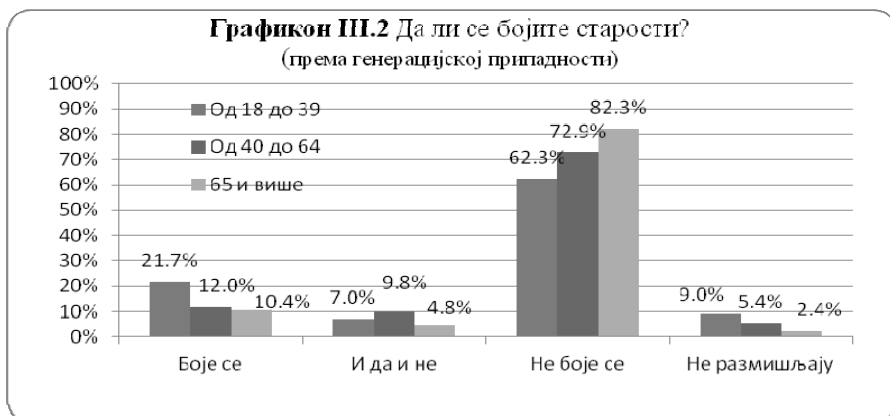

Границу старости теже процењују припадници средње и старије генерације, док је међу млађима много мање неодлучних.

Млађи чешће кажу да је то 60 и мање година, а старији 60 и више година. Образованији мисле да старост почиње нешто касније него испитаници са основном и средњом школом. Нема статистички значајних разлика према полу.

2. Геронтофобија

Већина грађана Србије се не боји старости, посебно средња (72,9%) и старија генерација (82,3%). Популација од 18 до 39 година боји се старости нешто више од осталих (Графикон III.2); претпостављамо да је то последица недовољног знања и неинформисаности и, по природи ствари, неискуства о старости и старењу.

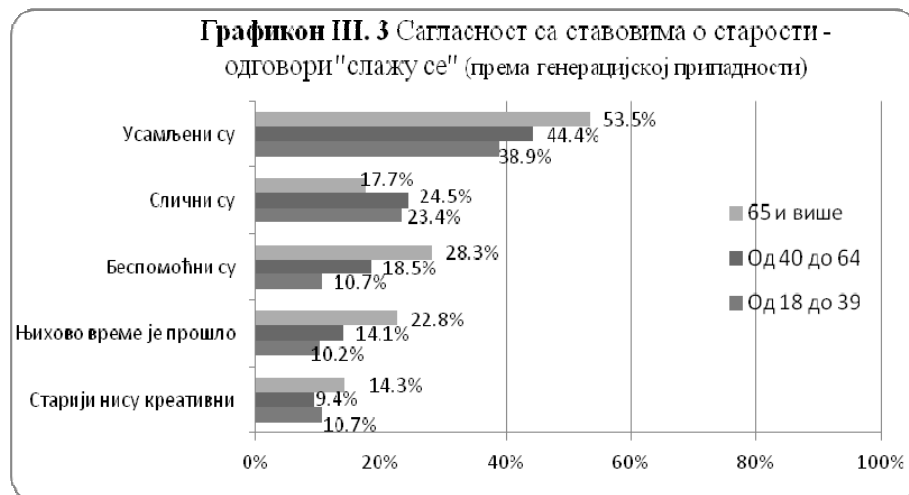

3. Стереотипи о старијим особама

Стереотипи о старости и старењу постоје, у већој или мањој мери, у свим културама. Најчешће су повезани са уопштеним мишљењем о губитку психо-физичких способности или менталној и физичкој спорости старијих људи. Резултати нашег истраживања показују да код нас ти стереотипи нису у знатнијој мери раширени и да преовлађују позитивни ставови о старијим људима.

Млађа и средња генерација има позитивније мишљење о старијима него они сами о себи. У свим генерацијама највећи је степен сагласности са ставом да су старији људи усамљени. Нешто чешће од

осталих (53,5%) то наводе управо припадници старије популације (Графикон III.3).

4. Да ли млади поштују старије особе

У свакодневном животу се може чути да млади не поштују старије особе. Такву перцепцију има и сваки други грађанин Србије (50,4%). Нешто више од трећине је неодлучних јер мисле да неки млади поштују старије, а неки не. Само 12,1% каже да они у довољној мери то чине. Нема статистички значајне разлике у одговорима према социо-демографским обележјима (Графикон III.4).

5. Да ли се са блиским особама разговара о старости и старијим особама

О старости и старењу већина испитаника разговара са својим пријатељима, колегама и рођацима. Та тема је заступљена у разговорима свих генерација, али је најчесталија (74,9%) код оних који се приближавају или су близу границе старости (Графикон III.5).

6. Самопроцена здравља

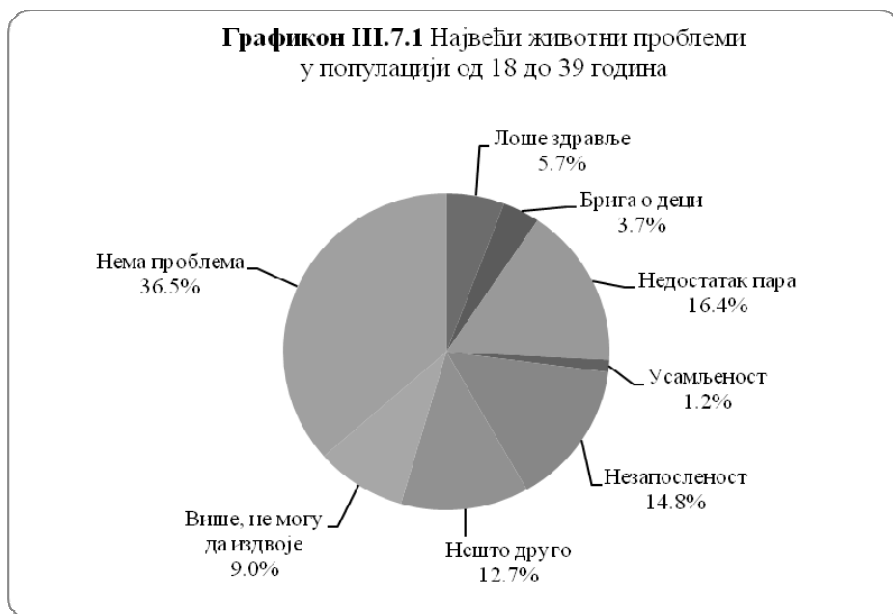
Одличним најчешће своје здравље оцењују млађи (61,5%), а популација од 40 до 64 и са 65 и више година као осредње (56,4% и 58,6%). У групи старијих највише је, у поређењу са млађим старосним категоријама, оних који своје здравље оцењују лошим (25,0%) (Графикон III.6).

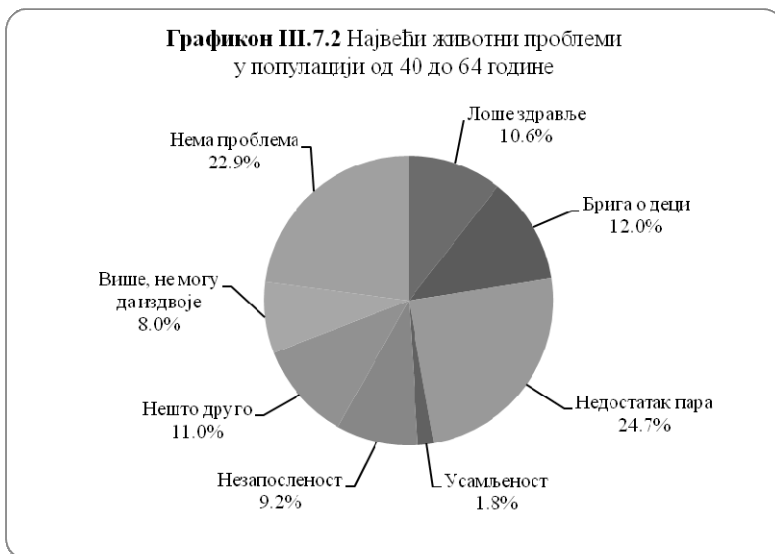
7. Животни проблеми

Више од две трећине грађана Србије наглашава да тренутно има животних проблема. Највише то истиче средња генерација од 40 до 64 године (77,1%), следе старији са 65 и више година (73,6%) и млађи од 18 до 39 година (63,5%).

Тренутно највећи проблеми популације од 18 до 39 година су недостатак пара (16,4%) и незапосленост (14,8%) (Графикон III.7.1).

Највећи проблем испитаника од 40 до 64 године је недостатак пара (24,7%), затим брига о деци (12,0%), лоше здравље (10,6%) и незапосленост (9,2%) (Графикон III.7.2).

Животни проблеми који најчешће погађају старију генерацију су лоше здравље (20,6%), недостатак пара (16,0%), усамљеност (10,4%) и брига о деци (8,5%) (Графикон III.7.3).

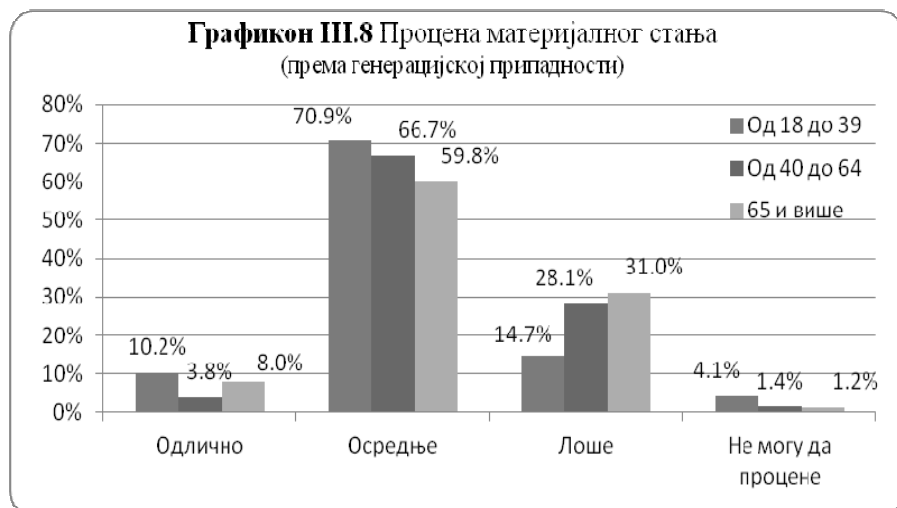
Међу одговорима *нешто друго* (којих је укупно 11,1%), појединачно најчешће навођени проблеми су: лоше друштвено-политичко стање у Србији, неизвесност у земљи и свету, смрт члана породице, немање деце, син или ћерка који нису ожењени или удати, животне

трауме, избеглички живот, отуђеност, наркоманија, развод, породични и међуљудски односи, љубавни проблеми, брига о старима, насиље у породици, стамбени и пословни проблеми, недостатак времена, испити и учење.

8. Самопроцена материјалног стања

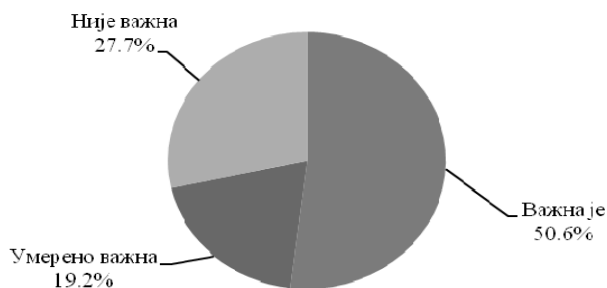
У свим старосним групама највише је оних који своје материјално стање процењују као осредње. Око трећине припадника средње (28,1%) и старије популације (31%) истиче да је њихово материјално стање лоше, док је таквих одговора дупло мање у популацији од 18 до 39 година.

У свим старосним категоријама најмање је оних који изјављују да је њихово материјално стање одлично. Међу њима, највише је млађих (10,2%), па старијих (8,0%), а најмање испитаника у групи од 40 до 64 године (Графикон III.8).

9. Религиозност

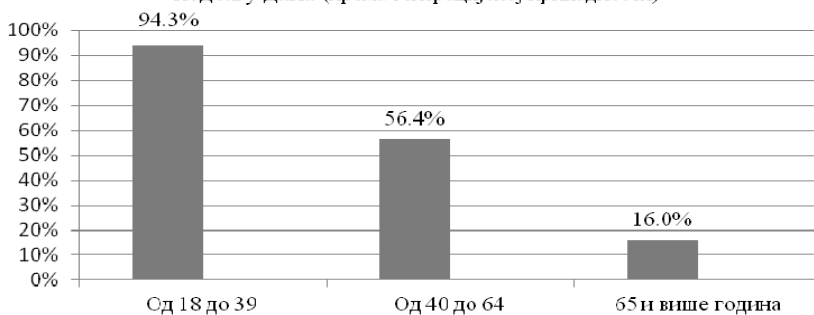
Сваком другом грађанину Србије (50,6%) религија је важна у свакодневном животу, сваком петом је умерено важна (19,2%), док за 27,7% нема значаја (Графикон III.9). Према социо-демографским обележјима не постоји статистички значајна разлика у одговорима.

Графикон III.9 Важност религије

КОРИШЋЕЊЕ МЕДИЈА

1. Посећеност интернета

Половина пунолетне популације у Србији користи интернет барем једном седмично. Најпосећенији сајтови су друштвене мреже и онлајн медији. Значајне статистичке разлике у коришћењу интернета уочавају се према генерацијској припадности и степену образовања. Барем једном седмично интернет користи више од 90% популације од 18 до 39 година, сваки други припадник средње генерације (56,4%) и тек сваки шести старији грађанин (16,0%) (Графикон IV.1.1).³

Графикон IV.1.1 Удео корисника интернета у последњих недељу дана (према генерацијској припадности)

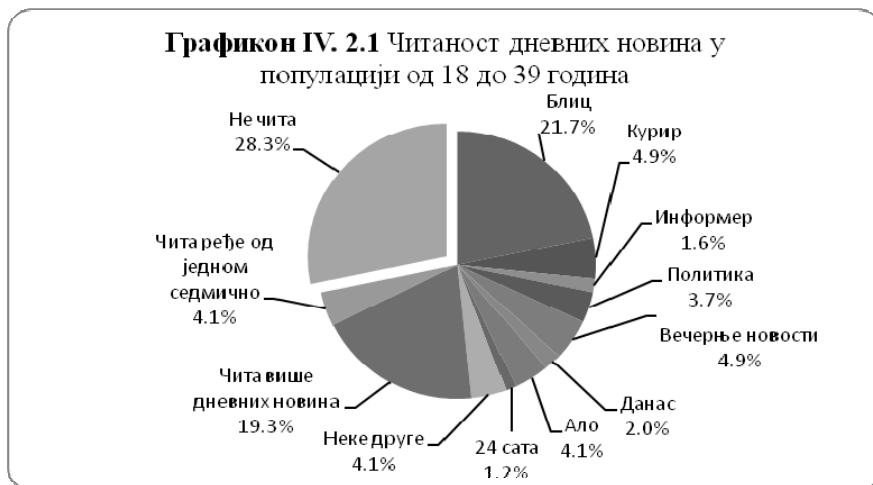
³ У Немачкој, на пример, 24% жена и 47% мушкараца са 65 и више година користи интернет (Lehr/Felcher 2008). Политика стерења, Извод из политике старења UNECE, бр. 4, 2009. Преузето 12. 12. 2016. са: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/oblast-starenja/politika-starenja/IZVOD%20UNECE%204.pdf>

Према степену образовања, интернет најчешће користе особе са завршеном вишом школом или факултетом (76,9%), затим са средњом школом (53,6%), а најмање са незавршеном и завршеном основном школом (14,1%) (Графикон IV.1.2).

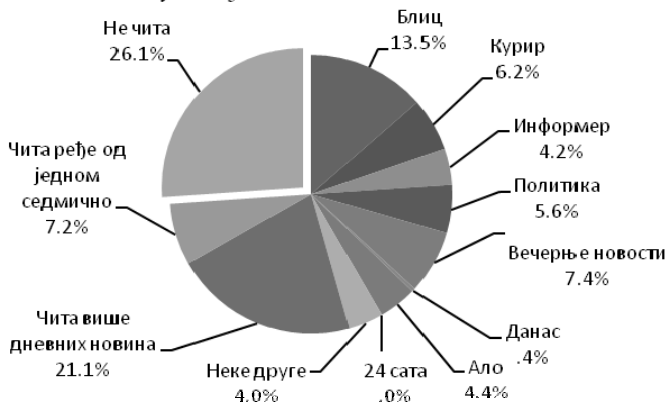

2. Читаност дневне штампе

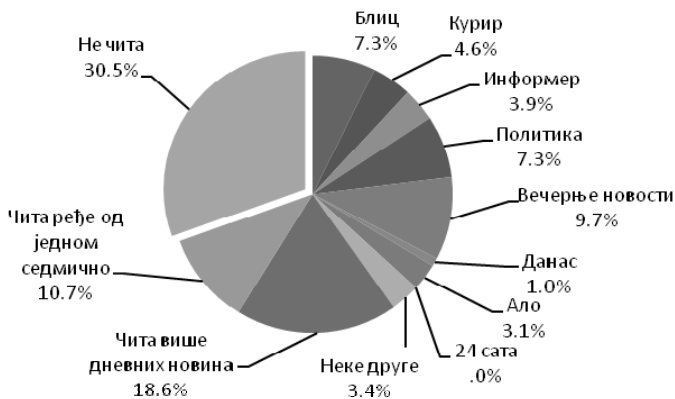
Млађа (21,7%) и средња генерација (13,5%) најчешће чита „Блиц“, а старији „Вечерње новости“ (9,7%), „Политику“ и „Блиц“ (по 7,3%). Сваки пети припадник све три генерације чита више дневних новина седмично, а око трећине не чита, међу којима је највише оних са 65 и више година (Графикон IV.2.1 – IV.2.3).

Графикон IV. 2.2 Читаност дневних новина у популацији од 40 до 64 године

Графикон IV. 2.3 Читаност дневних новина у популацији са 65 и више година

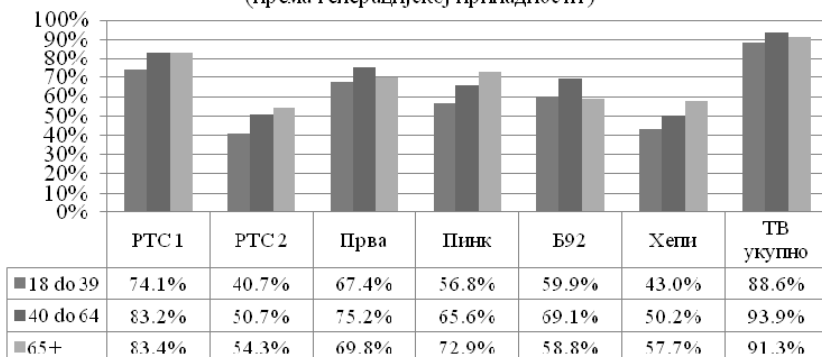

3. Гледаност телевизије

Седмично, скоро 90% пунолетних грађана Србије гледа телевизију. Први програм РТС-а је у свим старосним категоријама најгледанији ТВ програм у Србији (подаци су за првих пет месеци 2016).

Поред РТС-а 1, за млађу и средњу популацију најгледанија је ТВ Прва (67,4%, 75,2%), а за старије ТВ Пинк (72,9%) (Графикон IV.3).

Графикон IV.3 Гледаност телевизије - викли рич
(према генерацијској припадности)

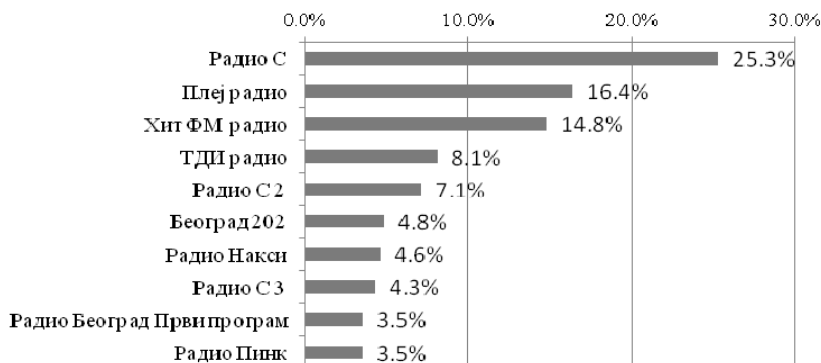
Извор: Nielsen Audience Measurement

4. Слушаност радија

Нешто више од 50% пунолетних грађана Србије слуша радио барем пет минута седмично – највише Радио С (подаци су за прва четири месеца 2016).

Седмични аудиторијум радија у популацији од 18 до 39 година је 67,6%, а у генерацији од 40 до 64 године 51,6%. Они најчешће слушају Радио С (Weekly Reach: 25,3% и 17,9%). Укупни седмични аудиторијум радија у старијој популацији је 33,0%, а највише слушају Први програм Радио Београда (13,4%) (Графикон IV.4.1 – IV.4.3).

Графикон IV.4.1 Најслушаније радио станице
(викли рич) у популацији од 18 до 39 година

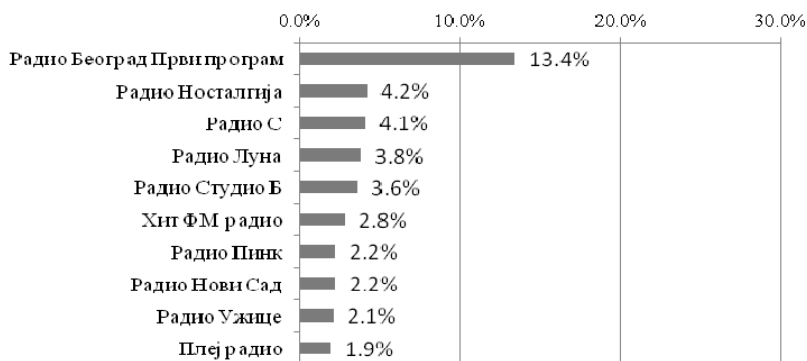
Извор: Ipsos

Графикон IV.4.2 Најслушаније радио станице у популацији од 40 до 64 године

Извор: Ipsos

Графикон IV.4.3 Најслушаније радио станице у популацији са 65 и више година

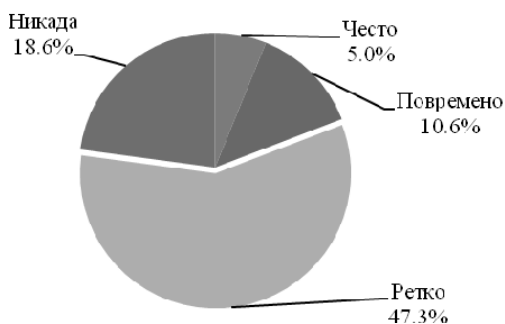
Извор: Ipsos

ЗАСТУПЉЕНОСТ СТАРИЈИХ ОСОБА У МЕДИЈИМА

Теме о старијим људима нису у довољној мери заступљене у медијима. Тако мисле припадници свих старосних категорија – чешће генерације од 18 до 39 година и од 40 до 64 године него старији (Графикон V.1).

Графикон V.1 Заступљеност тема о старијима у медијима (према генерацијској припадности)

Анкете потврђују и да у медијима нема довољно позитивних примера о старости и старијим особама. Сваки други грађанин Србије одговорио је потврдно на питање *Да ли познајете старију особу која своју старост ироживљава онако како бисте ви волели?* А на питање *Колико се о таквим особама говори и више у медијима?* одговарају да је то ретко (47,3%) или никада (18,6%) (Графикон V.2).

Графикон V.2 Заступљеност позитивних примера старијих у медијима

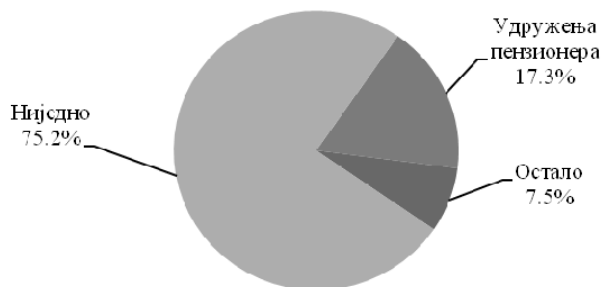
ДРУШТВЕНА ИНТЕГРАЦИЈА СТАРИЈИХ ОСОБА

1. Активности у удружењима и организацијама

Старије особе се на више начина могу укључити у друштво, кроз учешће у активностима различитих удружења и клубова, а могу бити и радно и волонтерски активне. Чињеница је да те активности доприносе квалитетнијем животу старијих особа.

Међутим, налази нашег истраживања показују да три четвртине (75,2%) старијих не учествује у раду удружења, клубова или било којих других организација. Тек сваки пети је активан и то најчешће у Удружењу пензионера (17,3%), а остали (7,5%) наводе неке друге активности (Удружење преводилаца, СОС телефон, спортски клуб, шах клуб, ловачки клуб, Југословенско-српски клуб, Коло српских сестара) (Графикон VI.1).

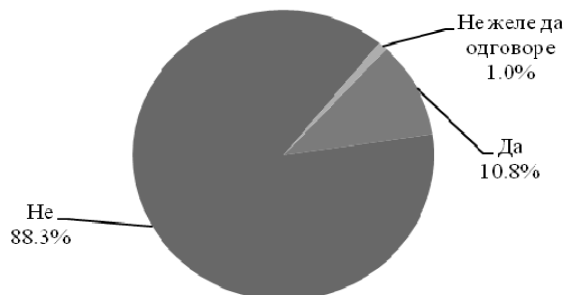
Графикон VI. 1 Друштвене активности старије популације

2. Радно ангажовање

Већина припадника старије популације (са 65 и више година) није радно ангажована (88,3%), а сваки десети (10,8%) изјављује да ради неки плаћени посао (Графикон VI.2).

Графикон VI. 2 Радно ангажовани у старијој популацији (плаћени посао)

3. Хоби

Старији слободно време радије проводе бавећи се хобијем него да учествују у друштвеним активностима организација и клубова. Свака друга особа (51,7%) са 65 и више година има неки хоби (Графикон VI.3). Најчешће наводе ручни рад (19,0%), пољопривреду, повртарство, баштованство (14,8%), читање књига (13,5%), шетњу и рекреацију (13,1%). Има и оних који слободно време проводе у сликању, обради дрвета, енигматици, игрању шаха, гајењу голубова, пчела и кућних љубимаца, лову и риболову, кувању, изради родослова, алтернативној медицини, слушању музике или су чланови хора и музичких секција.

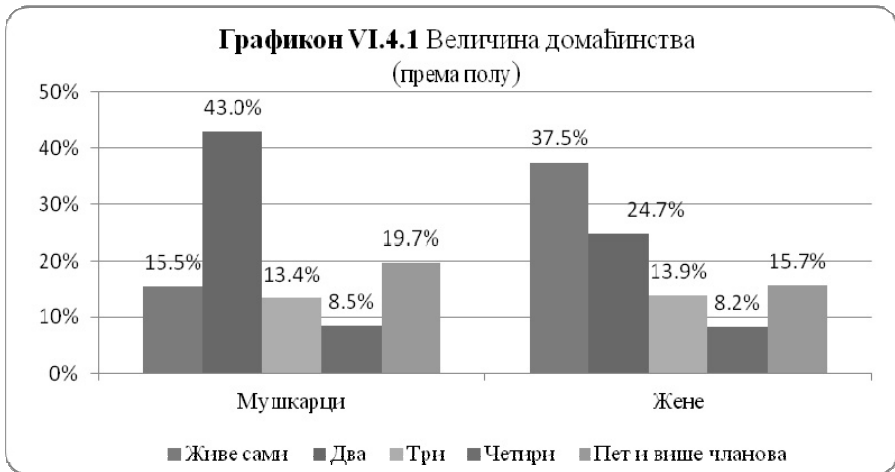

4. Структура домаћинства према броју чланова

Скоро сваки трећи припадник старије популације живи у дво-чланом домаћинству (31,1%), или у самачком (29,8%), а остали у домаћинствима са три или више чланова (39,1%).

Уочавају се значајне статистичке разлике према социо-демографским обележјима: више је жена (37,5%) које живе саме него мушкараца (15,5%). Слично је и у Европи (према подацима UNDE-SA)⁴ – 35% жена и 13% мушкараца са 65 и више година живи само (Графикон VI.4.1).

⁴ Политика стерења, Извод из политике старења UNECE, бр. 4, 2009. Преузето 12. 12. 2016. са: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/oblast-starenja/politika-starenja/IZVOD%20UNECE%204.pdf>

Старији са завршеном вишом школом или факултетом и завршеном средњом школом најчешће живе са још једним чланом домаћинства, а старији грађани са основном школом – сами. Старији са завршеном вишом школом или факултетом много ређе живе у домаћинствима са пет и више чланова, него старији са средњом и основном школом (Графикон VI.4.2).

СТАРИЈИ О МЕДИЈИМА – СТАВОВИ, ПРЕДЛОЗИ, ПРИМЕДБЕ

На крају смо представнике старије доби замолили да дају мишљење, предлоге и примедбе када је реч о представљању њихове генерације у медијима. Њихови одговори су следећи:

- исказују незадовољство заступљеношћу информација из њиховог свакодневног живота у медијима, мисле да се ретко говори и пише о људима сличним њима (*или је о деги или о дојајтсјиву*);
- кажу да треба дати више медијског простора старијим *обичним* људима и њиховом свакодневном животу (*їредстїавїїи обїчан ган једної їензионера*);
- веома их узнемиравају вести о насиљу и криминалу и мисле да у медијима има превише информација о таквим догађајима;
- најчешће предлажу да се у медијима више говори и пише о ниским примањима, помоћи старијима, немоћнима, о лошем животу старијих, о дневним боравцима за старе и сл.;
- предлажу и да се афирмишу позитивни примери, дају корисни савети, више хумора и веселости (*да у јавносїїи буге мање лошїх весїїи о сїїарїма*);
- здравство је тема која их посебно занима (*скуїїи су лекови*), а највише однос лекара и медицинског особља према старијима;
- захтевају више поштовања, пажње и толеранције;
- нису задовољни заступљеношћу старијих особа са села у медијима;
- не говори се о усамљености старијих особа (*мноїо је їїужно шїїо їїуно сїїарїх живї само, нїко нас не їосећује*);
- мисле да старије треба кроз медије мотивисати на креативност и дружење, промовисати физичке активности и у трећем добу;
- кажу да они сами треба да говоре о себи;
- предлажу емисију у којој би учествовали млади и старији заједно, како би се боље разумели; мисле да једни од других могу много тога да науче;
- *да се їомоїне сїїарїїма у везї са корїшїћењем инїтернетїа.*

Телевизија је омиљени медиј старије генерације и највише би волели да се о свим важним питањима која их интересују информира-

шу преко телевизије (62,4%). За исту сврху/услугу ређе наводе дневне новине (9,7%), радио (3,2%) и интернет (2,9%).

Референце:

- Глобални индекс старења, Црвени крст Србије. Преузето 12. 12. 2016. са: http://www.redcross.org.rs/vest-_3668
- Политика старења, Извод из политике старења UNECE, бр. 4, 2009. Преузето 12. 12. 2016. са: <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/oblast-starenja/politika-starenja/IZVOD%20UNECE%204.pdf>

Nada Senić

Slavica Josifović

Center for Public Opinion, Program and Audience Research

Radio Television of Serbia

Belgrade

THE ATTITUDES OF THE PUBLIC TOWARDS OLD AGE AND THE REPRESENTATIONS OF THE ELDERLY IN THE MEDIA

Summary: This paper presents the results of the empirical quantitative research of an important social topic on the representative sample of 1,200 Serbian citizens of age. The research subjects were the attitudes of Serbian citizens towards old age and the elderly, their presence in the media and the way they are portrayed, as well as communication behavior expressed via the weekly scope of the television, radio, daily press and Internet auditorium. The goal was to advance media reporting on old age and the elderly, to perceive the complexity of their life and to contribute to a better understanding of their needs. The results show that most Serbian citizens believe that important problems the elderly encounter are not being spoken about sufficiently in the media.

Key words: public attitudes, old age, media representation, research, Serbia

About the book

The making of this book was financially supported by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia. It is part of a project The Public, the Elderly and the Media. What holds great significance in its forming are the results of a previously conducted project Research on the Influence of Media Reporting on the Public Perception of and Attitude towards the Elderly in Serbia, which was also supported by the same Ministry.

By following constant demographic estimates, it can easily be concluded that the period we live in is a time of population ageing. Since media discourse in the modern world actually represents the discourse of social reality and influences the forming of public opinions, it is extremely important to analyze the link which exists between the public, the media and the older population. The topics the media address greatly influence that which we, as newspaper readers or television viewers, place as focal points of everyday discussion. Since old people are beginning to make up a progressively larger percentage of the overall population in Serbia, other European countries and the world, learning about the position of the elderly and raising awareness of this topic should result in a greater application of ethical standards in reporting on them. Students of journalism participated in the making of the project whose end result is this book. We believe that this will result in their regard for this topic, which guarantees that, in the future, the young, progressive force of society will be more respectful of human rights and the rights of the elderly. Generation gap should be overcome with creative and vital forces; therefore, this book represents not only a part of the recommendation on a more adequate and wider application of ethical media codes, but also a need to attract attention to the potential which the elderly hold for the entire society.

The book consists of six author contributions, which are placed in three separate sections titled: From History, In Modernity, The Results

of Empirical Research. The paper *Old Age in Public and Private Life in 19th Century Serbia* by Ivana Spasović reveals the attitude of the state and press towards old age in the Principality and the Kingdom of Serbia, from the Law on the Pension of Officials which was passed by Mihailo Obrenović in 1841, and other legal acts, to the attitudes of opposition parties and the role of the elderly in private, country and city life. Special attention is paid to the presence of the elderly in Serbian press and literary works in the 19th century. The paper of Tatjana Milivojević – *Old Age in a Crooked Mirror: (A View of) the World which Makes the Wholeness of Duration through the Ages of Life Meaningless* – demonstrates how the modern world and its corresponding value model and discourse annul the meaning of ageing and old age. The cult of youth and the prejudice on old age (ageism) represent two faces of the same matrix which, by making the wholeness of personal duration meaningless, jeopardizes both the young and the old. The paper *Ageism and the Ageist Practice – Reflections on the Social Security of the Elderly in Serbia* describes and expands on the position of the elderly in the social security system in Serbia in light of the prevalent controversies which exist in the public. The basic conclusion of the paper is the existence of the gap between the real position of the elderly in society, on the one hand, and the power which the public ascribes to them, on the other. In the paper of Jasna Veljković, *Reflecting on the Fear of Death in the Elderly Population*, the fear of death is considered a developmental phenomenon which we all face, in different ages and in different ways, depending on our life experiences and personal, environmental and cultural particularities. In old age this fear may be enhanced by the certainty of imminent death, but it can also withdraw completely. This paper analyzes the developmental and psychological aspects of the fear of death within the old population, and includes different attempts of theoretically clarifying this universal human phenomenon. The results of the research on media content are presented in the paper *The Analysis of Media Content on the Elderly* by Nataša Simeunović Bajić and Ljiljana Manić. Continuous changes within the political, social and economic context lead to different answers and the adaptation of the media, which, today in Serbia – taking into consideration the number of the elderly and the phenomenon of population ageing – do not sufficiently detect matters pertaining to the elderly, ageing and old age. In fact, the elderly remain almost invisible in electronic

and printed media. On the other hand, when they are visible, they are often represented stereotypically, alongside countless prejudice about their inferiority, passivity and undesirability. The results of the research on the public opinion are included in the paper *Public Attitude towards Old Age and the Representation of the Elderly in the Media*. A quite significant piece of data from the conducted research is that discriminatory attitude towards the elderly population is not detected in the opinions of Serbian citizens of age. Older citizens believe that people who live like them are rarely talked about and written about, that positive examples are rarely pointed out and that they would mostly prefer to be informed about important matters pertaining to them via television.

By dealing with important topics of the elderly, ageing and old age, the primary goal of this book is to attract the attention of the public, newspapers and editors to the need for a wider and more comprehensive insight into the position, problems and life of the elderly in Serbia. This book represents a modest contribution to initiating and accentuating the necessity for a continuous research practice in the relation the public – old people – the media.

A propos du livre

La publication de cet ouvrage a été soutenue financièrement par le ministère de la Culture et de l'Information de la République de Serbie, dans le cadre du projet portant le même nom (*Le public, les personnes âgées et les médias*). Les conclusions du projet précédent (*Etude de l'influence des rapports médiatiques sur la perception publique des personnes âgées en Serbie*), soutenu par le même ministère, ont apporté une contribution considérable à l'élaboration du présent projet.

Les projections démographiques récurrentes mettent en évidence que l'époque à laquelle nous vivons est marquée par le vieillissement de la population. Etant donné que dans le monde contemporain le discours des médias représente en fait le discours de la réalité sociale et influence la formation de l'opinion publique, l'analyse de la corrélation entre le public, les médias et la population du troisième âge est d'une importance primordiale. Les rapports médiatiques ont une emprise considérable sur ce à quoi nous, lecteurs ou téléspectateurs, donnons la priorité dans nos discussions quotidiennes. Comme les personnes âgées représentent un pourcentage croissant de la population en Serbie, tout comme dans les pays européens et au niveau mondial, une meilleure connaissance de leur situation et la sensibilisation du public sur ce sujet devraient aboutir à une application plus soutenue des normes éthiques dans leur représentation dans les médias. Des étudiants en journalisme ont pris part à la réalisation du projet de ce livre. Nous estimons qu'en participant à ce projet, cette jeune génération qui constitue une force sociale progressive, sera davantage sensibilisée et attachée aux droits de l'homme ainsi qu'aux droits des personnes âgées. Le fossé entre générations doit être surmonté à l'aide de forces créatives et dynamiques. Par conséquent, le présent ouvrage ne contient pas seulement une part de recommandations pour une application plus large et appropriée des codes déontologiques des médias, mais il répond également au besoin d'attirer l'attention sur le potentiel des personnes âgées au sein de l'ensemble de la société.

Cet ouvrage est composé de six contributions d'auteurs, disposées en trois parties : De l'histoire, Dans la modernité et Résultats des recherches empiriques. L'article de Ivana Spasovic, *La vieillesse dans la vie publique et dans la vie privée en Serbie au 19ème siècle* présente l'attitude de l'Etat et de la presse envers la vieillesse au sein de la Principauté et du Royaume de Serbie, depuis l'adoption du Règlement sur les pensions des fonctionnaires, délivré par le Prince Mihailo Obrenovic et d'autres actes juridiques, en passant par les diverses opinions des partis de l'opposition, jusqu'au rôle des personnes âgées dans la vie privée, rurale et urbaine. Une attention particulière est portée à la représentation des personnes âgées dans la presse et la littérature serbe du 19ème siècle. L'exposé de Tatjana Milivojevic, *La vieillesse dans le miroir déformant : (vision) du monde qui détruit l'intégrité de la durée au travers des âges de la vie* dévoile la manière dont le monde contemporain, avec ses valeurs et son discours, anéantit le sens même de la vieillesse et du vieillissement. Le culte de la jeunesse et les stéréotypes sur l'âge (l'âgisme) représentent l'endroit et l'envers d'une même matrice qui, en cassant la totalité de la durée personnelle, met en péril les jeunes ainsi que les personnes âgées. L'article *L'âgisme et sa pratique : réflexions sur la sécurité sociale des personnes âgées en Serbie* fait état de la position des personnes âgées dans le système de sécurité sociale en Serbie, à la lumière des controverses actuelles dominantes. La conclusion principale est qu'il y a un écart important entre la situation réelle des personnes âgées dans la société d'un côté, et du pouvoir que leur attribue le public d'un autre. L'exposé *Considérations sur la peur de la mort dans la population des personnes âgées* de Jasna Veljkovic, observe la peur de la mort en tant que phénomène de développement auquel nous sommes tous confrontés, à des périodes de vie différentes et de manières différentes, selon notre expérience antérieure, nos particularités personnelles et l'influence de notre milieu culturel. Dans la vieillesse, cette peur peut être renforcée par la certitude d'une mort proche, ou bien elle peut se dissiper. L'article analyse les aspects du développement psychologique de la peur de la mort dans la population des personnes âgées, ainsi que les différentes tentatives théoriques d'éclaircissement de ce phénomène humain universel. L'Article de Natasa Simeunovic Bajic et Ljiljana Manic *Analyse du contenu des médias concernant les personnes âgées*, présente les résultats de la recherches de ces deux auteurs. Les changements permanents au sein de

l'environnement politique, social et économique entraînent des réponses et des ajustements variés des médias qui à l'heure actuelle, en Serbie, dans le contexte du vieillissement de la population, ne décèlent pas de manière adéquate le problème des personnes âgées, du vieillissement et de la vieillesse. En fait, les personnes âgées demeurent presque invisibles dans les médias imprimés et électroniques. D'un autre côté, lorsqu'elles sont visibles, elles sont souvent représentées selon les stéréotypes et préjugés communs comme diminuées, passives et inutiles. L'article *L'opinion publique sur la vieillesse et la représentation des personnes âgées dans les médias* présente les résultats du sondage de l'opinion publique sur le sujet du titre. Il est important de souligner que ce sondage révèle l'absence d'opinions discriminatoires des citoyens majeurs de Serbie envers les personnes âgées. Les citoyens âgés considèrent quant à eux que trop peu de place est consacrée à ceux qui mènent une vie semblable à la leur, que les exemples positifs sont rarement mis en avant et qu'ils préféreraient s'informer par le biais de la télévision sur les questions qui les concernent.

Traitant de sujets importants tels que les personnes âgées, le vieillissement ou la vieillesse, le but principal de cet ouvrage est d'attirer l'attention du public, des journalistes et des rédacteurs en chef sur la nécessité d'un examen plus approfondi de la situation, des problèmes et de la vie des personnes âgées en Serbie. L'ambition de ce livre ainsi que sa modeste contribution est de souligner la nécessité et d'engager le processus de recherches continues sur la relation entre le public, les personnes âgées et les médias.

О ауторкама радова

ИВАНА СПАСОВИЋ (Пирот, 1972) завршила је студије историје на Филозофском факултету у Београду (1996), на којем је магистрирала 2003. на Одељењу за Националну историју новог века (комисија у саставу академик Василије Ђ. Крестић, проф. др Радош Љушић и проф. др Војин С. Дабић). Докторску дисертацију одбранила је 2013, такође на Одељењу за Националну историју новог века Филозофског факултета у Београду (комисија у саставу проф. др Сузана Рајић, проф. др Радош Љушић и др Ана Столић). Радила је као професор историје у Економској школи у Земуну и у Историјском архиву у Панчеву (ИАП), а сада је запослена у Архиву САНУ. Школске 2015/2016. предавала је Историју културе и цивилизације на Факултету за културу и медије. Била је члан тима Министарства просвете Републике Србије за израду стандарда за предмет Историја. Коаутор је седам изложби ИАП и једне у сарадњи ИАП и Згодовинског архива Цеље. Аутор је уџбеника Историја за први разред средњих економских школа (2008). Важније монографије: „Банатска војна граница и њено укидање 1872“ (2004), „Страдања у Панчеву и Јабуци за време Другог светског рата“ (2012), „Злата вредне – Образовање женске деце 1874–1918“ (2014), „Четврти сталеж – жена кроз историју“ (2015), „Кнегиње и краљице династија Обреновић и Карађорђевић“ (2016). Са академиком Василијем Ђ. Крестићем написала је књигу „Друштва свога доба – Друштво српске словесности, Српско учено друштво“ (издање САНУ и „Службеног гласника“, 2016). У научним часописима објавила је биографију др Марије Вучетић-Прите (1866–1954), прве жене – лекара у Угарској а друге у српском народу, биографију др Јулије Хлапец-Ђорђевић (1882–1969), прве жене – доктора наука у Аустроугарској, студију о Исидори Секулић као ученици, наставници и јавном раднику, непозната писма Исидоре Секулић и већи број других радова.
ivanajucaimare@gmail.com

ТАТЈАНА МИЛИВОЈЕВИЋ је рођена у Београду, где је завршила основну школу, а гимназију у Француској. Студирала је и дипломирала филозофију на Филозофском факултету у Београду, магистрирала и докторирала на Филозофском факултету Универзитета Ница Софија-Антиполис у Француској. Завршила је Институт за психотерапију и комуникацију ЕТАПЕ (Ница, Француска) и радила као лиценцирани психотерапеут и едукатор. Ванредни је професор на Факултету за културу и медије универзитета „Џон Незбит“. На основним студијама предаје Психологију стваралаштва, Културну антропологију и Етику јавног комуницирања; на мастер студијама Етику, мотивацију и комуникацију; на докторским студијама Студије модерног дискурса, Персоналистичку антропологију и Теорију стваралаштва (на Факултету за уметност и дизајн универзитета „Џон Незбит“). Поред стотинак научних и стручних чланака, објавила је монографију „Мотивација за рад – теорије и стратегије“ (Филип Вишњић, Београд, 2009), филозофску монографију „Léon Chestov – penseur des confins“ (ИЗКС, Сремски Карловци – Нови Сад, 2010), уџбеник „Психологија стваралаштва“ (Мегатренд универзитет, Београд, 2011), уџбеник „Увод у културну антропологију“ (Мегатренд универзитет, Београд, 2012), романе „Нерођен од оца“ (Филип Вишњић, 2009) и „Confessions d'une psychothérapeute“ (на француском, ИКЗС, 2008), који је преведен на српски под насловом „Исповести једне психотерапеуткиње“ (Филип Вишњић, Београд, 2013). Поља интересовања Татјане Миливојевић су филозофска и социокултурна антропологија, етика, психологија стваралаштва, личности и интерперсоналне комуникације, филозофија и психологија медија.
tmilivojevic@naisbitt.edu.rs

НАТАЛИЈА ПЕРИШИЋ магистрирала је и докторирала политичке науке (област социјалне политике) на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Доценткиња је на Одељењу за социјалну политику и социјални рад Факултета политичких наука. Предаје на основним, мастер и докторским студијама. Ангажована је на предметима Системи социјалне сигурности, Социјална политика Европске уније, Социјални рад са старима и Социјални рад са мигрантима. Објављује радове у домаћим и иностраним часописима и зборници-

ма на теме из области пензијског система и старења, здравствене и дуготрајне заштите, тржишта рада, политика усклађивања породичних и професионалних обавеза, социјалне заштите и социјалног укључивања, миграција. Ауторка је две књиге „Социјална политика – изазови и перспективе европеизације“ (издање Задужбине Андрејевић из Београда, 2008) и „Социјална сигурност – појмови и програми“ (издање Факултета политичких наука из Београда, 2016).

natalija.perisic@fpn.bg.ac.rs

ЈАСНА ВЕЉКОВИЋ је дипломирала на Филозофском факултету у Београду на групи за психологију, а специјалистичке и магистарске студије завршила је на Медицинском факултету у Београду у области клиничке психологије и психотерапије. Докторску тезу одбранила је 2007. године из исте научне области на Институту за мултидисциплинарне студије. Радила је у Специјалној болници за неуропсихијатријске болести „Др Лаза Лазаревић“ и у Саветовалишту за брак и породицу Градског Центра за социјални рад у Београду. Била је ангажована на Вишој школи за примењену психологију у Београду, на Академији лепих уметности у Београду и на Високој медицинској школи струковних студија у Ћуприји. Од 2013. запослена је у звању доцента на Факултету политичких наука у Београду на катедри за Социјални рад и социјалну политику на основним и мастер студијама. Предаје такође на Катедри за психологију Филозофског факултета Универзитета Црне Горе у Никшићу. Председник је Удружења за психотерапију парова и породица Србије, члан Удружења ЕМДР терапеута Србије (терапија трауме и трауматских стања), заједно са др Звонком Џокићем кодиректор је асоцијације за едукацију из психодраме (Психодрамски клуб), тренер и супервизор СПА Морено, српске асоцијације за едукацију из психодраме, члан Надзорног одбора СДПС-а (Савез друштава психотерапеута Србије), члан ИАГП-а секције за психодраму (Интернационална асоцијација за групну психотерапију), члан ФЕПТА (Федерација европских тренинг асоцијација психодраме), члан ЕАП-а (Европска асоцијација за психотерапију).

jasna.veljkovic@fpn.bg.ac.rs

НАТАША СИМЕУНОВИЋ БАЈИЋ је доктор културолошких, као и политичких наука, професорка Факултета за културу и медије где предаје предмете на свим нивоима студија, продеканка за науку и студије II и III степена, члан ECREA и Association for Cultural Studies, спољни сарадник Института за новију историју Србије. Објавила је једну монографију националног значаја, три поглавља у монографијама и тематским зборницима реномираних иностраних издавача и више од тридесет научних радова у домаћим и међународним часописима у области медија, комуницирања и културе. Радила је истраживање о старијим људима у европским земљама на Универзитету у Луксембургу. Бави се већ неколико година истраживањима на пољу медијског репрезентовања старијих особа, као и њихове партиципације у друштвеном и културном животу Србије. Ангажована је на два научна пројекта која подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
nsimeunovic@naisbitt.edu.rs

ЉИЉАНА МАНИЋ је доктор комуниколошких наука, продеканка за наставу Факултета за културу и медије и члан Комисије за научно-истраживачки рад Геронтолошког друштва Србије. Наставник је на предметима Маркетинг у култури и медијима, Маркетинг и јавност, Корпоративни идентитет и Оглашавање у медијима. Учествовала је на више конференција и стручних скупова у земљи и иностранству. Аутор је монографије „Непрофитне организације и јавност“ и многих радова објављених у домаћим и међународним часописима из области маркетинга и односа с јавношћу. Резултати њених истраживања о медијском представљању старих, старења и старости у медијима у Србији објављени су у неколико научних радова у земљи и иностранству, од којих је вредно пажње поменути поглавље у зборнику *Social Portret and Media Representation of Elderly in Serbia* (In: National, Regional, European and Global Identities: Convergences and Divergences, Baltatescu, S, Chipea, F., Tiurbe V., Hatos, A., (Ed..), University of Oradea, Oradea, Romania, 2012).
ljmanic@naisbitt.edu.rs

НАДА СЕНИЋ је рођена у Крушевцу 1965. године. Дипломирала је на Филозофском факултету у Нишу на Катедри за социологију. Бави се истраживањима у области масовних комуникација и аутор је бројних пројеката, извештаја и студија публикованих у едицијама Центра РТС-а за истраживање јавног мњења, програма и аудиторijума, где је и запослена.

nada.senic@rts.rs

СЛАВИЦА ЈОСИФОВИЋ је рођена у Дечанима 1959. године. Дипломирала је на Филозофском факултету у Приштини на Катедри за филозофију и социологију. Од 1983. радила је у Радиотелевизији Приштина најпре као истраживач медија, а потом као руководилац Службе Истраживање и развој. Бавила се новинарством и била је аутор и водитељ телевизијских емисија „Научни форум“, „Еколошки круг“, и „Траг“. Од 2007. руководилац је Центра РТС-а за истраживање јавног мњења, програма и аудиторijума. Аутор је многих истраживачких пројеката из области масовних комуникација публикованих у едицијама Центра РТС-а за истраживање јавног мњења програма и аудиторijума.

slavica.josifovic@rts.rs

Регистар имена и појмова

- А
- адолесцент 44
- анализа медијских садржаја 9,
101
- анализа садржаја 61, 63, 101, 104
- баба 113, 114
- БДП 71, 82
- Б
- Београд 13, 14, 17, 20, 22, 110, 121,
133, 149, 150, 151
- Берлински конгрес 15
- Бета Вукановић 14
- Блиц* 7, 105, 106, 108, 110, 111, 113,
122, 131
- В
- вертикална редистрибуција 80,
- Вечерње новости* 7, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113,
122, 131
- Виктор Франкл 37, 38, 39, 46, 54,
55, 56, 57, 90
- вулнерабилност 76
- Г
- геронтологија 33, 34, 37
- геронтофобија 124
- Глас народа* 23, 27
- граница старости 102, 122, 123,
124, 126
- граничне ситуације 90
- Д
- Дабро-досански изшочник* 25, 27
- Данас* 7, 105, 106, 108, 110
- Данијел Левинсон 92, 93
- деда 114
- демографија 66
- дискурс 8, 34, 36, 37, 41, 53, 63, 66,
82, 150
- дневне новине 7, 101, 104, 105,
106, 120, 122, 131
- Други национални извештај о
социјалном укључивању и
смањењу сиромаштва 76,
86
- Ђ
- Ђорђе Јовановић 14
- Е
- Европа 9, 102, 106, 115, 137
- Европска унија 78, 102, 119
- егзистенцијални вакуум 54
- ејџизам 4, 8, 34, 42, 61, 63, 64, 65,
67, 83
- економизам 40, 42

- Ернест Бекер 91
3
- Задња кућа Србија 27
И
- индивидуализам 43, 44
индивидуална структура
живота 92
интернет 51, 54, 119, 120, 122, 130,
131, 139, 140
интроспекција 37, 51
Ирвин Јалом 94, 95, 96
истраживање 4, 7, 8, 9, 20, 21, 36,
37, 39, 45, 51, 56, 57, 62, 72,
99, 101, 102, 103, 104, 105,
116, 119, 120, 124, 136, 152,
153
Ј
- јавни интерес 114
јавно мњење 9, 119, 120, 153
јавност 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 18, 23, 61,
63, 64, 103, 104, 108, 115,
119, 120, 139, 152
јангизам 42
К
- Кнежевина Србија 7, 13, 14, 15,
20, 21, 27
кнез Милош Обреновић 15
кнез Михаило Обреновић 13, 15
Кодекс новинара Србије 111, 112,
114, 116
конзумеризам 42, 43, 49
култивација перцепције 36
- Курир* 7, 105, 106, 107, 109, 110,
111, 114
Л
- лапот 8, 21
Лейтмотив *Мајнице српске* 25
либерализам 83
М
- маргинализација 64, 83
материјализам 39, 40, 41
медији 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 33, 34, 35,
36, 42, 45, 46, 49, 51, 52, 54,
64, 89, 96, 101, 103, 104, 108,
112, 114, 115, 119, 120, 121,
122, 130, 134, 135, 139, 149,
150, 152, 153
медијска публика 104
методологија 37, 90, 104, 120
младизам 42, 49, 50
морталитет 89
Н
- наталитет 35, 89
Национална стратегија
о старењу 78, 79, 103
Невен 26, 27
Никола Пашић 13
новинари 108, 112, 114
ноолошка сфера 37
О
- Општина* 17, 27
Паја Јовановић 14, 22
Пасџир 23

- П*
- пензија 13, 15, 16, 17, 18, 21, 27, 41, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 93, 108
- пензионер 27, 35, 41, 42, 69, 71, 76, 80, 136, 139
- Пол Нистром 43
- Политика* 7, 105, 108, 110
- Први национални извештај о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва 76, 87
- Први светски рат 14, 15, 28
- Прво београдско друштво за гимнастику и борење 19
- предрасуде 34, 65, 101, 103, 104
- природни прираштај 14
- пројекција 35, 43, 86, 102
- Просветни џласник* 17, 24, 27
- Р*
- радио 133, 140
- Режис Дебре 53
- Републички завод за статистику 68, 86, 102
- Роберт Батлер 63
- С*
- Самоуправа* 27
- Светозар Марковић 18
- Светска здравствена организација 62
- социјална девалоризација 39
- социјална заштита 8, 16, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 73, 74, 75, 86, 87, 151
- социјална сигурност 4, 8, 61, 63, 66, 67, 69, 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82, 150, 151
- спекулација 37
- SPSS 105
- Србија 2, 4, 7, 8, 9, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 27, 33, 34, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 83, 89, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 115, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 149, 151, 152
- Српска краљевска академија 14
- Српско учено друштво 14, 18, 19, 27, 149
- Српске илустриране новине* 23
- Српске новине* 17, 19, 20, 26, 27
- старац 18, 24, 25, 40, 51
- старење 8, 9, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 75, 78, 79, 101, 102, 103, 104, 115, 119, 120, 123, 124, 126, 130, 137, 151, 152
- стари 2, 4, 7, 8, 9, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 56, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,

- 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 89, 90,
91, 96, 101, 103, 105, 106,
107, 108, 109, 110, 121, 129,
139, 150, 152
- старије особе 4, 5, 7, 8, 9, 13, 22,
25, 39, 45, 62, 63, 68, 69, 71,
74, 75, 81, 93, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 110,
111, 115, 119, 120, 121, 122,
123, 124, 125, 126, 134, 135,
139, 152
- старији људи 1, 3, 4, 5, 8, 9, 14, 21,
57, 62, 64, 72, 75, 83, 89, 92,
101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 114, 115,
121, 124, 134, 152
- старица 25, 26, 51
- старосна кохорта 77, 78, 121
- старост 4, 5, 7, 8, 9, 13, 15, 16, 18,
21, 23, 24, 25, 27, 33, 34, 36,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56,
62, 63, 64, 67, 72, 77, 78, 80,
89, 90, 93, 101, 102, 103, 119,
120, 122, 123, 124, 126, 135,
152
- Стеван Тодоровић 14
- стереотипи 8, 39, 45, 51, 62, 64, 65,
124
- сцијентизам 36, 37
- Сџармали* 24, 27
- T*
- таблоидизација 114
- телевизија 9, 119, 120, 122, 132,
139, 140, 153
- традиција 21, 33, 34, 37, 49, 106,
114
- У*
- узорак 9, 101, 104, 105, 119, 120,
121
- упитник 120
- Урош Предић 14
- Ф*
- фертилитет 68
- Х*
- хедонизам 43
- хоризонтална редистрибуција 80
- Ц*
- САТИ 120
- W*
- Weltanschauung* 35

Геронтолошко
друштво Србије

Издавачи

Факултет за културу и медије Универзитета „Џон Незбит“
Геронтолошко друштво Србије

Штампа

COLORGRAFX, Београд

Тираж

200

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.774-053.9(497.11)

316.346.32-053.9:070(497.11)"2015/2016"(082)

ЈАВНОСТ, старији људи и медији / [уреднице] Љиљана Манић, Наташа Симеуновић Бајић. - Београд : Факултет за културу и медије Универзитета "Џон Незбит" ; Београд : Геронтолошко друштво Србије, 2016 (Београд : Colorgrafx). - 158 стр. : граф. прикази ; 24 cm

"Ова књига је део пројекта 'Јавност, стари и медији ...'" --> колофон. - Тираж 200. - Стр. 5: Уводна реч / Уреднице. - Стр. 7-9: Предговор / Драгана Динић. - About the book = A propos du livre: стр. 141-147. - О ауторкама радова: стр. 149-153. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries. - Регистар.

ISBN 978-86-7747-550-5 (ФКМУЏИ)

а) Масовни медији - Стари људи - Зборници б) Стари људи - Новине - Истраживање - Србија - 2015-2016 - Зборници
COBISS.SR-ID 228459532

